स्पंद विवृति नं. १६०८

स्पंदविवृति

नं. १६०८

6005

~~Missy 46~~

F — 109

1

Complete

Shome

सं. १९७८ पर्व
स्कन्द विवृति
१०८ पत्राणि
त्रुटि
सं. १९५०
कर्त्ता: श्रीराम
रामानन्द

सं
विव
१

ॐश्रीगुरवेसरस्वतीरूपायैनमः ॐ
गणेशायनमः ॐदेशादिककाला
द्यैरकलितविदालोकवपुषः सदा
नाहंकस्वात्मानुभवविदनयाविस्फुर
तियः निजोधर्मः शंभोरनुपमचम
त्कारसरसः परेणाकेनत्वंजयतिज
गतिस्पंदइतितन् मेहेरदर्शीनदि
शःस्वयमाविशंतः केचित्रिसर्गा
ह्रंविषमंभ्रमंनमैनैवयम्पुनरमी
ह्नवस्मनापानाकारंयनिगमना
नायमहाभ्रमोयं नानावादानिलो
चाननवसरह्मतामोमसचराचोरो
ह्मातानापानवह्निः स्रवणविदाल
नोद्दामशहप्रवेथान् शास्त्राब्धिःतो
भ्यनैयैविवरणरमसाउद्यदावर्तभीम
भ्रांतिभ्रष्टागमार्थ्येसवविभुरमतिस्ता

रितोर्थीजनस्तैः कश्चिद्भिन्नहृदि
विदन्नपिपरस्तत्वंविपर्यस्यतिद्वेष
धांतविरुद्धबुद्धिस्तिरोजात्यैववा
मोजडः इत्यंडुंहुभपवसर्वल्लदय
ग्राह्योगिरांसंग्रहः किंनेत्वेच्यविवे
किनःकतिपयेसमस्त्रपात्रेसता
केनापिग्रथितोग्रसारणिपियाके
श्चिद्विस्तरीकृतामेकाकृतयथा
गमंविविचिंतास्पंदार्थस्त्रावली
दीपान्वयस्तुशक्तिवज्रशिखविधावि
हैशुविहन्मनोमालिकेशुनिवे।
शयाम्यहमिमांकंठेकृतार्थोहं।
यी ॐ श्रीगुरुवरचरणारविंदयुग
लेभ्योनमः ॐ यस्योन्मेषनिमेषाभ्यां
जगतःप्रलयोदयौ तंशक्तिचक्र

स्पं
विव
२
2

विश्वप्रभवं शंकरं स्तुमः १ अनेन
स्वस्वभावस्यैव शिवात्मकस्य संक-
ल्पमात्रेण जगदुत्पत्तिसंहारयोः का-
रणत्वं विज्ञानदेहात्मकस्य शक्ति-
चक्रैश्वर्यस्योत्पत्तिहेतुत्वं नमस्का-
रद्वारेण प्रतिपाद्यते तं शंकरं श्रेय-
स्करं स्तुमः प्रशंसामः तं कं
यस्योन्मेषनिमेषाभ्यां शक्तिप्रसर-
णलयाभ्यां जगतो विश्वस्य प्रल-
योदयौ विनाशप्रादुर्भावौ अत्र य-
थासंख्येन विवक्षितेमितिवह्या
मः तं कीदृशं शक्तिचक्रविभवप्रभ-
वं शक्तीनां वक्ष्यमाणस्वरूपाणां
चक्रं समूहः तस्य विभवः ऐश्वर्यं तस्य
स्य प्रभवः कारणमिति पदसंबंधयो

जनातावस्थाबोधा वस्तुसंगतिस्तु।
कथमितिविचार्ये शंकरस्तावन्नि
त्यमव्यभिचरादेकस्वभावएकएव
पदार्थः परमार्थसन्निति प्रकरण
स्यास्तात्पर्यं नथ्यानिर्वाहान्न तस्य
परस्परविरुद्धावनित्यौ निमेषोन्मेषा
त्मकोऽवस्थाविशेषौ संवौ यत्वेन
कथं प्रतिपादितौ कस्तत्राशयाह।
नैवैवं प्रतिपाद्यते शंकर उन्मिषति
निमिषतीति एवं चानित्यावस्था
योगित्वनित्ये भगवत्युपपन्नं न
न्कथस्तुत्के यस्योन्मेषनिमेषावि।
ति प्रश्नोच्यते उन्मेषनिमेषशब्दा।
भ्यां तदुपचरितवृत्तिभ्यां इच्छाभा
वमेकं शंकरशस्पंदि प्रतिपाद्यते

सवतस्यनित्योधर्मः स्वभावसिद्धत्वात्तस्यो।
न्मेषनिमेषशब्दवाच्यत्वेहित्वेचोपचा
रात् यतोजगत्तएवपरमेश्वरमाया।
शक्त्युज्ञाविनकार्यत्वपन्नाद्नित्यस्य
प्रलयोदयसम्भवेसतिनिमेषोन्मेषौ।
वस्तुतः सम्भवतः तौचेश्वरेच्छामात्र
निमित्तकाविसृद्द्यात्मकोन्मेषहे।
त्वनादीश्वरेच्छैवोन्मेषशब्देनप्रल।
यात्मकनिमेषस्तेनत्वान्निमेषशब्दे
नचोपचर्यतेयथायुः कारणत्वाद
युः शब्देनह्यन्तेसाचाहुर्गिरिन्द्राशोक
रस्यशाकिस्तदवगमएवचोन्मेषस्यै
ग्रस्यभिज्ञालक्षणहेतुः साचदिष्ट
त्वैवसर्वार्थान्निमज्जवत्यमाणा।
मायेनसंसारिकपुरुषप्रसिद्धेच्छा

सादृश्यांतर्भावगमोपायतयेच्छा
शब्देनव्यपदिश्यतेयथाहिसुख।
स्येच्छावस्थायामिष्यमाणः प
दार्थः बहुगुणव्यतिरेकेणैवावतिष्ठ
ते तथाभगवतः शक्त्यावर्धनावभा
सविशेषचितेर्जगन्मनागप्यनुप
जातविशेषात्स्वरूपाद्व्यतिरेके।
णैवावतिष्ठतेसेयंपरमार्थसतीशि
वदृष्टायैवंतद्धिदृग्भिः स्वयमेव स
दाशिवविनोदायसमास्थितिह।
त्वासिनेसदात्रिभुवनाह्लादनमाय
स्वामिनेनमः इति तथैवस्वरभ्रमभि।
स्तांयायावैषप्रतिभान्वितनस्सदार्थे
केमसृष्टिता अक्रमानस्तुविद्रूपः
प्रमानासमन्हेस्मरइति इत्यमेक

स्पं
विव
४
5

स्तापवपारमेश्वर्यः शक्तेरिच्छाज्ञा
नक्रियापव्यदेशाः इदंनौं ह्विषन्मा।
याशक्तिजनितपवयतः शिवदश
मोकामक्कामायाशक्तिः सर्वत्रक
नपदा यद्दशादेकस्मिंश्चिवनेतेप
रमार्थसति सदाशिवादिनमोंनर
यपदेशः प्रक्रियाशास्त्रेषु यतस्य
प्रस्तामरामृतरसायाय इत्यादि।
स्रोकोव्याख्यानावसरेप्रतिपादयि
ष्यते सेवलत्तणपारमेश्वरीशा
क्तिः स्वलीलोल्लासितस्य जगतोव
स्याहयहे नवाहिवनवोपचरि
तातेनदेमत्रप्रथमस्रोकसर्वार्थ
नामंथं यस्येच्छामात्रेणजगतः प्र
लयोदयोनस्त्वमः नमश्यणांसत्वे

न्तव्यवस्थयाव्यवस्थानापेक्षणीये उन्मे।
षणोदयो निमेषेण प्रलय इत्यनयो
रव्याप्तसमवेति पतंच्छायामात्रमुन्
मेषनिमेषाविषयेनावस्थानसंयेशक्ति
पादयितुं स्वयं स्पृहयति कृतश्रीभट्टकल्ल
टेन व्याख्याने सेकस्यमात्रेणेति ये
न यथासंख्यसमर्थनानुरोधाय स्यो
न्मेषक्रियाशक्तिप्रसृतिसंहारात्स्वरू
पविकासे जगतः प्रलयो विनाशः
निमेषश्चस्तनक्रियाशक्तिवात्स्वरू
पसंकोचे जगत उदयस्तम्भवति।
म्याचक्षाणाः शंकरस्यैव पारमार्थि
कावुन्मेषनिमेषो धर्मत्वेन प्रतिपाद
यतिते कालस्निकमेवार्थं परमार्थ
त्वेन प्रतिपद्यमाना स्तथ्यादर्शनः
स्पातं येन नु प्रविष्टास्त्विनमस्तेभ्यः

सं
विव
८
5

ननुनिर्मातृत्वमभिन्नचिदेकस्वभावस्य भ
गवतः शक्तिरपि तादृगेव शक्तिमताद्वि
ना तयोरभेदाभ्युपगमात्कथं ख्या
ख्यातेशक्तीनां चक्रमिति अत्रभूपः
नन्विदमेवतन्निरतिशयमैश्वर्यं।
मीश्वरस्येहविवक्षितं यत्सर्वज्ञाह
मितिस्वरूपपरामर्शमात्राद्यभिन्ना
रेपि निरवधिविजृंभमाणविचि
त्रावभासवैचित्र्ये लोकालोख्यः
मिदस्तुहितावित्तिः इत्यस्तुहितात्म
मानमपेक्ष्येतमरमार्थेनः परामृश्य
मानंतत्स्वभामात्मनागपि न भिद्य
ते यथोक्तं परमेश्वरनाग्रामप
वीनवसर्वेशायदीशितव्यसृष्टाः
अपरापि नैत्यवतेययदेजगदाभा
नियथातथानभाति अनत्रापि

लिखिते जगत्त्रितयविचित्रमद्भुतेशशि
भापरिस्फुरितभासितेनमः स्वसि
तैकतत्त्वनिजशक्तिवर्तिकारचि
तावभासघनशोभिमेभवे पतश्चे
वैविध्यमेकाकारैमैश्वर्ये रत्नग्राहग्रा
हकसमस्तमायातमस्त्वप्रकाशि
तपरमार्थानोस्त्वसंवेद्यमेवस्वप्रबु
द्धानां प्रबुद्धानामीश्वरशक्तिपात
प्रबोधितानान्तु सम्यग्गुरुपनतगुरूप
देशबृंहणाभ्यासतो प्रमासमस्त
तुभवे अप्रबुद्धा तु नानोपदेशया
पवैयेनदेवेहस्तुस्वात्मनीतिपादं
यितुप्रयाणं नदेवविधेयस्थितेशक
रस्यपारमैश्वर्यैर्यारस्माः परमाद्भु
तमायाशक्तिवशाश्चिदविभेदेन

सं
वि
८
6

द्विविधाऽथवांतरभेदादपर्यंताभा
वव्यक्तयः सा परमेश्वरस्य स्वरूपाद
भिन्ना शक्तिरेकैव नाविकी इदमि
तिपरामर्शभेदमात्रजन्मना तन्नाना
नामरूपविभक्तभावभेदेनावभासमा
माना सती वक्त्वेन व्यपदिष्टा शक्ती
नोच क्रमिति शक्तिशब्देन च भावव्य
क्तीनां व्यपदेशे परमेश्वराच्छक्तिम
तो भेदाभावप्रतिपादनमेव प्रयोः
जनं एतावपवयेश्वर्यमीश्वरस्य नाभि
रेव तस्यैव विभवनशीलत्वात् यथो
क्तं पारमेश्वरे शक्तिश्च शक्तिमां
श्चैव पदार्थद्वयमुच्यते शक्तयो
स्य जगत्सर्वं शक्तिमांश्च महेश्वरः
इति एवं च स्वशक्तिविभवस्यासौ त्र

भवउमतिकारणं नन्वस्वच्छप्रव्य
क्तिरिक्तस्यकृतश्चिल्लब्धात्मनः न
श्वयस्येत्यादिनाऽयमल्लोकस्यो
र्थेनशंकरस्यजगत्कारणत्वप्रति
पादितेपिशक्तिचक्रात्मकस्वैश्व
र्येभूतजगत्प्रभवत्वलक्षणविशेष
प्रत्यायनपरमिदंतमिमादिनाश्लो
कपरार्धेनविशेषणंनपुनरुक्तं
एतदेवहनिकृतनाव्याख्यातं विज्ञा
नदेहात्मकस्यशक्तिचक्रैश्वर्यस्या
सतिहेतुत्वमिमादिना विज्ञानदे
होविशुद्धसंविन्मात्रनिर्मिदेश्वरः
सआत्मास्वभावोयस्यशक्तिचक्रा
त्मनऐश्वर्यस्येतिहितस्यार्थोभिम
तः किंचयस्येवंविधधर्माव्यभिचा

सं
व
८

रः स परमेश्वरो ब्राह्म्यो समानार्थेनशं
करणाद्वैतेहृश्रुतिपादितः सच्चात्मे
वनाम इति यत्तच्छब्दोपलक्षितनवा
कोपिनिर्वचः स्वचयतियतः स्मे
कनोचाशान्तपर्यवितप्रकरणार्थेप
र्यालोचनयानस्यैवश्लोकविशेषा
णामभिचारैः पर्यवस्यतिपतदेव
हृतिकृतादर्शितं श्रेनन स्वस्वभा
वस्यैवशिवात्मकस्येतिव्याचक्षाणे
न स्वस्यआत्मनः स्वात्मीयोभावः
स्वरूपं स्वभाव इतिहिस्वस्यविग्रहे
भिप्रेतः तदस्यादिश्लोकस्यायता
मर्थार्थः प्रकरणनिर्वाहवशप्रा
तिराकेवधरूपः यत्परमेश्वर इच्छा
मात्रेणजगतः प्रलयोदयौविदधा

तिलक्षणस्थितिकमपिजगतच्छक्ति।
विजृम्भितैरेवमायावशाद्भिन्नाभिन्नत्वे
नावभासत इति इममेवार्थंहृदयङ्गमी
करणेनविस्तार्यते उपल उपपत्त्यु
पलब्धिप्रदर्शनक्रमेण तथाचप्र।
थमतएवमायावशात्स्वरूपप्रत्यवम
र्शस्योल्लासाद्देहादेर्व्यतिरे
केणप्रतिभासमानस्यैवात्मनोऽस
तित्वंप्रदर्श्यते ततोवेद्यस्यजग
तोवेदकात्तस्मादुपलब्धुरभिन्नक।
स्वभावाच्छक्तिभावेनाव्यतिरिक्त
त्वमिममस्मिन्नेवार्थद्वये उपपत्त्युप
लब्धीइतिचतन्निर्छेदःस्पंदसिद्धान्तो
नेनश्लोकेनास्तत्वितःसिद्धान्तवा।
चासमसिद्धस्येवनसाध्यस्य ईश्वर।

सं
व
८
8

तत्रसंतोनिष्ठानिष्ठयइतिकृत्वाय
दिवानाम्नासिद्धांतोदितस्यज्ञानक्रि
यायोगवर्त्तात्मकस्यचतद्द्वयस्येत
द्विज्ञानसंस्कारकत्वात्माफलकार
णमिमसेवसिद्धांतना किंचशा
स्त्रप्रकरणाविघ्नपरिसमाप्तिश्रेयो
जनेनाद्येनश्लोकेनसंबंधादर्थोपि
सूच्यंतइमांदिशंतिगुरवः नत्वस
वेशंकरंस्तमस्मानतएववाकाल
भ्यते यत उद्यापलक्षणंश्रेयः शा
स्त्रंहेपं श्रवणयोपलक्षणंचास्मि
स्मिंश्रवणाभिज्ञानूपेतउभयमपि
चमिमनेनपदेनोक्तं तस्यकर्त्तृणि
करस्मन्वर्थंयसंज्ञापरमेश्वरस्य
श्रतपतच्छक्तास्वात्मकश्रेयसः सा

त्वात्कर्तापरमेश्वरएव नत्वस्मदा
यमिमंनिबंधद्भिः कर्तृव्यपदेशो
धिगतः एवमीश्वरशास्त्रयोः कर्तृ
कार्यलक्षणः संबंधः सूचितः
अभिधेयमिदंशंकरस्वरूपमिति
स्वेष इतिपदात्प्रतीयते उपादेय
वस्तुस्वरूपप्रतिपादनमेवत्वम
र्थः इतिहिनिश्चिन्वतेविपश्चिद्भिः
अतःशास्त्राभिधेययोःप्रतिपा
द्यप्रतिपादकभावलक्षणःसंबं
धःप्रयोजनंचात्मैश्वर्यप्रत्यभिज्ञा
त्मकंशंकरपदादेवावसीयते
परस्यापिहिश्रेयसःकर्तृत्वेनेश्व
रएवव्याख्यातइत्यभिधेयप्रयोज
नयोरुपायोपेयभावलक्षणःसं

स्पं व ५

१

ंद्येय इत्याख्याताः संवेधादयस्त्वा
यः अभिधानमस्यशास्त्रस्य स्पन्द इ
ति यतः स्पन्दतत्त्वविविक्तये इत्या
दौ विहितव्यवहारः स्पन्दशब्दश्चाय
स्वस्वभावपरामर्शमात्रस्यातिमस्य
सूक्ष्मतानिरोधचमत्कारणभूतस्य
तावन्मात्रसंरंभात्मनः शक्यपराभि
धानस्यदानमेश्वरस्यधर्मस्य किंचि
च्चलनमतः स्पन्द इत्यर्थोधिगमात्वाच
कत्वेनव्यपदिष्टः तत्प्रतिपादनहे
तुनाशास्त्रमपीदं स्पन्दशास्त्रेनाभि
धीयते विषयश्चास्य विश्वरूपा
ऽभक्तिश्चकर्षपिशुनितपरमेश्व
रशक्तिपातनोन्मीलमानस्वभावा
लोकनिरस्तसकलसंदेहोयर्के

रत्नात्मवृद्धः स्मपत्रुपनीतनदीश्वादि
संस्कारोगुरुवचनचोदनामात्रावि
षयस्थानेष्वर्थोपलब्धिस्मादृष्टपूर्वेस्व
वेहोमदेष्वपिनेनत्वरस्लात्परिगृहीत
नादिस्त्वभिधानविषयावबोधवर्गेन
व्याख्यानस्वाध्यायमादिश्लोकः समस्त
प्रकरणार्थोपदेशपरागैः नत्रसुर
नरतिर्यगादिभेदेनप्रविभक्तानन
करणभुवनभोगादेरपरिसंख्येया
वांतरभेदभिन्नसत्वाणाभूत्यपवस
स्वावेडः खेदन्नसाजरामरणादि
दुःखानुविद्धस्यजनामायवच्छिन्ना।
भिमानभाजः सततंसंसरतः परा
स्याहूराभिप्रायः स्वभावः सकलेयस
मनंतरप्रतिपादितानूहतेसर्वंशा

स्पं
व
१८

क्याभेदेनप्रतिज्ञातोयेनेवंव्याख्या।
नेयस्यैवंप्रतिपादितविशेषणाख्या।
भिचारः संशाकरोममेवात्मेभ्यतस्था
हृ यत्रस्थितमिदंविसंकार्यंयस्मा
स्मनिर्गतं तस्पावाहनत्रयमात्रनि
रोधोस्तिक्वचित् कथं पुनः स्व
भावस्यैवं समाविणः शिवत्वेनति
र्देशस्तद्व्यतेनत् यत्रस्थितमिदं
जगत् यस्माञ्चोमन्तेनस्यसमाये
वस्थायामप्यनाच्छादितस्वभाव।
नात्रकश्चिन्निरोधतोः शिवत्वमु
च्यते २ तस्यास्यवत्यमाणस्पत
तस्यनकश्चिन्नकस्मिंश्चिद्देशेका
लेवाकारावस्थाविशेषेवानिरो
धोवच्छेद इदंतेयन्नाप्यपदेशाद्दे।

तवेस्त्वधर्मोस्तिविद्यतेऽतोहेत
नोनाहूतत्वपत्वात् जात्याद्यभिना
नत्वेपिएमलेनानाहूतमनाख्या।
दिनत्वंपयस्यनतथातस्यभावस्व
त्वेतस्मात् तस्यानाहूतोद्वयपे
प्रतिपादनायविशेषणमाह
यत्रस्थितमिदंसर्वकार्यंयस्मा।
च्चनिर्गतमिति इदमितिनेयत
यावस्थितंसर्वमिति यत्रयस्मि
न्वेदेनकत्वेनकर्तृत्वेनवावस्थि
ते यत्रदर्शनेयथावयापरिकल्पि
तंनदशेषकार्यंकर्त्रेथीनसम्पर्व
यत्रयस्मिन्वेदकत्वेनकर्तृत्वेन:
चावस्थितेनाद्येयसमस्तपदार्थ
सार्थसामामायारभ्नेपकारिंम

सं
व ॥

स्थितं तेन तेन पृथिव्यादिना घटपट
गकाद्यादिना वा रूपेणैवं यत्र निहृंय
दनुगतं तस्मात्सर्वस्य वस्तुनः प्रके
शमानत्वात्स्वरूपसत्तासाधनमिम
र्थः ननु सूर्यादिप्रकाशांतर्गतेन घ
टपटादिद्रव्यं तेन रूपेण प्रकाश
मानत्वात्स्वरूपसत्तासामादयति
नेत्येवेदं सर्वकार्यं यत्र स्थितमि
त्यक्तमुक्तमनेन प्रकारेणेत्याह य
स्मात्स्वनिर्वर्तंप्रगमादिकारणं
तरपरिहारेण यस्मादेवकर्तृसत्ता
देकस्मात्कारणान्निर्गतं सुहृते
तदयमत्रार्थः यः पदार्थः सर्वस्मि
देतापन्नतथाप्रमेयश्चतस्रणमे
श्रुनानाविभागेन संगृहीतस्यत

त्वज्ञानस्यैकः प्रकाशकत्वेनास्थि
तिहेतुत्वादाधारभूतः कर्तृत्वाश्च
प्रभावः कारणं स्वयं चैवेद्यत्वेन स।
सर्वोसहिस्तत्वान्मायीयप्रमाते।
त्वगविषयभूतोनवच्छिन्नमहिमा
निर्मलनिर्मात्रैकरूपः सहस्व।
स्वभावशब्देनाभिमतोनन्तज्ञानाद्य
वच्छिन्नाभिमानसंकोचित्वात्मनो
मायाशक्त्यापक्रान्तात्मेश्वर्यसंविद
कार्यवर्गीनः पाशिनः प्राणिनः संव।
यस्यस्वरूपस्यस्वभावइतिशुक्रमा
मैवंशक्नुवन्तिनेदन्त्वहनिष्कृता
केष्वपुनः स्वभावस्यैवसंसारिण
शिवत्वेनव्यपदेशस्मान्निष्प य
त्रस्थितमिदंजगद्यस्मात्सोसन्नमि

सं
व
२
12

तिविद्युएतावतेतिसमाहिते तस्य
संसारवस्थायामिति निवृत्तिरेव बो।
द्धव्या संसारिणोन्तस्यायावस्थासि।
नज्ञानाद्यभिमानामायीयावस्था
तस्यामपितस्यस्वभावस्यतत्वतोनि
रोधोनास्तीति २ ननुयोयंस्वभाव
स्यपवेशप्रतिपादितः पदार्थः सकिं।
केवलादागमाज्ञामात्रादेवाभ्युप
गंतव्यः उतश्रुत्युणाभ्यामप्युपपत्युप
लब्धिभ्यांबहुसाध्याभ्यांप्रतिपत्तिगो
चरंतोनेतिशंकाइतिसंशयच्छेदा
यश्लोकांतरेणोपपत्तिंयोग्यमर्थ
यतितदावतरणार्थमिदंनावड
च्यते सकलप्रकरणप्रतिपाद्या
र्थतत्वलब्धप्रतिष्ठयापरयाप्रत्यया

स्वस्वभावस्यपरामर्शोनमनेरविकि
रणरूषहनीहारनिकरनिस्सारनः
शयन्स्वरूपयासंपतिनद्वैतमहामर्ह
तिमिरात्मनाविजृंभमानयामार्ष
शक्त्याविघ्नेनासर्वथमाज्ञणोभ्यारमा
र्थिकावेदकान्स्वभावात्प्रच्युतान्ववे
द्यपव देवादौवेदकभावेनाहमिति
प्रत्ययः परमद्वैधस्यभेदग्रंथेन्नू
ले ननत्वेभ्योदेहादिभ्यस्तस्यांह
प्रत्ययात्मनः स्वस्वभावस्यावतिरेच
नायसमनेनरश्रनिज्ञातस्यसर्वथा
निरोधाभावस्योपलब्धयेस्वानुभव
प्रमाणमनुपपतिप्रस्तावयन्नाह
जाग्रदादिविभेदेपितदभिन्नेप्रसर्प
ति निर्वर्तितेनिजान्नैवस्वभावादुप

लब्धतः जाग्रदादिनापिभेदेश्ववर्तमा
नेनतस्यस्वरूपमापियते यस्माद्रूप
लब्धरूपत्वंविश्वापिपदेषुसाधारण
नतस्यस्वरूपान्यथाभावः यथाहिश्र
स्योंकारादिषुपंचसखंडेषु २ अन
न्तस्यस्वभावस्यनकश्चिद्विरोधोस्ति।
यतोसौनिजादात्मीयाद्रूपातः स्व
भावात्स्वरूपान्ननिवर्ततेनान्यथाभ
वतिनश्यवतइतिसंबंधः कीदृशा
त्स्वभावादुपलंभनः उपलंभका।
ज्ञानरूपमवितिरिमर्थः कदाचन।
निवर्ततेजाग्रदादिविभेदेष्वसर्पत्य
पिजाग्रदादिनायोविभेदोहितिरो।
कोरस्यानाममभोस्यवैलक्षण्यंयतस्मि
न्ससर्पतिविनैप्रमाणापिश्रादियहृ

णात्स्वप्नसुषुप्त्यावस्थे गृहीते स्वप्ना
यवस्थास्वप्ने नैवं संगृहीतास्तत्स
द्रूपत्वात मदन्तर्भावाद्यवस्थास्व
स्वप्नेन नत्रजाग्रदितिजगदव
स्थैवगमस्वप्नप्रसिद्धो यस्माच्छ्रो।
त्रादिभिरिन्द्रियैः शब्दादीनिन्द्रिया
र्थान्गृह्णान्नस्तनशक्तिः प्रत्यक्षः
परिस्पन्दनेयथाप्राविकयासहम
याक्रीडितं श्वेनसहमयाक्रीडि
तंयनमयाश्राम्भिमादेयहिस्वप्ना
वस्थायां स्वव्यापारपरिश्रान्ताः स्व
मः स्वप्नावस्थायस्यास्वभापारपा
रिश्रान्ताः श्रोत्रादिविह्नारविरता
वपि मनसैवासौ विषयान्गृह्णाति
स्वप्नं गाढनिद्रारूपास्त्ववस्था।

सं
विव
ध
14

वस्थामनोव्यापारस्यापिसुपरमेसति यद्यपिनिरिकविषयसंवेदनंनतकालिकेनास्ति स्तमवस्थानुभूतविषयासंशोमधान्मिकास्वमसदृषीमनःसेवविषयेग्रहणसाम्यात्‌ याना।तिशयजषयोंद्रियहृत्तिप्रमोषद्रयोविकारः मूर्छाविषादविषादिबोजनादिजनितमोहात्मा एवमादिविषयग्रहणभावसाम्यात्स्वप्नसाप्रमाप्रपियाः कास्वनाष्यवस्थाः संभवंतिनापत्ताखेवानहितामेवंतिपततिमित्तकेविभेदेसवर्नोमानेपिनिजात्मुपलब्धः स्वभावादसोननिवर्त्तते यद्यवस्थात्मकप।वायमुपलव्यासानदवस्थावसो

पिविभिर्येनयावन्नानासांविभेदश्च
सर्पमयस्वभावादवस्थाव्यतिरिक्ता
न्ननिवर्त्तत इत्यपिशब्दस्यार्थः कथ
मेतत्प्रतिपद्यामहे यदवस्थातापि
शान्नवस्थास्वभिन्नरूपाम्बुसर्वतीह
पिसर्पकस्मात्स्वभावान्ननिवर्त्तते
इत्यत्रहेतुगर्भविशेषणमाह की
दृशेतस्मिन्सर्पनितदभिन्ने श्रुभि
न्नपकरूपोनिर्विशेषोपलब्धत्वमा
त्रेणलक्षणेनयुक्तः स्वस्वभावोव्या
पकत्वेनस्वयमनुभूयमानोयत्रसत
था तस्मिन्नवस्थाभेदेप्युपलब्धत्व
लक्षणस्यागावस्थान्तरभेद इतिसर्वस्या
त्रस्यात्रभवः प्रमाणं तथाहियोहम
स्वप्नसंजागन्मीमेकावस्थायान्तस्त्व

सं
विव
१५

15

निवृत्तेनसत्वमनुभूयमानाज्जाग्र
दादयोवस्थाः प्रसर्पन्ते यतोयथैक
स्मिन्देहेवस्थाव्यतिरिक्तस्वपटपल
व्याव्यापकपकस्तथासर्वदेहेष्वपिस
पवैकोव्यापकःसिद्धःदेहभेदेपिनसो
पलब्धमात्रव्यतिरिक्तलक्षणेनाभा
वात् प्रतिप्राणिपृथक्त्वेनाहमिति।
तथाप्रत्ययोमायीयेनतानिकलस्य।
दासार्थमेवप्रकरणेभ्यः सोपिचोप
लब्धमात्रमेकैकस्वलक्षणेनव्यभि
चरमेवेतिस्वस्वभावपवशंकरश्चनिस
मश्चप्रमादिते स्तानुभावानपक्षवि
नःप्रवृत्तस्यतिपताभिर्वावस्याभि
योगपक्षप्रसिद्धास्वपिजागराद्यव
स्यासु नस्यभेदःप्रतिपादितोवेदे।

तत्त्वः नास्त्येवतस्योपलब्धत्वेनव्यापक
नयावस्थानात् नास्यसंदेहपनोलब्ध्ये
ते तत्राध्येयैर्येश्चैतन्यसान्तुमिमानिश्चहृति।
मात्रेजागरावस्थापारोणेनिक्वचिन्नसे
डानैत्रैवविसदृशप्रत्ययपरिहारेणस
मानप्रत्ययप्रवाहैकतानतानुसंधाने
स्वभावस्थाध्यानमितियमाङः क्रमे
णैकाग्रतिपायप्रत्ययांनरासंकीर्ण
त्वत्मध्येयाभासमात्रविशेषनाचिन
सस्वेयस्तपुभावस्थायेंवितर्केविचा
रानंदास्मितामात्रानुगमलक्षणास्म
प्रज्ञातस्यसमाधेरानंदास्मितामात्रा
नुगतमवस्थाविशेषमाचक्षते य
स्तुविरामप्रत्ययाभ्यासपूर्वः संस्का
रशेषोसः इतिकृतलक्षणासंप्रज्ञा

सं
विव
१९
16

तेः समाप्तिः तदपवेद्यस्वरूपमं सर्वो वे
तो स्वचात्रभविंदरूपस्य व्यापकस्यैका
त्मस्वभावस्य सत्तास्थित्यैव यतः स्वात
न्त्र्येनैव समाधौ व्यतिरिक्तवेद्यसद्भा
वाल्लौकिकावस्थावद्वेदकस्योपल
ब्धिः स्वसंस्फुटमेव यत्र तु निरालंबन
त्वादभावरूपेनैव तत्र तत्कालमेव वेद्या
संवेदनमात्रं न तु वेदकस्य वेदकत्वा
भावः सुषुप्तादिवन्नैतो निस्मृत तस्य सं
वस्थाः संतत्यनयावेद्यत्वमापन्नाया व्या
पकस्य सद्भावमभिव्यंजयत्येव ये
षु तु वेद्यं संवेदनसामान्याभावमात्रं
समाहितास्तु पलब्धारमात्मानमे
वासंभाव्यमानेनास्मरन्त्यात्मनि बोध
विश्रान्ति यतस्तं वेह निष्कलनाजाग्रदा

दिनापिभेदेप्रवर्तमानेननस्वस्वरू
पमाच्छिद्यते इत्यादिनाग्रंथेनस्वचरि
त्राविषयशक्तिदृष्टांतेनप्रमाणी
क्रिते २ ननुजागरादिष्ववस्थावि
शेषुस्वभावादुपलब्धरसोननिव।
र्तते स्वस्वात्मनउपलब्धत्वेनस्वभा
वात्स्वानुभवरूपादेकरूपतयावस
स्थानादिनियमानियमादिने नक
श्चे यतस्तास्ववस्थास्वनुभवितरे
वंविधाः प्रमयाः प्रादुर्भवंति नयथा
मनुष्योहंब्राह्मणोहंदेवदत्तोहं
पुत्रवानहंदरिद्रोहंकृशोहंस्थूलोहंमि
त्रादयोबुद्ध्यालंबना द्वेषितोहं।
द्वेषितोहंमित्रादयः प्राणालंबा
नाः स्वमनाप्रमातृप्रमेयस्वनाहं

सं
विव
८

किंचिद्वेदमिति प्रत्यवमर्शः प्रत्ययः
स्वगुणाध्यवसायात्मकः प्रतिबुद्धस्यसूक्ष्मा
लंबनाः प्रादुर्भवंति नयते देहाद्य
संवेदकाभिमानास्तदालंबनाः स्वाहं
प्रत्ययोपनिपतंति कथं सूक्ष्मस्व
पालंबः स्वभावात्सो निवर्तते इत्या
ह अहंस्वालोचडः खोचरणक्रमेणा
दिसंविदः स्वालोचध्यवस्यात्मसूनेव
र्तते स्वतंत्राः स्फुटं सवासस्य तपेव
नादि अहंस्वालोभाद्योयासंवि
दस्ताग्रन्तवर्तते ततो सो स्वभावा
देकस्मान्निवर्तते इति संबंधः
प्रतंरगता स्तुभ्योत्रह्मालंबनाः स
विदोत्र निर्दिष्टाः प्रादिग्रहणादेव
हाद्यालंबनाः संगृहीताः ताप्रस्त

वैश्यतिपादिताः तेनसर्वोपन्नाः सं
विदोमत्रयथाग्निपादिताभ्यः स्व
त्वादिभ्योवस्थाभ्योव्यतिरिक्तेस्वात्म
न्युपलब्धिरिवनैते सरितःसागरइ
वतत्रविगलितास्वोत्थभेदापेक्षैना
वतिष्ठन्तेतादात्म्यमापद्यन्तइत्यर्थ
यतश्चस्फुटस्वानुभवैवेद्यमात्मस्व
कटमेव अतश्चैकैवसंविदुपलब्ध
त्रूपाहमितिस्फुरन्तीपारमार्थिकी
मायाशक्तिजनिततथाविधस्वभा
वजनितपरामर्शाभाववलात्र स्व
त्वाद्यनिमवस्त्वेवेदकत्वेनाहंस्वावी
ऊःत्वीचेमादिनाग्रज्ञाद्यवस्थासा
मानाधिकरण्यस्वपगतासतीसंवि
दस्तिवज्रवचनेननिर्दिष्टा यदिव

सं व १८ 18

नःसुखदुःखादिविषयवस्तुसंवेद्यात्मसंवि
दोपहृष्यन्तत्पणः परमार्थनयव
वलस्यः तदाश्रितत्रयभिन्नायत्तु ।
संथानेनस्यात् अस्तित्वनामस्त्वे
व्यवहारोच्छेदः प्रसक्तः सर्वेनेस्त
तोमत्रेति निर्दिष्टस्यार्थस्य विशेष
णमाह यतः संविदः कीदृश्यस्मा ।
त्रवंतेते सुखाद्यवस्थात्तुस्यानेसर्वे
श्रुतत्वादिषुसुखदुःखमोहरूपे
ष्ववस्थाविशेषेषु उन्मादविनाश ।
धर्मकत्वादनित्येषु वेद्यत्वसामान्या ।
त्कृष्णादिविषयसामान्यमहतिषड्भि
सुपलब्धात्मकेनैकेन स्वरूपेणव्याप
कतयास्थिते यतोहृसुखदुःखी ।
वेमेवमादिषुप्रत्ययेषुसन्तत्वाव

र्थोस्फुरतः तत्रस्वाबोध्यात्मावेद्य
रूपासंवेद्यत्वादिनघटादिवन्नित्य
त्वेननानात्वेनचप्रतिपद्यते सह्येष
सपरोवेदकरूपःसर्वसर्वोपरव्य
वस्थाव्यापकत्वेनसमस्तप्रमातृ
प्रसिद्धःसकलव्यवहारोद्धेतोर
तुसंस्थानकर्त्तीनिस्पंदपलवमात्र
रूपत्वादेकएवप्रकाशते तदेवं
यथाजाग्रदादिनाहंत्वनाविभेदे
प्रसर्पत्स्वभिन्नस्वलक्षणएकए
व तथाजाग्रदाद्यवस्थागतसु।
खित्वादिभ्रमप्रसंतानेनाहंत्वना
विभेदेप्रवर्त्तमानेप्यभिन्नस्वलक्ष
णएकएव यतइहापियोहंसु।
खीजानन्स्मादानींदुःखीरक्तोवा

सं
व
१५
19

स्थित इत्येकान्तसंस्थानन्निवद्धप
वावस्थः प्रतीयेते तस्मादनेनतज्ञे
तस्मिन्नवर्तिभिरणोभैरीषदप्यत्र
जनितोपलब्धपात्रस्वभावान्यथा
भावः स्वयंसिद्धो निर्मलनिरावरण
रूपत्वात्सर्वज्ञानरूढलाविकः
स्वस्वभावपवशीकारइतिनदेतस्य
चात्रस्फुटमेवसर्वोत्तवस्थास्विसं
दिनामात्याययस्वस्वभावैः परइति
सिद्धान्तीकृतेऽनुमितिकृता च एवं
स्वस्वभावस्याभिव्यक्तेर्व्यपदेशो
युक्तं श्यपणायेदानीं तस्यसंग्रहे
एलक्षणमत्रवदन्परमार्थसंतो
प्रतिपादयितुमाह नदुःखेनस
विपत्रनशोंद्दाहकोवक नबा

स्तिस्वरूपभावोपि तदस्ति परमार्थ
तः तस्यतायमित्यादि तद्वद्व्यषा
णविशेषेण वस्तुस्वस्वभावशब्द।
वाच्यं परमार्थतस्तत्त्वतोस्ति नव्य
तिरिक्तं सर्वमसत्स्वसद्भावमित्यर्थः
किंतत्र यत्रनडः स्वेनस्वेनवया
स्थित्या हकोन स्वरूपभावोऽप्यस्ति य
नेनस्वत्वादिरूपताप्रतिषेधेनवे।
यत्तमसत्प्रतिविध्यते द्विविधं हि
वेद्यं बाह्यमाभ्यन्तरं च तत्राभ्यन्तरं
स्वावोयंतः करणवेद्यत्वात् तथ
त्रनास्ति प्रतिपादितं विविक्तवेदे
कैकस्मा बाह्यन्तशब्दादितद्राव
ग्राह्ये न निर्दिष्टं श्रोत्रादिबाह्येन्द्रि।
यग्राह्येनेहितदंतः करणेनहा।

सं
वि
२
20

त्वायात्मकंवेद्यंतेनतदपियत्रनास्ति
नाहंतस्यस्वरूपंशब्दादिविषया
त्मकत्वेनग्राह्यतामापद्यते ग्राह
कोपिमायीयःप्रमाताऽत्रविवक्षि
तः नतुनाविकल्पलब्धमात्रस्वभा
वः तस्यैवनिमग्नत्वेनप्रतिपद्यमा
नत्वात् एवंमायीयोदेहाद्यहंका
रमयोग्राहकोपियत्रनास्तिग्राह
कमितितुपाठेग्राहकमिन्द्रियवा
चकंतेनतदपियत्रनास्ति एवंग्रा
ह्यग्राहकस्वरूपव्यतिरिक्तैरहित
मात्रस्वभावंयत्तत्त्वंतदस्तीति न
त्रैवंसतिमठावस्थैवासाविति
प्रतिपादितेभवतितस्यांहिस्वत्वा
दिरूपताभावः यत्तत्त्वाकंतेमा

ह नवास्ति मूढभावोपीति मूढ।
स्वभावो मूढत्वं वेद्यवेदनसामर्थ्या।
भावः सोपि न यत्रास्ति नीवद्यते यत
स्तस्याप्यवस्थांतरे मूढोहमासमिते
श्वयमेव मृश्यमानत्वाद्वेद्यत्वेस्थितमे
व केवलमनुपलंभः वेद्यत्वसंज्ञा।
वेद्यस्वठावस्थायाः कथं वेदकैका।
स्वभाववस्तुरूपत्वस्यात यथैवमूठ
भावोपि तत्र नास्ति तत्र निपत्तिगोच
रसमस्तवेद्यरूपता प्रतिषेधाद्भा।
वमात्रं न तदिति शनिपादि नस्यात न
स्यतिरिक्ते पार्थमाहन्न दस्तिपरमार्थ
इति यदेवं विशिष्टतया ख्याते
तद्वस्तुपरमार्थो नास्ति सततमविक
लोपलब्धमात्र लक्षण स्वभावत्वात

यस्तुनः स्वात्वादितत्कल्पनामात्रलक्षा
त्मकेक्षणभेयंसंवेदोवेद्यमेववेद
कैकस्वभावादात्मनोहरभिन्नं अतो
यत्नेयमभूमिकायांवर्तनेनतत्सर्वमस
दनिमन्वात् यस्त्ववेदसयकपव।
परमार्थसन्निमर्श्यः नदिदंतत्स्वा
यंस्वभावश्मादिनाग्रन्थेनव्याख्याते ५
स्तानीमस्यपरमार्थसतश्चात्मनएव
शिवस्यसमस्तवस्तुसंपादनस्वतं।
त्रशक्तित्वप्रतिपादनपूर्वमुपदे
वतमनस्वपदेहंपुगलकमाह यत :
करणवैर्यविस्फोमप्रफवस्वंय
संहारनेराणवक्रेणप्रवृत्तिस्थितिसं
हृतीः लभतेतत्प्रयत्नेनपरीद्यंतां।
त्वमादरात् यतः स्वतंत्रतानस्यसर्वं

देयमकृत्रिमायतः करणवर्गस्यां
तच्चक्रसहितस्येत्यादि तस्मात्त
त्वमित्यादि तत्वतत्वस्वभावात्मैव
स्तत्परमार्थसत्वेनावाप्यते प्रयत्ने
नप्रकृष्टयत्नेनसततमविरत्तमनो
योगेनादराच्छ्रद्धातिशयगामसरीदृय
सर्वास्वत्रभवदशास्ववत्यमाणाय
देशात्रमोरणक्रमेणवेद्यवेदकत्व।
त्रणराशिद्वयविभजनपरतयावे
दकस्वरूपपरामर्शादात्मनेनस्फु
टीकार्य यतस्तस्ययमर्थनैवप्रस्तु।
तव्याख्यानास्वतंत्रनास्यैष्टामात्रा।
यीनसकलकार्यकर्तृत्वपासर्वेश्च।
सर्वस्मिन्देहेदशाविशेषावस्थित
स्यमकृत्रिमासहजेवनरूपादान

सं
वि
२२
22

सहकार्यादिकारणानां तदपेक्षित्वे
यतः संसारिणामपि तत्स्वातंत्र्यम
हिम्नैव समस्तव्यवहारसंपत्तिः मा
यायामोहवशात्तु समस्तभावपरा
मर्शाभावात् सर्वः संसारी परतंत्र
इव व्यवहरति सर्वक्रियास्वहमिति
के कारणापेक्षः सर्वोऽर्थसिद्धिकर
त्वात् तस्मात्स्वाभाविकस्वातंत्र्या
श्रमयेनतं परीक्ष्यंतत्स्वावेडः ख
मोहग्राहग्राहकरूपप्रतिबंधात्
दवस्थितमवगतव्यमित्युपदिष्टं
इदानीमियमितिनिर्दिष्टा स्व
तंत्रतां प्रतिपादयितुं यच्छब्दवि
धिंविशेषणं व्याख्यायते किंतु
तं परीक्ष्यं यतो यस्मादर्थंकरण

वर्गः करणानां श्रोत्रादीनां वाह्या-
नां मनःप्रभृतीनां आभ्यंतराणामि-
न्द्रियाणां वर्गः त्रयोदश करणस-
मूहः प्रवृत्तिस्थितिसंवित्ती लभते
प्रवृत्तिर्लिङ्गादिनार्थोन्मुखतानाम स-
मुन्मिषदवस्था स्थितिर्गृहीतार्थ-
विश्रान्तावस्था संवित्तिः कृतकृत्य-
ताख्या त्रयपरिमाणे स्वव्यापारे परम-
प्रमत्वमयावस्था एता लभते प्रा-
प्नोति कीदृशः करणवर्गो विमूढ-
प्रायशो जडत्वेनैव प्रसिद्धः कथं
लभते अमूढवच्चेतनवत्स्वतन्त्र-
श्च भवति साकं तज्जमयेन बा-
ह्यान्तरमिन्द्रियचक्रे प्रवृत्त्यादिचे-
तनव्यापारसमर्पयन्ते सर्वशवला

सं
व
२६

23

र्भवति ततत्वमात्मत्वेन स्फुटीकृते
सति द्वियेवेनमापादनस्यातेच्यवत
सचविषयस्यानेच्छालाभायकल्पते
यवातःप्रतीत्यं येनाभ्यासदमाया
मेवाभिहन्यमानेस्यानेप्यपरशरीरा
शिवेशादिकोऽपिपश्यतेतदिदंन
चहवादिरूपोयदानासाविस्मादि
ना तस्मान्नैवयत्नेनपरीक्षितव्यमि
स्यादिनाचपृष्ठख्याख्यातेहन्तो ८
ननुकिमिदमुक्तेनननाकिंचिन्नेवय
रीत्यंयहशादिद्रियाणिचेतनी।
भवन्तीतिकिलैवमवहारोवस्थित
सर्वःकश्चित्तेनतः प्रमातायमीय
मेसंवेद्यादिन्काश्येनरूपेनसंस्थ।
ज्यमानोनहेयउपादेयवाविषयश्चेन

श्यत्ववान्भूतानैनैवेच्छाविनतरणे
नकरणवर्गंजडमेवतन्नहिषयह्ना
नोपादानादाप्ररयतिसचेतनप्रेरितो
जडपवदाज्ञादिवत्स्वकार्यंकरोति।
नत्कथमुक्ते यतःकरणभूतादन्ठ
वत्सहन्यादिलभतेइतिवाच्योनच
यत्संस्पर्शवलादेवहेतोःप्रवृत्तादि
चेतनव्यापारसंपादनसमर्थोभवते
त्याशंक्य यथैवर्गस्वतन्त्रीभवति
तथासंसारिपुरुषव्यवहारसंदर्शने
नस्फुटीकर्त्तुमाह नहीच्छानोदन
स्यायंप्रेरकत्वेनवर्तते श्रीपितात्मव
लस्पर्शात्पुरुषस्तत्समोभवेत् नचे
च्छाप्रेरणेनप्रादि नहिवलस्येच्छा
नोदनेसेच्छेवनोदनंनयनेदेति।

प्रेतोदादिकरणांतस्य प्रेरकत्वेनेंद्रिय
वर्गं शक्तिबोधकत्वेनासौ पुरुषः सत्ता
मी प्रमातावर्त्तते तत्र निष्ठते यथा कश्चि
द्देवतादिः केनचित्करणभूतेन ह-
स्तादिना जंतुप्रेतोदादि प्रेरयति नै
वमयमान्तरः पुरुषः स्वेच्छया जंतुकर
णवर्गं स्वविषयेषु प्रवर्त्तयति श्रीपरमा
त्मवलस्पर्शादात्मनः परस्य प्रमातुः
सर्वकर्त्तृश्वरस्यैव स्वभावस्यैव यद्ब
लं कारणांतरनैरपेक्ष्येणाखिलव
स्तुसंपादनप्राकतातत्स्पर्शात्तत्संप।
र्कात्तस्मै भवेते नाम शब्देनोक्तेन य
रणकर्त्तात्तत्त्वः संपद्यते इदमत्रता
त्पर्यं यत्रैव स्वस्वभावेस्थिता नामशब्द
प्रतिपादितः परमेश्वरो जगदादिदेवप्र

निस्थितिं सखतीर्थेथ्येहुलस्वयितं
स्वांतत्रस्तत्रैवस्थिनाञ्चकृष्णोप्ययं सं
साधीकरणवर्गास्वविषयेष्वमृत्याद्
तेवयितं स्वांतत्रस्तेननत्म्समोभवेद्
मुक्तं ननोयथेश्वरः सर्वव्यापिका
भ्यांज्ञानक्रियाशक्तिभ्यामंतर्बहि
रूपकरणवर्गेनयाप्रहृताभ्यांस्व।
विषयंजानातिकरोतिचेतनत्साम्य।
मप्येवोक्तं नवेच्छाप्रेरणेनकरण
निप्रेरयतीमादिविहितमेतन्नहृतो ८
नतुस्वव्यापारेकरणवर्गेप्रवर्तयत्
पुरुषईश्वरश्चभिकासादनानत्वनत्
स्तांतंप्यमामोनीतिनयोरीश्वरपुरु।
षोरभेदप्रवश्चनियादिनःस्यात्तत्क
थंभेदनिवेधनमीश्वरस्तांमपुरुष

सं
व
२५

सत्रविपादितेनतस्योद्दशायामिमतस्त्रा
ह निजाशुद्धासमर्थस्यकर्तेर्ब्रह्मणोऽभि
लाषिणः यदातोभःप्रलीयेमनदात्म
मरमंपदे सर्वात्मसादि समसमल्पभे
दलक्षणमवस्थायामनयोः किंनयेप्र
कृष्टोनिजयासहजयादेहात्यात्मप्रति
पत्तिमलरागादिरूपयाशुद्ध्यामले
नहेतुनाऽभिलाषीत्राणकस्यावल
वलंबस्त्वैयेवचनस्याथनभ्रूतविभ्रः
यावाभिहेतुशुकनेर्ब्रह्मणोभक्तियास्वः।
समर्थः पाक्तिदरिद्रोयतःस्वत्रव
भिमानेनाशोम्येवंविधस्यास्ययदाय
स्मिन्कालेलोभःप्रतिनियतपारीगा
यलेवनाहेतुसयासामायोयतया।
लवःप्रलीयेनकश्चिमालेवनोमोए

स्वाभाविका ह्येष सप्रभाकरप्रका।
शःसंपर्कोत्त शालेयपटलवद्विग।
लेद्विनश्यंत्तदापरमेनिरुत्तरपदे।
स्थितेनस्वात्मज्ञावेनप्रकाशेन प्रभे
दस्यात्मपुरुषशाह्प्रतिपादितयोः
परापरयोः संविदोस्तस्यामेवदशा
यामुपलभ्यतयाप्रथ्यनेमर्थ्यः नदे
नन्वस्वभावेप्रतिष्ठानमिदमनेना
स्रोकेनप्रतिपादितं उपपाद्यता
नामदर्शनांतरेष्ठुतस्तैः प्रकारेवा।
स्मिद्विरम्यंपुसः इहत्वेतावमेवासो।
यदाचिमव्रयेष्यतिमेष्ठपरतंत्रेष्व
देहादिष्ठतद्विलक्षणपर्यंनिष्ठन।
योपपन्नोह्यमयः प्रवर्ततेतावन्मा
त्रनिवंधनाहिसर्वाः संसारिणप्रति

से
व
१९

26

पञ्चयः तस्मिन्नेव विगलिते स्वस्वभा
वाभिव्यक्तिलक्षणापराशुद्धिरिति
यदुक्तं पतेदेहद्वयस्य यद्धोपभोगेग्राने
कर्षेनिर्मलवोधसिंद्धोश्चयावस्मैवे
द्वियग्रामेंश्चविस्मामानेनिममेकोव
भासि तथानानात्मार्थीनत्वेपिविसृष्टे
योकंसर्वोहस्मादीनिनिवेद्वयथा।
हृ वातेराजेगात्मशातक्रवोधाव
ख्यतःस्पसर्वेशक्तिरूमर्वंशनितदे
ननावदस्पन्यादिनाहृतोव्याख्याते ९
जलविवत्स्वप्रमांतस्थितिगत्मवा।
परमपदशाहूशनियादितत्नकथि
तनस्ललस्पर्शोश्वरूपब्लादिलब्ध
एत्तोभात्मकमेवधर्ममासायपेम
नप्रकंइंद्रियवर्गोग्रहत्यादिलेमय

न्त्वहंकरोमीतिजानामीतिस्वविष।
येप्रतिपद्यमानःस्वाभिन्नप्रवमवती
मन्ताज्ञानोविभ्रमंभगवानाह तदस्या
कृत्रिमोधर्मोज्ञानकर्तृत्वलक्षणः
यतस्तदीपिनसंवेज्ञानानिवकरो
तिव यतस्तस्मिन्विस्मादि तदात्मस
म्थ्योऽत्वोभपरिद्वयोपलादिते।
कालेष्वात्मनोस्याकृत्रिमः सहजस्व
दःसततमव्यतिरिकः ज्ञानकर्तृत्व
लक्षणोधर्मोगुणेभ्योविनिशेषः य
तोयस्मादव्यभिचारिणोगुणान्कारण
स्तेतान्सर्वमीविरसमीप्सितंज्ञेयतथा
कार्यतयावाप्तमिष्टवस्तुसमरुष।
लदातनस्येदशाग्रेसमसंवेयलक्ष।
णयेगात्मिकार्योनवमदेहायलेव

से
२७
27

वनाहंप्रतीतिसारसंसारिपुरुषदशा
यां जानाति च करोति च तत्र किंतु के
भवति ज्ञानमुपलक्षणं नाम्नाभासात्म।
नो मतिविक्षोभणः संवेदनावमेयस
वस्तुभोजे यन्नया कार्यं तयाचेद्वि
ध्यापित्तिवेनोपचर्यं नैव वस्तुनयैकेवे।
श्वरस्य स्वभावप्रतिमर्शरूपा शक्तिः
सा संवेदनरूपत्वात् तत्तानशब्दनोच्य
ते नावन्मात्रसंरंभरूपत्वात् क्रियाशब्दे
न चोच्यते सर्वे वैविध्यधर्मोऽस्य वेद्य
त्वप्रतीमुपलवा संस्पृष्टवेदकैकलक्ष
णस्वभावेऽस्थितस्य सर्वं ज्ञानयासर्वक
र्तृतया च विजृंभते यस्तु न स्पाटक्त्वा।
भावप्रमवमर्शोभावो हेयपवेदहा
दैवेदकप्रमयनिबंधं तानेकर्तृत्वेनच

तत्कृत्रिमं परमितविषयं च तस्मा।
दात्मनो ज्ञातृकर्तृत्वलक्षणाद्बहि
रिक्तार्थमत्तास्वभावप्रच्यवनतोभाव
स्यात्ताहक्शंचात्मबलेस्पृशत्संसारि
पुरुषः करणवर्गप्रवर्तनादिना स्व
विषये ज्ञातृकर्तृताभ्यां युज्यमानः।
स्वात्मनो भेवदिस्पकेन तदेवापयन्ने
तदेतद्यतः तस्मिन्प्रलीनदेहात्मा।
केस्मादिनाहतिकश्चाचष्ट १० ६
त्यमात्मस्वरूपमुपपत्त्याववर्ष्य
प्यतत्प्रतिपत्तिफलं प्रदर्शयितुमा
ह नमपि ज्ञातभावेन स्वभावमवा।
लोकयन् स्मयमानश्चास्तेयत्त
सैषं ऊस्त्रतिः कृतः तदेवयतांस्मा
दि नमितिसर्वेनात्मा सोकदशक

से
२८

28

प्रतिपादितमात्मतत्त्वं प्रत्यवमृश्यते
तमेवंलक्षणस्वभावमात्मानमधि।
ष्ठातृस्वभावेन सर्वशरीरेषु सर्वाव
स्थासु सर्वदा सर्वज्ञातृभवितृमात्रे
ण सर्वमाक्रम्यावस्थितत्वादनया।
धिष्ठेयोऽहमेवैकः स्वतन्त्रः परमेश्वरो
धिष्ठानमेवंरूपतयावलोकयतयुक्
त्योपपत्तिदृशा वक्ष्यमाणया चोप
लब्धोपदेशदृशा पश्यन्नमभिजान
न्स्मयमानः स्वविस्फुरनपरश्रमात्
त्स्वरूपात्मनमवश्रममभिज्ञानान्माथीय।
श्रमात्स्वरूपमसमपीत्यग्रयमा
नमिति विमृशन्निस्मयमिवापन्नो
यस्मात्तेन निर्विकल्पां स्थितिमनुभा।
वति नस्यैवं लक्षणस्य योगिनः ६

ये स्वसिद्धादेहाद्यहंप्रतीतिमात्रम्
लाक्रस्तितिजन्मजरामरणादिद्वंद्व
योगाक्लिष्टिनागर्हितास्तनिःसरंत
नानायोन्यंतरभ्रमणेकृतःप्रतिपा
दितदोभवद्गुणायाश्चस्वदेहेतश्चना
याश्रभावादासीनस्यगतिरिवना
स्त्यैवैयर्थ्यःह्यतिकृत्तश्चैवयतःस
वोत्रसनयवाऽयमात्मेत्यादिनाव्या
ख्याते ॥ इदानींसमस्तविषयधर्मा
विरहितस्वरूपस्यात्मतत्वस्योपादे
यतयाप्रतिपादनात्दभावपक्षश्चाष
नयोपदिष्टोभवतिइतिमन्यमानान्
प्रतिवोधयितुमाह नाभावोभाव
नामेतिनचतन्नाम्यस्फना यतो
भियोगसंस्पर्शोनदासीदितिनिष्प

संवि
२९

29

यः १२ अभावोवस्तुस्वभावतोभावत्वेनो
भावनीयतोस्माभिस्तथावालंबनभावे
नैतिनगच्छति अभावभावभावना।
योःपरस्परविरोधात् भावोहिसवि
द्विषयतायोग्यःपदार्थोध्येयतया।
लंबनीभवितुमर्हति नतुनःनके
चित् यथाकेचिदुपदिष्टअभावंभा
वयेतावद्यावत्तन्मयतांभजेदिति
भवत्वासोध्यानंध्यानध्येयविक
ल्पोच्छेदरूपसमाध्यवस्थायामभा
वइतिमन्तेनैविस्मर्त्तात्मान नचत
त्रतस्मिन्नवस्थाविशेषमन्तरा स्व
रूपभावोविद्यते यतोभियोगसंस्य।
शोऽस्मिन्ध्यानावसरे नाहमदृशान्तरा
त्मध्यानविषयेणाभियोगेनतत्का

त्प्रस्तुदितेनाभिलाषेण संस्पर्शात्
संपर्कात्तद्दृशान्तरमासीदभूदतीत
मितिनिश्चियोऽध्यवसायः स्यात्कि
मुक्तं भवति अभावसमाधिलब्धप्रते
ह्ययोगी ततो व्युत्थितः समयदाना।
मवस्थानात्तसंदध्यात्कथं लब्धप्र
तिष्ठोस्मीति प्रमयोस्यस्यात् प्रसक्ते
च तस्मिन्समाधिव्युत्थानयोर्व्यतिरे।
काग्रहण तस्मात्तदानीं नाहंशीद
पामहमन्वभुवमित्यवश्यं स्मर्यते
तस्मान्नीतत्वेन स्मर्यमाणत्वादेवाति
ते स्फुरत्वादिवदात्मनः स्वरूपेण भवति
तस्य विद्रूपस्यानुभवितृत्वेन सर्वदाव
र्तमानतास्मर्त्रेनरीणा स्मर्यमाणत्वेन
संभवति व्याख्यानमनेहसो नवमा

सं
वि
३
30

वोभावनीयस्मादिनापतस्फुटीक
तेमाह यतस्तत्कृत्रिमंज्ञेयंसोऽत्रम
पदवत्सदा नवैवसमर्थमाणत्वेनन
वेप्रतिपद्यते ५ आसीनदितिभूत
नेनाभियुज्यमानमात्रदभावसंज्ञि
तेवस्तुकृत्रिमंज्ञेयं भावाभावदशा।
योगिनांकल्पनाकृतमनिमेवोद्ध
व्यसदा नकाचिदसौकालकला।
विद्यते यस्मानाहंपोसाममाध्यव
स्यानिमवेनावतिष्ठते कथंकृत्रि
मंज्ञेयंसोऽत्रमपदवत् सत्रमभेवा।
सोऽत्रंमहात्वसोपावस्थानदेवपदं
संविदीपकाराणेननत्वं किंतुकं
भवति यथालौकिकीसुषुप्तावस
स्थानिविडमोहात्मकत्वात्मतोपि।

वेद्यवेदकविभागस्यतत्कालमग्र
हणेसत्तभावस्वरूपेवसतीश्रवोधर्के
लाप्रसृदितात्रुंमथानविषयतामा
पाद्यमानानीतत्वेनस्मर्यमाणत्वा
दनित्यातद्वद्भावसमाप्यवस्था।
प्यनित्यानुस्थानसमये भूतत्वेनः
मर्यमाणत्वसाम्यात् एतेनसर्वैप
वेश्याः समाययः स्वप्नमायामेवां
तभवंतीतिप्रतिपादितं नश्रुनस्त
तत्वमिहोपादेयतमतयोपादिष्टं।
स्वस्वभावलक्षणवस्तु एवमनेन
प्रकारेणस्मर्यमाणत्वप्रतिपद्य।
न तस्यहिनिमादितत्वात्सदावर्त
मानत्वमेव नदेनदतोभावभावना
समापितत्वक्षमिकस्यापीमादि।

सं
वि
११
31

दिनाहतोविहतं अथैवंनिर्मलोदित
त्वात्सदाप्रकाशमानमप्यतितत्त्व।
मप्यमभिज्ञायमानत्वाद्धुपहेत्वरतो।
लब्धोपदेशेनसर्वावस्थास्वेवप्रवेद
कत्वेनतत्त्वद्वयसंगृहीतविश्वप्रपंच
विभजनपरतयावेदकोऽहमस्मि।
तिमर्शैवयस्वरूपोनातीमैवप्रसव
स्वहितात्मीकार्येमित्युपदिष्टेनस्व
तत्त्वसमाप्योवभावोज्ञासितेहैक
प्येतिपादयितुमाह अवस्थासु
गलेचात्रकार्यकर्तृत्वबाह्येन का
र्येनानापिगीतत्रकर्तृत्वभुनरत्व।
यं ४४ अत्रास्मिन्निरूपतिपादितेश्रा
त्माविपर्यस्मिन्नविवस्थासुगलत्वे
वस्थसंभवतः अनेनविविधपदर्थो

नप्रक्रियाप्रबंधव्यवस्थापिनतत्त्वा
दिभेदादभेदपर्यंतेमपि हेयोपादे
यत्वेनोपलक्षणद्वययोगाद्विवे
नैवसंगृह्यतइत्यादिने अनेनापि।
विश्ववैचित्र्यस्यस्वेपवतन्त्रेश्वरसमर्थः
एकएवपरमेश्वरः परमार्थमयात्मा
निरुपमनिष्कलोद्योतनिजैश्वर्यश
क्तिवलाद्धितेनात्मानमवभासयन्क्री
डयतीतिश्रितिपादयितुमवस्थाश
ब्देननिर्देशः कृतः एकमेवतत्त्वंत
द्वितीयेनावतिष्ठते समर्थः कीदृ
शमवस्थात्रयगतंकार्यकर्तृत्वशा।
लिते कर्तृत्वेनभोक्तृत्वेनचवेदक
त्वेनचेतनभावेनाहमितिएकावस्था
त्वेनचाद्वितीयातत्स्थपरीनाका

स्प
व
११
32

र्यरूपाभोग्यावेद्याजडापरतंत्राताभ्यां
शक्तिकथिते शक्तिशब्देनानयोः
संज्ञामात्रभेदोनवास्तव इतिप्रतिपा
दिते ततःकार्यरूपायेयमवस्थामा
प्रकाशमानत्वमात्रलक्षणात्मकत्वादा
त्मनः परमकारणात्कर्तृशब्देनव्यप
दिष्टात्प्रकाशैकस्वभावाद्भिद्यते
यतः शक्तिचक्रात्मकस्य स्वविभवा
स प्रथयितृत्वेनतत्त्वेप्रागेवप्रतिपा।
दिते तत्रतस्मिन्विकल्पेनैवस्थापृथग
लैकार्यतारूपिणीकार्यरूपावस्था।
ताणभागिनी यद्यदिदंसङ्कलितत्वं
परामर्शनयाकार्यरूपत्वेनैवावसी
यते तत्सर्वं हृदयमयसंवेद्यात्मतत्त्व
णविमर्शं कर्तृत्वंप्रत्यवलयंकर्तुः।

रूपावस्थानिस्मानित्योदितेन सर्वाव
स्थाव्यापकत्वोपलक्षणमात्रं अथ सक
लादिविनाशिनं देवमेकमेव कर्तारं
ज्ञातारं सर्वोपदेष्टारं सततमात्मते
नात्र संदृश्यानो यस्मिन्निति स्वैव यात्र
यपत्तिरिति सर्वैर्लोकेन संबंधः तदे
तदवस्थाद्वयमेवैतदादिनाहमाख्या
ते ४ ननु यदुपलब्धरूपेण नेतद
दयमित्युक्ते न स्वतोपपद्यते पवश्रा
भावसमाख्येवस्या मूलेपभ्यस्वरूप
भावात्कथं तस्मादयत्नमित्यादेरुप
प्राकृतित्यादिने समाधानमाह का
यैस्तुल्यः प्रयत्नोयः केवलंसोऽम
लुप्यते तस्मिन्नलमेव विलम्बो स्मीत्य
नुपपत्तिः प्रतिपद्यते ५ कार्यैर्निमेयेवे

सं
वि
२२
33

शेषावस्थानितन्मात्रवस्तुस्तथासंपाद
नेश्रणवोयः प्रयत्नः कर्तृत्वसहजउ
त्साहः केवलंस्यएवपरंकारणंव्याप
रहितस्तस्योदशायोकार्यसमस्तलद्
यस्याभावानुपपत्तेनभिव्यक्ततयात्मैव
वस्मगर्भ्येवावतिष्ठते तस्मिन्प्रयत्ने
तत्कालमेवत्वमेसम्यगुपस्थानाववो
धस्यमोविलमोस्मीतिप्रतिपद्यते
नाहमस्मीतिभावविलक्षणतयाव
स्तुपरिच्छिंदनपर्वविधःप्रसयउप
पन्नः परिच्छिन्नतिवक्तंकर्तव्येनमध्यम
तरंस्येवास्मोसिद्धः कथंनिबंधस्य
विषयःस्यात् नदिदमायाते यथा।
कश्चिद्देवदत्तोगृहाद्यवस्थितः केना
प्याहूतेनमेदेवदत्तेतिसंघात्मानमप

क्षोत्तकामः प्रमाहत्वाहमस्मीतिप
वस्तुकेप्यत्र नस्थितोहमस्मीतिश्रुति
पादितं भवति नत्वसंनिधाने तस्मा
दभावसमाधेयव्यवस्था हि कार्याभा।
वात्कारणव्यापारविरतिमात्रेणार्थे
भावश्रमयोभ्रांतिरेवेति व्याख्यानमे
तद्धेतो १५ कार्यसंपादनसामर्थ्यमि
मादिना यत्नेभवार्थे विशेषयितु।
माह नत्वयोनर्थो विभावः सर्वोत्र
मनुष्णात्सृते तस्यैलोपः कदाचित्
स्यादनस्याप्युपलंभनात् १८ नत्वनु
नलस्यपरमार्थसतस्तत्वस्य कदाचि
त्कस्योचिदपि समाप्युपलब्धिना
यो कालकलायांलोपः सत्वयोच्छे
दः स्यादुपपद्यते अस्यानच्छनिरि

कस्यैव यद्रूपस्यानिपस्य वक्तनोनु
पलंभादनुभवाभावात् नहि वेद्यो
नास्तीति वेदकोऽपि नास्तीति वक्तुं
शक्यं कस्यतस्य लोपो न स्यात् यो न
मुविद्यातिरिक्तवाद्यवेद्यभावा
देतः स्वात्ममेव स्वसंवित्तिशक्तिर्यस्य
सत्ताहशोभावस्यात्मासंवित्तत्व य
तः सर्वज्ञत्वगुणमूर्द्देसकलवेद्य
वर्गवेदकर्तृरूपस्य गुणस्य धर्मस्या
स्पदमनन्यसाधारणमधिकारणे
इदमत्रनामयं आत्मनोज्ञानक्रिर्य
भेदेन याद्विविधाशक्तिसा उरुषा
वस्थायामतःकारणवद्दिकारा
णव्यापारोपरमे सति केवलस्वात्म
मात्राभिन्नसंवित्तिशक्तिमात्रत्वेनाव

तिष्ठति नैवांतर्मुखो भावस्तस्मात्कथम्
स्वभावग्राह्ये नचशक्यः व्यवहारोह।
ष्टो यथापापमेस्वैरपौवीस्त्रुविमिहा
च्यते इत्यादौ एवं शास्त्रस्यानावसे
नाटगदशाम यथा उपयन्ति सच्छाव
सभावो बाल्यविषयाग्रहणमात्र।
व्यामोहे स्वभाव इति नैयोगिभिः श्रु
पद्यते ननु सन्तन्नमाविमज्ज्ञशाको।
स्वस्यः भावस्यात्मविलक्षणवस्तु
नुपलंभात्कथं विलेपउपपद्येत
नदाहसौ स्वभावमेवामलगगन
तलवत्सर्वतोव्यतिरिक्तं चिन्मात्रस
र्वव्यापकं चिन्मात्ररूपतयानुभवति
केवलं मोहपरवशतया विस्मृत्यात्
संध्यायकस्यात्मरूपस्याख्यानमनिप

यतेप्रबुद्धस्य यथा प्रतिपद्यते तथो
पायेषु शास्त्रमुपदेक्ष्यति व्याख्यात
मेतन्मतयोन्तं स्वं वित्तं नस्य क्राकृफर
मादिनाद्युक्तो इति श्रीराजानकश्री
रामकृतायां स्पंदटीकायां व्यानिरा
कोपपत्तिनिर्देशः प्रथमो निष्पंदः।
ॐ एवं यथा प्रतिष्ठाने देहाद्यव्याप्ति।
रिक्तस्वरूपमात्मनं स्वात्मभवसि।
द्धयोपपत्त्या व्यवस्थाप्येदानीं तदु।
पलब्ध्युपायोपदेशावसरे सुप्रबु।
द्धप्रबुद्धाप्रबुद्धभेदेन त्रिविधलो
कानेवैकस्मावस्थानोपदेशः मा
त्रमितिविषयव्यवस्थापनायाह। ॐ
तस्योपलब्धिः सततं त्रिपदाव्यभिचा
रिणी निंस्यात्सुप्रबुद्धस्य तदाद्यन्ते

परस्यतु ॰ नस्ययथाश्रुतिपादित
स्यस्वात्मनएवपरमेश्वरस्योपलब्धि
रनुभवोनिर्विकल्पाश्रुतिपत्तिः नि
त्यसर्वदामयास्वतन्त्रभवदशास्वस्व
रूपस्यस्वरूपस्वरूपस्यदेहाद्यहंश्रमय
दीर्घस्वस्वभमख्यात्स्वहमहानिश
यामनागप्यनाहतासंविदः सिद्ध
साध्यस्यसमन्वद्दर्शिनःस्यादुपपद्य
ते कीदृशी सततमव्यभिचावथाने
नत्रिपदव्यभिचारिणी त्रिशुजागर
स्वप्नसुषुप्तपदेषुसंवेदनभूमिका
वव्यभिचारिणीअमेविवादिनी क
याचिदन्यवस्थानहिभूतनादव्य
वहितस्यनिर्विपः एवमेतस्यानुभवा
दस्यस्वीकृतस्यात्मैश्वर्यंलक्षणम

सं
वि
२९

३८

रसिद्धेरिद्धोपदेशविषयत्वेनास्यैव
कृतकृत्यत्वात् अपरस्यतत्समनंतर
स्फुरितत्वीयस्य प्रबुद्धस्य यथाशक्तिप्र
नष्टभानालोकविलस्यमानस्यायात
मित्वतयासमस्तमिषद्दिषदविवेकव
द्धषः तीयमाणमोहवशादविजृंभ
माणमोहोन्मादृहंसमदः तदायंते
नैषांजागरादीनांत्रयाणांपदानाम
दिभूतेयमदेजाग्रदवस्थात्मके तस्या
नभूतेयमदेहंयेस्वमसुषुमाख्येतत्रत
स्यात्मतत्वस्योपलब्धिः स्यात् कुतः
निकृष्टभायात्तुसोपानत्वयेनप
देषैवेविग्रहः कृतः यतः स्वमसुषु
मादाविति नैतमदेष्याख्याने अत्रवा
दिशोद्वेतस्वमसुषुमावस्थासंग्रहोत

स्मृतिमोहाद्यवस्थापरिग्रहस्तस्मा
द्भिन्नः पंचव्याख्यानस्यायमाशय
इहात्मतत्त्वस्य हि विवक्षुपलब्धृपदे।
शः उपक्रान्तो निर्वाणस्थापकः सर्व
व्यतिरिक्तदिव्यात्रस्वस्वरूपविषयः
स्वपरोविश्वात्मकतत्क्षणिकचक्रविष
यः उपभयस्वरूपोऽप्यमुपदेशोऽस्मि
न्नेवशास्त्रमहेशमद्वयेपि प्रवृत्तस्य
प्रायशोनोपयुज्यते पदत्रयस्वरू
प्रवृत्तस्यतत्त्वोपलब्धेरप्रयत्नसि॰
द्धत्वात यत्नपतनमद्वयवर्तिसंवि॰
त्समवमर्शमात्रादेवयथाप्रतिपा
दितपरतत्त्वोपलब्धिः स्वयमेवतत्सा
पपद्यते तथाहि यदाविगलितस
कलवैषयिकसांनिध्यवलंगस्वस्व

भावस्थां प्रबोधदशायामात्मनः प
रामृशतीति तदा सर्वोपरागरहितस्वरू
पमात्रविश्रान्तनिर्माविकल्पमचेतनश्चि
न्मात्रस्वभावमात्मनं स्वयमेवोप
लभते यदा च तत्तद्विभिन्नस्वकारण
विरहेपि स्फुटतरावभासत्वेन नवि
विश्वभावचक्रनिर्माणमयो विनि
द्रः सन्नात्मनः स्वभावस्थां परामृश
ति तदा तेनैव दृष्टान्तेन प्रबोधकला
परमकारणस्य स्वस्वभावस्यैव पर
मेश्वरस्य स्वेच्छामात्रव्यतिरिक्तकार
णान्तरानिरपेक्षसर्वकर्तृतास्वरूपमव
लभते अप्रबुद्धस्यैव न यत्नशतैरपि
समर्थ्यमाणात्सिकतातोयवर्षवत्ता
त्वः सर्वैकोऽति तदेवमस्मिमदद्व

येऽबुद्ध्योपलब्धिः स्यात् इति श्रुते
पादितेपरिशिष्टेजागदत्वयोर्येपदद्व
येसास्यनास्तीमथ्योडम्में भवति स्व
तोजागरावस्थायांशब्दादिविषयग्र
हणंभ्यर्थेंद्रियव्यापारव्यवहितेत्वर
यावस्थायांचलोकोनत्वनादमंतः प
रिचितेस्वयंइर्लदंयपरेंतत्वमिति न
उपलब्धोनत्ववृद्धोप्युपदेशमपेत्त
तपवयनस्थाद्द्वतिकरोजाग्रत्वयों
त्वागममात्रगम्याविति नस्यचिद्रूप
स्यसर्वगतस्यमादिनाव्याख्यानवान्
द्वतिकृदेतन ७ यवस्थपदेशविष
येऽवस्थापिदानीपारमेस्थस्यत।
तस्यसर्वव्यतिरिक्तत्वेनस्वावस्थयेण
बुद्धिप्रकारस्यजागरादिष्वपिचतुर्थ

पदेशुविभागश्चेतिपादद्वयेनाह ज्ञा
नज्ञेयस्वरूपिण्याशक्त्यापरमयाप्त
नः पदद्वयेविभुर्भातितदस्यत्वेनवि
मर्यः ९८ विद्वत्तापकर्षेश्वरश्चिन्मात्र
मूर्तिरात्मापदद्वयेजागरस्वप्नाभिधा
नेपरमयायद्रूतद्रूपत्वात्सर्वातिशायि
न्याशक्त्याविजेनसामर्थ्येनपुनः स्फुरि
तोभातिचकास्तिप्रकाशते कीदृश्या
शक्त्याज्ञानज्ञेयस्वरूपिण्याज्ञायतेने
नेतिज्ञानंबाह्याभ्यंतरंकरणचक्रंग्र
हणात्मकंजनिमात्रंवाज्ञेयंग्राह्यंश
ब्दादिस्वादिविविधविषयजातमनंत
विशेषं तदेवरूपंविद्यतेयस्याः सा
तथातयाकिंभूतोभवति परमेश्वर
एवस्वमायावशान्नानादेवत्वतद्रूपत

यावद्भासमानः स्वात्मवैव्यतिरिक्तो
पदार्थः किंचिज्ज्ञानज्ञेयभावेनावभास
यं जागरस्वप्नदशाव्यवहारमुद्भाव
यति एतदेवचास्याःशक्तेः पारमम्
यत्त्वस्यैवैभवस्वरूपस्यप्रकाशमान
नामतिरोदधतोज्ञानज्ञेयमयानंत
रूपतयास्फुरति भिन्नेत्वभेदप्रथनं।
मात्रप्राणेमायानमसिविगलितज्ञा
नज्ञेयविभागविभ्रममेकमेवपरमा
र्थसच्चित्स्वप्रकाशैकरूपंतादृक्चभा
वानुभवितृतामात्रधर्मलक्षणश।
किंकतत्वमिष्यतेयतश्चाह तदमत्र
त्विचिन्मयइति तस्माद्गुणरूपास्मद।
द्वयादस्मत्रापरत्वस्वप्नतयोर्मिथ्या
नेपदद्वयोर्विभुर्भाति चेतयतइति

से
वि
१९

39

विन्न उपलब्धं स्वभावस्थानमात्मा ईश्वर।
स्तन्मात्रशक्तिस्तयोः पदयोर्व्यति
रेकवेदनीयाभावान्निश्चेवलं स्वात्म
मात्रविश्रान्तशक्तिरीश्वरपदप्रका।
शतः इत्यर्थः ननु जागरस्वप्नयोस्तो
न्वैरयमयनेन सुषुप्तउदयोश्चिन्मा।
यत्वेनैवप्रकाशनाभेदात्पदद्वयमेव
तस्मात्पदवत्सुषुप्तमिति अत्रोच्य
ते जागरस्वप्नपदार्थानां स्थैर्यास्थैर्य।
र्यप्रतिविकल्पकेनास्तिभेदः इति।
तत्पदद्वयं यत्नईश्वरपरिकल्पितः
सर्गे जागरावस्थायां दृढत्वेन प्रति
पाद्यते स्वप्ने न दृढत्वेन तत्रपरि
कल्पितः इमनयोः पदयोर्भेदकार।
।ण सुषुप्तावस्थायां तु सदपि विमर्श

उज्ञ्पंतत्वंमोहवशादहमिस्तुपल
ब्धचमर्कारविद्दादसदिवाभाति न
सैवतत्वस्यपरमार्थसतयाम्नत्वेनो
पलब्धिस्तदापदे ३मंयस्सषुमतये
योर्भेदैः तेनचत्वार्यैवपदानितेज।
सप्राज्ञतुर्यादिसंज्ञाभिः शास्त्रान्तरे
ष्वपिप्रसिद्धानि ज्ञानज्ञेयभेदेनद्वि
त्वमिममादिनामग्रशानमेतद्धेतो १८
रिदानीमुक्तेनप्रकारेणप्रबुद्धस्यबो
पदेश्यत्वमुपक्रांतद्दृढयितुमप्र।
बुद्धानांचतन्निषेद्धुंश्लोकत्रयमाह
गुणादिस्पंदनिःष्पंदाःसामान्यस्प
न्दसंश्रयात् लब्धात्मलाभाःसततं
स्युर्ज्ञस्यापरिपंथिनः १९ अप्रबुद्ध
धियस्त्वेतेस्वस्थितिस्थगनोद्यताः

पातयंतिदुष्कृतोरेचौरेसंसारवर्त्मनि
अतः सततमुद्युक्तः स्पंदतत्वविवि
क्तये जाग्रद्देवनिजंभावमचिरेणा
धिगच्छति २१ ततः प्रस्तुतस्लोक
व्याख्यानस्लोकत्रयनिर्दिष्टहेतोः
जाग्रद्देवशब्दापवनिजंभावमात्मी
यंपारमार्थिकींसत्तामचिरेणास्वी
यसाकालेनापिगच्छति सम्यग्
पलब्धस्लोकैरोक्तप्रकारेणाश्र
द्वंद्ववश्छिंदंति कीदृशःसन्नाधि
गच्छति स्पंदतत्वविविक्तये सतत
मुद्युक्तःस्पंदस्यपरस्यशाक्तस्यतत्व
स्योपचरितसामान्यविशेषात्मकत
याद्विप्रकारविनव्याख्यास्यमानस्य
यत्नेनपरमार्थोयथाक्रममुपादेय

त्याच निश्चितेद्रूपं तस्य विविक्तये।
विवेकाय पृथक्करणाय पषडु
पादेयतमः परकारभूतस्य सत्यस्या
त्मस्वरूपस्यायमहमस्मीतः संवेशम
वमतन्नैवच प्रतीयत इति प्रमवमर्शा
त्मको निर्जीय र्मः सामान्यसंपदः न
पैतेनैते हेया विशेषसंपदा यत्रा
त्मभूते षट्देहेषात्माभिमानस्तत्रा
वयंतः परस्परभिन्नमायीयप्रमा।
त्वविशेषयाः स्थितिनो हेतुः रविनो
हमिमादयोऽत्रगणमयाः प्रमयप्रवा
ह्यः संसारहेतव इति विभागायस
तते सर्वोऽस्ववस्थास्वनवथानेनोक्त
कः उत्कवल्यमाणोपपपक्षपल
त्रुपायप्रतिपत्त्यभिव्यज्यमानस्वा।

सं
टी
४१

41

लहंहितत्वाद्व्याहतोत्साहमथव
सितः पतेनसबुद्धयवोणाचपरीशो
लनैकतानः सन्नचिरेणस्वरूपमु
पलभतेनामइतिप्रतिपादिते कु
तोहेतोः सयवाधिगच्छतिनामइ
माह गुणादिसंघटनिश्छंदाइमादि
यतोगुणादिसंघटनिश्छेदाजस्या।
परिपक्तिनस्मरितिसंबंधः संदा।
नो देवञ्जत्तानादिशकीनोतिः छे
दानानार्थोन्मुखेन प्रहतनाः प्रवा
हाभिन्नः प्रमयः संदतिःछंदाः गु
णाश्चादयः प्रथमेप्रथानेयेषांतेगु
णादयः सत्वोद्यात्मकत्वेनसत्वा
दिमयागुणादयश्चतेसंदतिश्छंदा
श्चहंहताचीडःश्वीमठइमादयोज्ञा।

नभेदाः किंरूपः सामान्यस्पंदसंश्र
याल्लब्धात्मलाभः सामान्यस्य सर्वव्या
पकस्यानन्तलीनानन्तविशेषस्पंदस्य
परस्यशक्तिस्फुरितस्य संश्रयात्‌ स
म्यगनुसरणेनयाश्रयणाज्जना
द्धेतोः लब्धात्मलाभाः लब्धसत्ता
दिनस्तेनतेनभिन्नेनाकारेणात्मन
स्वरूपस्यलाभउदयोयेषांस्ते तथाहि
यग्रहणादिस्पंदनिःष्पंदास्यपरा
मेश्वरानुग्रहोदितहेयोपादेय स
मयप्रमातृभावस्यसामान्यस्पंदय
व परमेश्वरस्वात्मशक्तित्वेनप्रति
ष्ठितनिर्विकल्पप्रतिपत्तेः स्वात्मा
स्कपाथुपरागजनितेभ्योस्मभिन्न
न्नेभ्यो विशेषस्पंदेभ्योव्याहृतस्य

सं
टी
५२

42

सशक्त्यभिमानस्योक्तवक्ष्यमाणो
क्ताभ्यामनिमेषेभेनविजिगीषा
माणस्यापरिपंथिनः स्तुः स्वबला
विर्भावात्प्रतिहतस्वभावावरण
मामन्त्राः सेतोप्रतिहोयनः संपद्य
रन् पततोपलब्धमाहेनिहंतेन।
प्रभवंप्रतियावत् इदमत्रतात्पर्यं
येकेचनस्यकस्यचिन्मायीयस्यप्र।
मात्रः श्रुत्वात्मकन्नाङ्गणम्मया
संदनिःश्चंदाः प्रसरंनितेसर्वेया।
केमेवसामान्यस्पंदमाश्रित्यंतनमा
न्मानप्रतिलभंते प्रबुद्धपतन्नथा
नइटयाभिज्ञाप्रज्ञापात्रं प्रतस्तस्य
निमेषगिनसतयतेप्रतियोगिनोभ
विनंनप्रभवंतियेत्वप्रबुद्धास्तेरते

दुर्निर्वारप्रमाद्स्मादृ अप्रबुद्धीप
यस्मादि अप्रबुद्धापरमेश्वरपरान्त
यद्दविरहाद्विगलितगाढ्यात्तान
यीनिद्रार्थीः प्रत्तायेभ्योतेनथानास्त
नरमीयथाव्याख्यातागुणादिसंद
निःष्यंदः चौरविभीषिकाशनैम
ऊलनाहाहोणनयवडफनोरुले
छे संसारवर्मनिजन्मादिसंवयसा
गैयानयंति तत्रानवरतंभ्रामयंति
कीदृशाः संतः स्वस्थितिस्थगनेन।
यतः स्वस्मिन्परमात्मनिस्वाभाव
संदमात्रकर्मकेस्थितिः निर्विक
ल्पकप्रतिपत्तिप्रभवास्तुस्थिरागस्त
ह्यानस्माःस्थगनेसमयवाञ्छादेन
ऽपघनाशूहीनोयोगः प्रतिपन्नभूत

सं
टी
४२

43

सप्रबोधस्याभावात्तत्रप्रसरत्वादेव
सुषुप्तिता: किन्तु कंभवंतियथा को
श्चिद्राजादीस्वमादिनाप्यवस्थामत्र
स्यदपिसेमादिस्वसामर्थ्यसत्वेनाप्र
तिपद्यमानान् अंतरप्रविलीनोविप
त्ता: स्वपदच्युपरोपणवहाविद्योग्य
महतिश्रमनेयानयति श्रोवसा।
मर्थ्यमज्ञानावप्रतिपत्तै: एवमप्रबु
द्धस्य सर्वकर्तृत्वादिलक्षणं नि।
जमहिमानं सामान्यस्पदच्युपविश्य
मानमप्यप्रतिबुध्यमानस्य सर्वका
र्यपरतंत्रदेहादिसर्गमिवात्मत्वेना
वगच्छते एतेनतत्रप्रसरा:सुखि।
तोऽहंदु:खितोऽहमित्याद्योऽनुसं।
धाना: प्रमयप्रवाहासमेस्वात्मनि।

स्थितिं अवधाय संसारमेवावसाद
यंति अप्रबोधायप्रामेरितिप्रबुद्धाय
वोपदेशसविषयानाप्रबुद्धानेषां
कथंचिद्गृहीतमप्युपदेशवचनंते
स्थापकप्रतिपत्तिस्थिशिलप्रज्ञानां
नविश्राम्यति यथोक्तं केनापि हे
यत्नमप्युपगतान्हृदयेन रोद्धुंश
क्ताः प्रमूढमनसाप्युपदेशवाचः
आसन्नमाद्यति किं न लिलीदा
लानांस्मिह्यानिरंतरतयापिनमोवु
धाराइतितत्रजागरावस्थायामि॰
तिहृतिग्रंथः प्रक्रमात्तुसारेणप्र
बुद्धावस्थायामितिवोद्धव्यंयदिवा
मतलोयुक्तपदेनप्रबुद्धस्वीकारे
सति सततोद्धतः प्रबुद्धोवत्या।

सं
टी
४४

माणोपदेशक्रमेण जाग्रदवस्था।
याव्यवहारदशायामेवनिजभाव।
मपिगच्छतीतिव्याख्येयं व्याख्यान
मेतस्लोकत्रयहृतोविभागेनः अतः
सततसर्वकालंयःकरोतीमादि
ना तथाग्रणांसदस्ससत्वारजस्तमे
रूपस्येमादिनातथास्वस्वयोथो:वि
मादिनाग्रंथ्येन पवेश्रवृहसैवजा
गरतुर्यघोनपदेशणेवव्यवस्थापि
नेसर्वशरीरिसाधारणजाग्रद्घामे
नलीनामेवतावमरतनबोपलब्धि।
श्रुपदेष्टमाहृ अतिक्रहः अस्येषा
वाकिंकरोमीतिवाम्रुषन् थावं।
यायमेदंगच्छेनत्रसंदः अतिष्ठित :२२
सामान्यविशेषभेदेनअतिष्ठिता

प्रतिष्ठितत्वपरत्वात्संपदस्यैतद्विधेयमिष्य
ते उपादेयः प्रतिष्ठितः संपदत्रको
पलभ्यत इति संबंधः यः प्रतिष्ठित
स्खलत्वविषयदेशहेतुस्तं विवृणोति।
निमविशेषसंपदाविषयत्वादप्रका
म्यस्थितिः स्वभावमात्राधारः सामा
न्यतो मुख्यः संपदः प्रभूतममितस
मस्तविशेषशक्तिचक्रपरमात्मध
र्मः सतत्त्वनास्मिन्नर्थे नैव निर्दिश्य
मानेपदे तत्वपलब्धिनिर्णयः कस्मिन्
यमदमतिक्रान्तो गच्छेत प्रमत्तक्र
त्वाकृणोपद्रवाद्विषदर्शादिनाती
व्रतरकोपाविष्टः तजन्यविकाराव
स्थायाः प्रागेवच्युतिजातमात्र
क्रोधोयधर्मदेयांभूमिकां गच्छन्मनसा

सं
टी
४५

साद्येन तथातिस्वच्छोयमदंगच्छे।
तत्रूमेवमवस्थितः शाणसमत्रमद्यदे
दर्शनादिप्रत्यूहः प्रकृष्टेन परमेना
तिशयेनात्यूहः प्रभृति नश्रानंदनिभ
रस्त्येवोयमत्रमात्रप्रत्यिच्छोवमदंग
च्छेन तथाकिंकरोमीतिमूर्च्छमम
दंगच्छेन कंडेनराज्ञारिप्रएयावा
वलवनाभिप्रकास्तत्मतिकारायक
नेष्ठनिश्चयमलभमानः केवलं।
किंकरोमिकमुपायमत्रावलंबेयः
इतिप्रतिपत्तिमूढपवामूर्छविक।
लयविरावरणचित्तवृत्तिः योसूमि
कामपितिष्ठितत्रप्रतिष्ठितस्पदोपल
ब्धिरिमर्थः पतेनप्रकारत्रयेणङःख
स्तावमोहात्मविषयग्रहणरूपोनः

कारणाभावाद्भयजाग्रदेवस्याविष
येष्वेवंविधानिप्रकारान्तराणिसंह
होतानिवेदितव्यानितेनानिकहव
दर्शांकितेहुजनविनाशश्रवणाद्
नाकारणेनानिशोकाभिविष्टोपिशो
कर्मजकास्कमलयादिविक्लृप्ते:श्रा
गेवसत्त्विमिषतमात्रशोकोयमुद
गच्छेत तथाकस्मात्कापिनकुसो
गव्याघ्रादिग्रामगोचरणमनोदना
निमित्तेनानिभीनसत्येवसयः स
मुत्पन्नमात्रभयोयमुदंगच्छेत तथा
येनज्जुगुप्सापदपदार्थदर्शनादिहे
तुनाजातमात्रजुगुप्सायमुदंग
च्छेत तत्रापिप्रतिपहितसंदोयल
क्विरित्पादिहेमवति क्रोधशोक

भयजरुग्माभेदेनचतुर्विधस्यदुःख
राशेरतिकष्टशाहेनोपलब्धितत्वात्
तथाशत्रुब्धवन्निजवीर्यबलसंपत्ति
सद्भावनादिहेतनास्वडुष्करमपि।
कार्यंनिर्हेतिविन्हतिविकल्पमेवो
त्सहमानोत्रुडितियमंदेगच्छेन न
थैवाहष्टसर्वंपरपरमणीयादिप
दार्थदर्शनादिनासमपद्यतिविस्म।
याविशेषमंदेगच्छेन तथाक्रूर।
नादिनाकारणेनोमनमात्रातिहा
सोयमंदेगच्छेन तत्रापिश्रतिहिन
संदोपलब्धिरिस्तुयदिह्यंभवति ह
मौन्मास्हविस्मयहासभेदेनचस्यद
पत्वराशेरतिशयकष्टशाहेनोपल
ब्धितत्वात् तथाकिंकर्तेहनामस्व

वस्मरणादिनादृष्टार्थे निश्चयावा
धारणाभावात्संशयादिविशेषयमंदं
गच्छेत् तत्रापि सर्वं वउपलब्धिरि
त्युपदिष्टं भवति विस्मरणादिदशा
स्वतत्त्वाप्रतिपत्तिलक्षणस्य बहुवि
धस्य मोहराशेः किंकर्तव्यतामूढ
भावेनोपलक्षणात् एवमंतःकर
णव्यापारस्वरूपजाग्रदवस्थाश्रयं पर
त्वेनोपलब्ध्युपायमभिधाय बहिरिंद्रि
यव्यापाररूपजाग्रदवस्था श्रयस्य
स्य पदार्थो स्फुटो ग्रहश्च मत्रप्रसं
गाद्वक्ष्यमाणत्वात् संप्रति केवलेंद्रि
यव्यापाररूपजाग्रदवस्थाश्रयं तं
पदं प्रतिपादयितुमाह यावत्ता
पमंदं गच्छेत् तत्र तस्मिन्नपि पदे

सं.
टी.
पु.

५७

प्रतिष्ठितसंवेद्योपलब्धिः तत्रहीच्छा
प्रयत्नज्ञानक्रियादिवृत्तीनां विभा।
गग्रहणादहंयेष्वरूपाभिव्यक्तिः
तथाहि यावत्ः प्रतिपदं पदोर्जिही
र्षोहं प्रयत्नदेशावधारणपदवि।
मासक्रियादिषुवृत्तिविशेषेषुसह
वानवधार्यमाणविभागत्वादसत्ति
वसंविद्विभागपरामर्शमात्रप्र
तिष्ठिताभवन्तितदायावदेशप्रवर्त्त
नैश्चर्यंरूपमाविशति एतदपिना
गादिकंमेंद्रियव्यापारोपलक्षणा।
संवेदितत्त्वम् तेनयावत्स्वदनिव
ठरवर्णस्वरोध्यारब्धग्रवाचकतिर
पियमदेगाङ्क्षेत् तथावीणावेणु
वादनादिनिवर्तितत्वस्याप्यर्यमाण

करांगुलिकलापोयमदं गच्छेत न
ज्ञापिप्रतिहितस्पंदोपलब्धिरिसप
ट्विहभवति सर्वकर्मेंद्रियाणांयथाव
मंदेनोपलक्षणात् यथार्थोस्फुटो
रूपरसादिसोकेवंबुद्धींद्रियव्यापार
गतामेतास्वुपलब्धिदर्शयिष्यतिय
स्यापिचसर्वस्यप्राणभूतः सर्वोवव
स्याह सर्वेंद्रियवृत्तयोनानंतरेणानि
मीदितप्रतिहितस्पंदप्रकाशापरि
स्फुरितसमापत्तिस्वमिषितमेवप्र
भंवति तथापिमायाशक्त्याच्छादित।
भेदावभासबलान्नानात्वेनोल्लसद्भिर
न्यैः ज्ञानक्रियाविशेषैर्म्लेवधीय
मानः स्वासोप्रतिहितः स्पंदः सर्वद
स्याप्युपलब्धिगोचरत्वंगमयितुम

मशकाइतितदुपलक्षियोगणाःका
श्चिदेवातिक्रमवादयोदयोदशाउ
पायैवेनसंगृहीतोपदिष्टाः यताश्चश्र
बुहसभ्रमवमत्शाश्यमानाः सद्यः प्र
तिहतसंदोपलब्धुपायतोभजंतेतन
वत्रभ्रमयमानाः सात्वस्थाद्दुःखम
ष्येव ततोनिह्नोतस्वप्रवृद्धउपदेश
वत्सइपजाततताद्दशात्मस्वरूपवि
वेशवनतमयत्तातिशयः संदवव
मत्रभवतियदत्रपीलनेकात्मात
क्रमेणस्वश्रुद्दपदवीमपिव्रह्मः
सर्वोज्ञात्रभविष्यतीतिविन्त्नमत
नस्यवसंदतनमेस्वमादिनाहलो २२
अथजात्रहुसंतलीनतर्थदस्याग
तस्वभावोपलब्धयेसोकत्रयमुण

योपदेशायाहतत्रप्रथमंतावत्
यामवस्थांसमालंब्यपदंयेममव
स्यति तदवश्यंकरिष्येहमितिसं
कल्पनिहृति २४ नामाभिमोक्षमा
र्गेणचेद्दस्त्यर्थोद्भावपि सौषुम्ले
धुमस्तमितोनाहिवाब्रह्मांडगोचरे
नेपछ्रेद्दोपलतितवाकानिर्दिष्टा
मवस्थातदयानामभ्रिमामाचष्ट ।
यस्यचेद्दस्त्यौमत्रःप्राणोद्वावपि
युगलपदेवास्तमितःप्रलीयेतेकिं
भूतानांहृषदृशात्रयाणमाणसाम्
कादेवब्रह्मांडगोचरंहित्वा यदः
नस्तद्दहिरितिब्रह्मांडेशरीरेंसप
वगोचरःसुप्रसरांपकारणेनहि
नामकामेवेषणाभावादितिक ।

२५

सं
टी
४९

मोसमर्थः केनपथाप्रसन्नमितःकुधि
मार्गेणसर्वातिरिक्तेनालौकिकेन
वर्त्मना तथाचेदृशहृद्गतिपाचित्ता
त्ममनःप्रसारद्वृपाज्ञानशक्तिरिदं।
हेयमिदमुपादेयमितिद्वियासंसा।
रोगाचरेवालम्बनीयंनिजेविषयमने
मस्यांदशायांमध्यस्थतोशरण्यस्यका
रणमेवास्त्वमेति तथाह्युपशाखादि
नाशरणप्रसरस्याक्रियाशक्तिना।
नानाशैसंचारलक्षणेनाक्रमतिम।
रिवलीकृमसासामसाशरणद्वयनामा
पन्नालौकातिरिक्तेनपथास्वपद्य
वशाम्यति ततःसोऽप्रमोधमल।
मितरस्माद्दत्वप्रमाणाभियाशरीरम
त्यासिनायानाशीतदीयेधनिधरसे ः

पारमेश्वर्योः शक्त्योः प्रवहनमार्गेश्व।
पाण्मनः ज्ञेयकार्योपरागपरिता।
गाम्यरशक्तिरूपतामापद्येते इतिया
वत् किंतादृशामाश्रित्येममाह याम
वंस्थासमालंब्यसमस्तक्षोभकसमस्तव
स्त्वबाधृतिस्त्रिमिनसर्वशक्तिनया।
लंब्यावष्टंकस्मिंश्चिदवसरेपुरुषः।
स्तिष्ठतिकिंभेनासमालंब्येति स
मालंबनक्रियापूर्वेनाभाविविकिंर्ये
नरनिहृवाक्यमाह इतिसंकल्पनि
इमेवं संकल्पहृत्ना कंथवदयं।
समवदधाति नदवपंकरिष्यहृसे
ति यस्माज्जातिक्रमात्स्यपवशाएं
न्मयादिगनर्थः समापतंति सोत्रता
जादिरयमितिनिर्दिष्टः अयंयस्य

सं. टी. ५८

80

स्तमसमकर्तृत्वमनयावद्यतिजगत्सिस
यतितद्वशेयंसर्वात्मनापरीक्ष्यत।
समस्तामकरणीयोहंकविषेसं।
णादयामितिनिगुणलकस्यवाकार्थ्य
संगतिःनदेहनामर्थकेनविकार
णेनावश्यकरणीयवच्चसाधभवे
सुनाकारणिनत्यवस्तुविवदया।
दिमस्यपुंसस्त्वधचनशुश्रूषामा
त्रनिविडवयानवास्तसमस्तहृते
धमस्तमयेसतिनिसेवितरीयांटशा
मवशाध्येवाविशानिनत्यमवशा
भ्यासामरतोनपलखिरिनिस्त्रत्रव
लोडगोचरयाहेनशभीराकाशस्य
चेदस्वर्थशाह्याभ्यांमनःप्राणप्रसर
योग्यप्रतिपादनेप्रयोजनं अनेनो

पदेशेनप्रत्यभिज्ञापितनन्तरेयदृशा
प्रसवमर्शाभ्यासकाष्ठाधिरोहिण
प्रवृद्धस्यनिखिलबाह्याभ्यंतरावा
न्तिक्रांतपरमपदविश्रांतिलाभइ
तिव्याख्यानमेनहुतिकृतासंपद्गुण
मवस्याणिमादिना नस्सनामवस
स्थाणिमादिनाचर्यकेन २५ नन्वे
वंविधादशासर्वस्यकस्यचिका
स्यचिदुपजायते एवतन्किमुपदे
शेनेत्याह तदातस्मिन्महाव्योम्नि
प्रलीनशशिभास्करेसौषुप्तपद
वन्मूढः प्रबुद्धःस्यादनावृतः २६
तदातत्रनाटदशाविशिष्टकाले
सौषुप्तमात्मप्रतिपादितेमहाव्यो
म्निपरमाकाशे समस्तवेद्यवृत्ते

सं
टी
५
51

त्रिकस्वरूपवाच्छहृदयाणात्मकमु।
नाकाशस्वरूपवैलकण्यस्य महा
योन्त्रमशाहृप्रतिपादितेस्वस्वभा
वृपवकोट्टाशिप्रलीनशशिभास
केश्वमस्तमितसमस्तज्ञानक्रिया
प्रसरप्रपंचेमृठः परमेशानिगमर।
स्मिपवषाकेय्शुस्पर्शाभावात्तुनिद्रा
णापश्चश्रमयनिद्रावस्थाद:स्वप्न
वस्थान स्वप्नावस्थायामिवभ
वेत यथा स्वप्नावस्थाप्रलीना
खिलवेद्यप्रपंचस्वरूपस्याप्रवृत्तस्य
नत्कालमनुभवस्तामस्याभावान्मो
हमय्येव नैष्येषानिद्रायदशापिमो
हमय्येवमवबद्धः पुनरीस्वशाक्ति।
पातप्रभावात्स्वकर्मेणलोकाति।

रिकातिशयेनप्रवृद्धःप्रत्यादिना।
सम्यग्ज्ञानदृष्टिःतादृग्दशापन्न
वमशेवसरानुभवनत्वयैवभोगः
श्रनाहूनेदेहाद्यवछिन्नाहंश्वमय
नूपेणावरणेनवियुक्तःसन्नसं
पद्यते नैदेनस्मिन्महाखोमन्त्रीमा
द्दिनायेयेनमाख्यानेहूनो २९ प
वैदेहादिविषयवर्गमतिरिक्तत्वेन
सर्वेदशानुस्यूतोपलक्षमात्रला
द्वैणैकस्वभावेवनचोपपादित
स्पष्टनिपादितोपलक्ष्यपायस्य
स्वात्मनपवशंकरस्यपस्यामस्थे
नदेवावश्यकरणीयशास्त्रचो
दितक्रियासाधनभूतानांमंत्रा।
णांवीर्यमितिप्रवृद्धमेवपलक्ष

सं
टी
५२
52

नोहगात्रस्वभावं प्रस्वपदेहेषु ग
लकमाह नदाक्रम्यैवते मंत्राः
सर्वज्ञबलशालिनः प्रवर्तन्तेधि
काराय करणानीव देहिनां २२
तत्रैव संप्रलीयंते शांतरूपा निरंज
नाः सहाराधकचित्तेन तेनैते
शिवधर्मिणः २३ शिवस्य परमे
श्वरस्यानन्यसाधारणाः सर्वज्ञत्वादि
गुणा धर्माः सन्ति येषां ते तथा
शिवादभिन्नस्वरूपा इत्यर्थः केन
हेतुना यतस्तत्समनंतरं प्रतिपादि
तस्वरूपस्य शिवस्य संबंधि पबलसा
मर्थ्यं शक्तिमाक्रम्याभिचारयिता
वस्थायां तदभेदोपपत्त्या स्वीकृ
त्य सर्वज्ञत्वबलशालिनः सर्वज्ञस्य

शिवस्यबलेनशक्तास्साधयमानाः।
स्तेधिकारायश्चवंमेने यथास्वं
प्रतिनियतकार्यसम्पादनसामा
र्थ्यंप्रसंगति पतेस्वनास्मिनपरमे
श्वराभेदशा उन्मादविनाशधर्मक
वर्णमात्रात्मकांतरणमपिजज्ञेये
त्वमशक्ताःउज्ज्वलाक्रमेणनत्व
नियतेनिकर्तव्यतामहायादीना
दिहस्वकविषाकर्षणेनपराय
रस्वकार्यसम्पादनाधिकाराप्रति
हतशक्तयोभवंति यथैवंसर्वमे
त्राणामुक्तवलाक्रमलक्षणवी
र्यसाम्पतन्नकथमेषाभिन्नाधिका
रिनं सर्वेसर्वार्थसाधनाधिकृताः
कथंनभवेयुरितिमत्रयपरमेश्वरपरि

सं. टी. ५८

53

कल्पितनियतनियंत्रितत्वमेवहे
तुं प्रतिपादयितुं दृष्टान्तमाह
कथमेते मंत्रा नियतार्थकाराय
प्रवर्तन्ते साधकानां देहिनां कार
णानीव यथा हि देहादिमात्राति
मवस्थ्यवस्थितात्माभिमानिनो
सर्वशरीरस्थितोकारणानीन्द्रिया
णि यतः करणवर्गोयमित्रप्रति
पादितक्रमापरमेश्वरादेवचेतन
त्वापादनहेतुग्रहणादिलाभसा
मर्थ्यमिति करणानि तत्परिकल्पित
नियतिशक्तिवलात्स्वस्वादिविष
यप्रकाशनमात्रपर्यवसितसाम
र्थ्यानि यथा स्वस्वस्वकर्मण्यगोपिका
राय प्रवर्तन्ते न सर्वाणि सर्वेषां नैव

वर्ते मन्त्राः साधकानां स्वीकृतनपर
स्वभावाद्प्रतिपन्नौ नो यथानिय
मितनाधिकाराय प्रवर्तन्ते तस्मा।
त्करणवर्गवत्सर्वे सत्त्वबलशालिनो
पि मन्त्रा नियताधिकारा एव तत्र।
श्रीशिवधर्मिणो मन्त्राः यत्कृताधि
काराः सन्तो निरंजना अंजनाद्या।
द्योपरागरूपाद्वरणादिरूपभावना
त्मकाद्वा निष्क्रान्ताः अनपवर्गा।
तद्रूपाः शान्तस्फुरद्दं संविन्मात्रावशे
षत्वान्निर्विकाररूपमात्मायं यावत्तेर्न
हशाः सन्तस्तत्रैव शिवे परमकार
णे स्वस्वभावे प्रलीयन्ते तादात्म्यमुप
यान्ति केन्साकमायीयकचिन्तेना।
सहसाधकमनसा साकं तस्माद्वि

सं. टी. ५४

54

दशायामपि संघुणाधिविरहात्मा
भाविकमात्रावशेषं तन्त्रात्वकवि
तं शिवपथप्रलीयनेनदैकात्म्यग
च्छति एवमनेनतात्मिकेमंत्रवी
र्यं प्रतिपादितं भवति नदिदमवा
ति मंत्रेचेन सोर्थं दयास्तमपदशायो
परमकारणात्स्थिमात्रादभेद इति मं
त्रात्मकतया साधकचितात्मकत
या यच शिवशक्तिरेवर्णसंकल्पा
दिरूपयाशिष्युदिता सती संप्रम
ना सादितस्वस्वभाववलस्पर्शश्च
क्तिपतीनां साधकानां भेदविभ्रम
सुमादयंती नियतार्थसाधनाधि
कारायपर्यवस्यति यत्तु यथाप्र
तिपादितेस्वस्वभाववृढात्मप्रतिप

न्तिस्तस्मोद्याख्यमयज्ञस्यसर्वेमं
त्राः सर्वार्थसाधनाधिकारिणोभ
वंति तत्तद्दिन कर्तव्यतामाहात्मस
नियमाद्यपेक्षाविनाश्रमतोक्तमं
त्राः यद्यद्धवनयेनयेनाभिसंधिना
स्मारयंतितत्तस्यामोचंमंत्रनामापा
यतइतिसभावेवलोकमणमेवस
हितोमंत्राणांवीर्यश्चम्यवमह
वयोगिनेनितान्तमर्यादः उपल
लाणार्थेवेतन्मेतत्व उक्तोपपन्ना
नकेवलंमंत्रापमशिवर्यमिणो।
यावन्नकाचित्क्रियाज्ञानेकार्येत्व
येवावस्तुसंभवंति यमरतमाभे
दापतितज्ञात्मकंकर्मस्वभावात्मकमे
वनभवतिइतिसमनंतरमेववक्ष्यते

स्पं टी ५५

55

व्याख्यातमनेनहेतुनोयद्वलेनिरावरण
विद्रूपमित्यादिना २८ इतिश्रीराजा
नकरामविरचितायांस्पंदविवृतौ
अतिरिक्तस्वभावोपलब्धिहेतो·
योनिष्यंदः ॥ इदानीयदन्तरोप्य
मासंभयाभ्रकरणेभस्लोकापरा
धिग्रनिज्ञानेस्वस्वभावेस्वेवाशिवस
विस्वव्याप्तिमयशक्तिचक्रविभ
वनपीतलनमवृसरुशामस्तपपम
पलब्धिभ्यांनिर्वोढयितुंस्लोकत्र
यमाह यस्मात्सर्वमयोजीवः सर्व
भावसमुद्भवात् तत्संवेदनरूपेण
तादात्म्यप्रतिपत्तितः २९ तेनशब्दा
र्थचिंतासुनसावस्थानयःशिवःभो
क्तैवभोग्यभावेनसदासर्वत्रसंस्थि·

तः १९ इतिवायस्यसंवित्तिः क्रीडा
त्वेनाखिलंजगत् सपश्यन्स्वतन्त्रे
मुक्तोजीवन्मुक्तोनसंशयः २१ य
स्येतिवासंवित्तिः सजीवन्मुक्त इ
तिसंबंधः इत्थमिदानीमेवशक्ति
पातप्रकारेणयस्यवासाधकोत्त
मस्यसंवित्तिः समस्तानेसन्ततमा
ऽवस्थानेनसर्वावस्थासुमुक्तः स
माहित उक्तवक्ष्यमाणोपदेशाद्
शास्वभावबलपरिशीलनाश्रमा
नैकाग्र्यमनसः सजीवन्निपतनदेहा
दिकारणानामाणोपायरयेवमुक्तः
सर्वव्यापकसर्वात्मकसर्वेश्वरस्वा
नेत्रस्वस्वभावाहंकारपरिनिष्पन्नदा
र्व्येनजन्मादिविरोधानिष्क्रान्तः य

सं
टी
५८

56

रमेश्वरपदंसंहतनश्मजनसंशयोन
भ्रांतिः स्वसंवेद्योपमयपलब्धिनिष्ठ
कंमत्वादस्यार्थस्यकिंऊर्ध्वंजीव।
न्मुक्तः अखिलमशेषमनंतंस्वस्व
क्रिविविवेजगद्विश्व क्रीडावेनस्व।
निर्मितचराचरभावक्रीडनकोपर
चितलीलामात्रतयापश्यन्विभावयन्
सर्वोहिजनोनुस्मिषितस्वस्वभाव
निभालनतत्मविमलविज्ञानदृष्टि
रात्मनोभोमनस्यविभिन्नमखिल
मिदंभावजातंक्लनश्चिदमनः कार
णाडद्भूतमनिर्णममममानः तद्भाव
जमहर्षशोकभयादिविकारानन
भवन् भवाध्वनिमग्नः पुनर्जन्मादि
वेधनमाजनतांभजतेपरस्तुनिणा

यप्रकारेणोमन्त्रपरसंविदभिव्य
क्तिः सयथाकश्चित्क्रीडापरःस्व
परिकल्पितैः भयक्रोधादिकार
णभूतभावप्रतिच्छेदकैः क्रीडेल
ग्राथान्यवेदिनाङ्ग्यादिविकार
कालुष्यंमनागपिनापद्यते नैवं
वभावानोस्वस्वभावशक्तिविच्छ
भिन्नमात्रनयायथान्यवेदीमन्
मनागपिविहतिंनापद्यते एवं
एवंक्रीडानेनैवपुर्यंजीवन्नेव
मुक्तः कथंयस्यसंविन्निरितिते
नेमादिश्लोकेनप्रतिपादयति
नेनवक्ष्यमाणेनहेत्वनापाह्यार्थं।
चिंतामुक्तावस्थैवनास्तियान्नि
वर्तितयस्यसंवित्तिःसजीवन्मु

सं
टी
५८
57

ॐ इतिशास्त्रार्थप्रमापकः पदसमु
दायेभ्यो जात्यादिभेदात्स्फुटविषयम
भिधेयं वस्तुजातं तयोर्भिन्नास्तथा
तथाविकल्पनाः एवं तच्चिंतनीय
वस्तूपरागाद्धि चित्राणि ज्ञानानि
पुनस्तयोर्व्यवहारः यतस्तु शास्त्रार्थ
चिंतास्तु सा वस्त्वादर्शनकाविष्ठ
हृचिंतास्वपार्थचिंतास्वभावात्मे
भवति याशिवपक्षसाक्षात्तु भव
ति यत एवं तदा भोक्तैवानुभविता
ईश्वरः सदानित्यं सर्वत्र सर्वो स्वा
स्यास्वभोग्यभावेनानुभवनीय
वस्त्वात्मना स्थितो न पृथक्किंचि
विज्ञेयं नामास्ति तत्तानवमर्ष
मात्रविज्ञेयं भिन्नमेतज्ज्ञेयभोग्या

विभागद्वयं केनहेतुनासावस्था।
नयः शिवस्तस्माद् यस्मान्नविश्वा।
त्मा सर्वमयो विश्वरूपः परस्य व्य
तिरिक्तप्रतियन्तिः जीवस्यापियो
व्यवहारः सोपिवेद्यवेदकाभेदका
भेदस्सर्वकर्तृत्वे वेद्यपन्नस्पर्थः ऊ
न. एतत्तस्ये वेदनरूपेणतादात्म्यप्र
तिपत्तिः सर्वभावसद्भावात्
सर्वमयोजीवः तस्यकस्यचित्सं
वेद्यस्य घटसुखादेर्यत्संवे
दनंतेनानन्यस्य तद्रूपं स्वभावस्तेनेह
तेनात्मनान्यप्रतिपत्तिः नचभेद
स्येतिततोहेतोर्निवर्तमानोयः सर्व
भावसद्भावः सर्वेषांभावानामु
मनितस्तस्मात् सर्वमयोजीवः कि

सं
टी
५८
58

सुखंभवतिजीवस्यैवव्यवहारोपि
चार्यमाणोयंवस्तुयाथात्म्यमुपा
पादयति तथाह्ययंसुविषयं स
विदन्नेवसुखमुद्भावयति सृजति
संवेद्यमानमेवबहिर्वस्तुस्वरूपंत
भतेनत्वसंवेद्यमानम् संवेद्यमा
नताचतेनरूपेणप्रकाशमानता
प्रकाशमानत्वंचप्रकाशादव्य
तिरिक्तंनान्यत्किंचित् यदाहुर्मा
यवादीचेन्ननोख्यापिवेद्यत्वादन
ङ्गप्रवेशनादिति एवंचयद्या
दयंजीवः संवेत्तिनतदस्यशरी
रमिव संपद्यतेनतुनियतनयशिर
पाण्याद्यवयवसन्निवेशएवसौ
मात्यसंवेद्यमानतावस्थायामे

वशरीरिभवमस्यदात्वहृतिरिक्तो
विषयपवनयाच संवेद्यमानत्वा
त्सामान्याद्विविधशरीरमस्यान्त्वा
नेनत्वविद्धिः इत्यनात्मकेभावात्म
केच नत्रमायाशक्तिवैभवविर्म्म
ितत्वात्विकभावनयावस्तुसंवे
दनावसरेस्वस्वपापकर्मणोस्वकृते
नसामकोपजीवेवक्षिज्ञाहृको
रास्यदनयाशिरः पाण्यादिमच्छ
रीरकेनयमरामस्यतिनदस्यस्हा
दिमयत्वाङ्गनात्मकमित्युक्ते यत्व
हितिरिक्तं यत्वमतिरिक्तं पाद्यादि
विषयेत्वेनपरामृशति नन्वाना
त्मके परमार्थेत्वविचार्यमाणेद
यमप्यस्यशरीरं संवेद्यमानत्वा

विशेषात् एवं संवेद्यमानतालब्ध
णभावसमर्गावस्थायां जीवः संवे
द्यवस्त्वव्यतिरेकात् सर्वमयो वि
श्वरूपस्थितोपि संस्त्यावस्थासं।
वेदनस्वपरामर्शात्तून्मेषात्मसं।
विदात्मव्यतिरिक्तकारणान्त
रलब्धात्मकत्वेनात्मनः परस्परत
स्वरूपैक्येन व्यवस्थितिं द्वात्मानं च
देहाद्यहंभावेनाध्यवसायं जन्मादि
वैधभाजं संसारीजीवशिवव्यपदि।
श्यते यदा शिवदिवाकरशक्ते।
स्वपातजनितप्रबोधो योऽस्मिभिनत्ति
सदद्दृष्टिस्फुटतरप्रकाशमान
देहादिव्यतिरिक्तसमभावस्था।
स्थितोहंमितिपत्तिः समयावस्था

तत्वस्तुसंवेदनपरामर्शशक्त्यभिव्य
क्तिर्भाग्भवति तदासएवसंकल्प
मात्रविलिखितविश्वव्यक्तिमय।
शक्तिचक्रः शिवः संपद्यते तेनो
क्तं तत्तद्वस्तुसंवेदनवेलेनयाता
दात्म्यप्रतिपत्तिः संवेद्यमानवस्तु
भेदसंवित् ततः सर्वभावसमु
द्भवः तस्माज्जीवन्नावत्सर्वमयः
तेनचतस्यसर्वमयत्वप्रतिपत्तिल
क्षणेनदेहेननाश्योवसानात्क्रिया
शिवमयीनभवति ततस्वभोक्तैव
स्वैरोभोग्यभावेनेशितभववस्तुरूप
तयासदासर्वत्रसंस्थितः एवंयस्य
चासंवित्तिः सजीवन्मुक्तइतिवा
क्यसमन्वयसंकलनार्थमेतत्सूत्रं।

सं टी ९

60

हृक्तं इमनेनस्मोकेनत्रयेणात्मन।
पवविश्वरूपवेनस्थितिः प्रतिपादि
ताविश्वप्रपंचस्यनिमित्तांतरान्नप
पत्तेः यथोक्तंब्रह्मविदा कल्पधर्म
त्मनात्मानेमात्माटेवःस्वमायया
सएवबुध्यतेभेदमितिवेदांतनिश्च
यरति तथान्येनापिस्तुतिहारेणो।
क्तं विविधेरूपाधिभिरवस्थितेर्वे।
हिः स्फटिकादिवनेवविचित्रतो।
च्युतो यदिनेकदाचनकथंचनक्व
चिन्नवतिनमात्वदवभासनः पृथ
क्त्रपरमाणुपाकपरिणाममविभ्रम
उतावाविवर्तइतिविश्वमिष्यताम्
विविधात्मभेदेदिह नाहकस्यनाम
नवशक्तिरेवननस्यापपादयेत

नादिद्रापिचप्रतिनिमेषमुन्मिषति
मिषद्विकल्पविविधांस्तुमेउलः प्र
तिवातिस्तुह्वपराद्वैतकथुः स्फुरा
सिद्धमेवचिन्मयोमाणिः व्याख्यात
मेतद्धेतौः पृथक्सर्वात्मकपवा
यमात्मसादिनानेनतथ्याविधेनेमा
दिनापंवस्वस्वभावेसमादिनाव १
इतिश्रीराजानकरामकृतायांस्पंद
विवृतौविश्वस्यस्वभावशक्तिमात्र
त्रोपपत्तिस्तृतीयोनिःष्पंदः ३
इदानीमियमेवोपपत्तिः सर्वेहीस
स्वभेदोपलब्धाज्ञायइतिप्रदर्शयि
तुमेत्रमासादिसमस्तविधिसर्के
रकत्वमस्याः प्रतिपादयितुमाह
अयमेवोदयस्तस्यध्येयस्यध्यायि

स्तो० ८

61

चेतसि तन्मात्मतासमापत्तिरिष्ठा।
नः साधकस्यध्या नस्यकस्यविक्षेप
स्येनेनेनकारेणसमेध्यस्यमेत्रवा
च्यस्यदेवतादिविशेषस्योदयः तत्तद
र्थक्रियासंपादिनेमोक्षशक्तिमा
नेनतेनोपास्यताकारेणग्रथनेका
पिकरणेध्यायिचेतसिध्यायिनः
ध्यातुःसंवेदिनिचेतसिसंकल्पे।
कीमावुदम: इच्छतः इच्छायोव
नेमानस्यमत्रमच्छारेयिषोः साध
कस्याभिमुखस्यवस्तुसामर्थ्यसि।
द्धयानदात्मतासमापत्तिः तस्यध्ये
यस्यपश्चान्मालद्रूपेनसम्भावस्य।
दात्मतानयासमापत्तिरीकीभा
वः इदमवगतासंयमामादिहेतोर्म

ऽशेषारणावस्थायां मंत्ररूढ्यामदे
वताकारायां साधकचेतनसः स्वय
मस्वयत्नेन संपाद्यमाने यदभिन्न
रूपत्वं सपदपरामर्शात्मसंविदो
ध्यातृमुखैराराध्यदेवतायाः प्र
सन्नदर्शनरूपउदयोनन्तमतिरे
कविभावसमानाकारेणेमनयैवसं
विदाशिवरूपतापत्तेः शिवो भूत्वा
शिवं यजेदित्यस्य विधेर्विनार्थं त्व
श्रयेमवतत्संवेदनद्वारेणमादिक्षा
व्याख्यातमेतद्वयेतो ॥ ११ अस्यापवस
विदोविध्यंतरसंस्कारकत्वमाह
इयमेवात्मनश्शामिरयमेवात्मनोत्र
हः इयन्निर्वाणदीक्षा च शिवमंत्रा
वदायिनी ॥ १२ इयमेवश्रुतिपादिता

शरीरादिविनश्वरवस्त्वालंबनाहं
प्रत्ययरूपस्यस्वप्रकाशात्मातिरिक्त
वेद्यभावप्रतीतिमयस्यमिथ्यात्वा
नस्योच्छेदादनवच्छिन्नस्वच्छस्वच्छ
न्दस्वभावमात्रैकतत्वोपलब्धिरूप
स्यैविस्मयगतात्मनेऽमृतत्वप्राप्तिः अ
मृतस्याविनाशिनः शिवात्मकस्या
त्मनः प्राप्तिरुपलब्धिः किलार्थोऽ
गतामृतत्वप्राप्तिर्भवतिनत्व इत्यवि
शेषात्मकस्यजडस्यानित्यस्यकृत्स्न
नः कश्चिन्नाप्तिरमृतत्वप्राप्तिः साहि
जीवस्यकालांतरस्थायिशरीरत्र
कमणकाभावादेतउपचारेणैव
मुच्यते तथायमेवात्मनोग्रहः ये
वंविधमेवैश्वर्याणिस्थानेनभावि

नीसंवित् सोयमात्मनोजीवस्यग्रहो
ग्रहणं नेत्रेनेत्रहृदीनादिषुविधि
विशेषेषु आत्मनःशिवसंवेदिनः
स्वसमवायग्रहणंशास्त्रेषूपदिश्यते य
थोदाहृतेनहृतो आत्मनोग्रहणक्र
योहीनाकालेग्रहविवेयति नेनना
हविविधिसंयन्तेयपरिकल्पितस्यवि
शेषस्यात्मनोयाप्यमकारणभूत
स्वभावाभेदसमापत्तिरूपजायते
सापरानुग्रहमाणात्मग्रहणात्मक
विधिसंपादिकाभवतिनतुमथा।
तस्यग्रहणंसंभवतिग्रहीतुःपरमे
त्मनःसर्वव्यापकेसविद्यमानस्याभि
व्यक्ता तेनेयमेवआत्मनोग्रहः ये
वंविधमेवोच्चारणेक्षणाभावि

मं
ली
६२

63

विनीसंवत् मोयमात्मनोन्नीवस्य
ह्येग्रहणंनिर्वाणदीक्षानिर्वाणे
हेतिः हैतप्रमयलक्षणतोभक्ता।
यादासंतिकीप्रशांतिःसंविदःस्व
स्वभावावस्थितिः मदर्थादीक्षास्व
रूपसंबोधदानात्मकोभेदमयवंय।
रूपणलक्षणश्चमत्कारविशेषः
साचैवंरूपानिर्वाणदीक्षाइयशक्ति
पादितरूपाश्चवित् पतत्कारणक
लातस्याः यतपक्षासविच्छिवसज्ञा
वदायिनी शिवस्यस्वभावस्यैवप
रमेश्वरस्यायःसद्भावःसमायेनरूपे
णाहमस्मीतिप्रतिपत्तिरवायिता
सिद्धवस्थायायास्तुपप्रयतेनस्या।
दायिनीशक्तिपादिकासहितिकृत

रः संस्कारः स्वप्नबुद्धगोचरः परमा
र्थिवात्मकस्वरूपप्राप्तिमात्रेणानन्त
वाह्यसाधनसाध्यविधिविशेषात्
मकइति व्याख्यानेनदियमेव
सामिथ्याज्ञानस्वप्नसमादिनाह
तौ ११ एवमुक्तनमविधिसंस्कारा
कारणेनमस्याः संविदः प्रतिपा
द्यत्वेनीसिद्धेनरकारणेनसंसा
रिव्यवहारनिदर्शनेनप्रतिपाद
यितुंश्लोकद्वयमाह यथेच्छाभ्य
र्थितोधाताजाग्रतोर्थान्हृदिस्
थितान् सोमसूर्योदयंकृत्वासं
पादयतिदेहिनः १४ तथास्वप्ने
प्यभीष्टार्थान्प्रणयस्यानतिक्रमा
त् नित्यंस्फुटतरंमध्येस्थितोव

र्थं प्रकल्पयेत् २५ यथा देहिनो
देहमात्रमेवात्मत्वेन प्रतिपन्नस्य
सर्वस्य संसारिणो जाग्रतो यथा स्व
विषयग्रहणेऽक्षेंद्रियहतिलक्षा
णो जागरावस्थामनुभवतो हृदि
स्थितानाशयनिविष्टान्दृढमयीः
ह्यर्थोन्मावान् इच्छाभ्यर्थयितः इच्छा
यादि हत्वा रूपयाभ्यर्थयितः तदेव
स्यात्स्वभाववलात् इदान्यसमापमा
नदर्थं संपन्ने योचितस्वथान्ता सर्वे
कर्त्ता परमेश्वरः परमात्मा संपादय
तियथाभिप्रायं प्रकाशयति किं।
ह्यात्मा सामरस्यं योग्यस्तु श्रीरुदयम
भिप्रेतार्थोचपारणमात्रावधानस्व
रूपप्रथने विद्यायोऽस्वपमानवाः

ॐ इदमत्रतात्पर्यंयोयः कश्चिन्मे
सारीयमेवार्थंइच्छुस्तममेच्छोभ
वति सतद्दिरत्नावस्थायांजगि
सवशायवपरमात्मानंयानारमभे
देनाविशांतिसावस्थासश्चार्थंने।
सुपवर्विना नम्रंवकतयाभीष्टार्थं
प्राप्तेः सतथाप्यभ्यर्थितोयानारव
मात्रार्थंप्रथनायावदानाम्नाव
लंबोः स्वरूपव्यक्तिलक्षणमुद
यकृत्वासन्निहितेष्वप्यमेश्रवरू।
श्रुरूपेषुयहिरत्नयेवाभ्यर्थित
स्तमेवार्थंप्रदर्शयतिनामतव
लंबोरूदयंकृत्वेस्वपलक्षणमा
त्रेमितत्वमनंतं तेनस्वस्त्राभ्यर्थि
तः श्रवणायोरूदयंकृत्वाश्चर्यांत

सं॰ टी॰ ५५

65

रसज्ञियावपिस्रभ्रुषितमेवार्थेष्वा
वयतियाता देहिनइतिसर्वेष्विये
ष्वपियोज्यं चदृषोश्चसोमस्तथे
शष्टेनप्रतिपादनेविश्वस्वरूपाद्धान
जीवस्यवास्तवाभेदप्रतिपादनप्र
योजने उपलक्षणार्थंचहृतिक्षा।
तेवाम्याख्याने चस्वरादिश्चवथाते
नेमञ्चादिग्रहणात इत्येसर्वेजी।
वार्थेनोसर्वार्थप्रयनमिच्छाएवं
केभवति मोचेच्छावस्थासंसारे
णः परमकारणाभेदरूपेनिपरमे
स्वरूपवस्तनेज्ञोययेष्वमिदमखिले
प्रकाशयतिइतिपरमार्थेनत्वीय
मायाशक्तिजनितदेहादिव्यव।
च्छेदाः संसारिणेनप्रपद्यंतेयस्य

प्रवृद्धउक्तोपदेशाभ्यासप्रकर्ष।
कषणपाषाणनिशितीकृतप्र।
ज्ञाकृपाणीनिकृत्तकलुषकाय।
यहंकारककर्कशग्रंथिरुद्दितनि
राकरणसमापन्नसंविन सपवृस
येमाणेस्तप्रसभिज्ञानमलमिति
सिद्धव्यतिरेक समाधियोगिनप्र
नीदमपमेयवाक्येनोपदिश्यते
यथानेरवेश्रतिपादितप्रक्रोक्ता
भ्यर्थिनः मन्त्रवीर्यास्वयति।
नथैवतेनप्रकारेणनिमसर्वदा
सर्वोमुज्ञानत्रेयसंबंधदृशाह
प्रणयेसक्त्वावस्थायोनादान्य।
प्रतिपत्तिरुपायाः प्रार्थनायाश्च
नतिक्रमादनुहंगनात्मसवमेशा

सं
टी
९९

66

वहितेनैवानुपेक्षणात्स्वप्नेपि
स्वप्नाप्यायोपस्तनवद्वारादौमनोमात्र
पात्रमस्तृष्टिविषयायांस्वापावस्
थायांयावदभीष्टान्साधकाभिम
तानेवार्थान्स्फुटतरमेतिप्रक
टेक्षुनामध्येस्मिन्नोहृदयेसदासी
नोवसंयतियमेनासौयातनाप्रकाश
पायेनस्पर्शयेद्धितितथेमादेहृयम
यवाकस्यार्थः नामधेयंस्तनवीदम
यःसदासर्वोनुभवेष्वथान्तःसर्वे।
स्पस्यास्वभावस्यनहीनबल
दोणस्यागेयस्वसामर्थ्यमिदंप्र
तिदनगाश्रमवमर्षावहितेनावे
तिक्रमति नस्पासौयातनाजागव
स्वप्नेविमनानेवार्थान्प्रकाशय

ननुस्वस्वप्नपदार्थाः स्वातंत्र्येणैव
वर्तमानाः सर्वकालंस्वलक्षणेस्व
शक्तिः प्रतिबिंबमुद्भावयन्ति अस
सारित्वान् किंतस्यांतः स्वशक्त्या
यथेष्टंनानारजतियदाहवर्त्तेहरिः
प्रविभज्यात्मनात्मानंसृष्टाभावा।
नृप्रथाविधानसर्वेश्वरः सर्वशक्तिः
स्वप्नभोगाप्रापयतेइति अनपवं
स्वप्नस्वातंत्र्येमनादिसुक्रमम् तस्या
स्वप्नजागरयोर्विशेषोनास्तीतिन
मोवरणनिर्भेदः सएवोक्तः देहा
द्यहंताजनितेनवाञ्छिनस्वमाहा
त्म्यनिरोधलक्षणेनावरणस्यागवं
स्वभावतिरोधानेनतस्यानिर्भेदः अ
नेननिजवैभवाभिव्यक्तिवशाद्विना

शः सहितस्यामवस्थायामाविर्भव
ति यथात्मतत्त्वेनहृतौ पृथक्पृथग
यथास्थानमभिव्यक्तस्वरूपस्यादि
नानयाख्वभिभीष्टानेवपश्यतीमा।
द्विनाचवंग्रंथेन १५ अथैवंविधसम्य
पिद्युत्थानमात्रांत्समारिसमानत्वेयो
गिनः प्रतिपादयन्निमश्रुक्तेनादृष्ट
यितमाह अमथान्नस्वंतत्रास्याप्त
हि लहर्मकर्त्तनः सततं लोकिक
स्यवजायत्रमपदहृये. १८ अस्य
थार्थःक्रमप्रकारदमेनप्रकारेणास
वेकर्तृः स्वतंत्रस्यपरमेश्वरस्येकस्य
मेमेवेदजगत्कार्यमिनिशीनपश्यभा
वद्यपिपवणावर्त्तमानस्यापिगिनोजा
यन्त्रमपदहृयेजायन्त्रापदशायो।

स्तद्धर्मकत्वतः सर्वगुणात्मकत्वात्
त्वहिर्नानाभावनिर्मितिः सततमात्म
नत्वं संविद्रूणायास्त्वतंत्रास्यात् वास्त
वेन स्वतंत्रस्वात्मकर्तृत्वेनाप्यनात्मरूप
मानासतो विचित्रविभ्रमदानस्वच्छ
दा दुर्निवारस्तादृक्सामर्थ्यप्रसरा।
भवेत् कैस्मवैलौकिकस्यैव संसा।
रिणो लोकस्य यथा इदमत्रतात्पर्यं
जागरास्वप्नलक्षण पदद्वयसर्ग
स्वभावेन त्वहिर्ज्ञानभावेन परमेश्व
र्योः शक्तेः स्थितिः प्रतिः प्रतिपादि
ता नादृश्यस्मिन्द्वयात्मकपदद्वये
योगीयथोक्तसंवित्तिसमाधानाप
रित्यागाद्विस्थितः स्यात् तस्य स
र्वस्यास्वतंत्रे सर्वकर्तृत्वात्मनिम

व्यवस्थितस्पन्दद्विस्वभावं तत्पदद्वयं
शक्तिशनिवेधायनभवतियस्त्वतोम
ध्यास्यात्स्वलोकवन्निजयैवभावस्य।
ह्यपरवशीक्रियतेइतिनिमञ्जके
नयोगिनाभाव्यमित्यर्थः तदेतदस्य
थास्वद्रूपस्थितिभावस्मादिनाव्या
ख्यातमेतद्हेतो ३७ इदानीमनीता
नागतव्यवहितविप्रकृष्टादिवस्तु
विज्ञानमनेनैवसंविदामलभमि।
निरूपणेनाह यथाह्यर्थोऽस्फुटो।
दृष्टः सावधानेपिचेतसिभूयः स्फु
टतरोभातिस्वबलोद्योगभावितः
तथायत्परमार्थेनयेनयत्रयथास्
थितं तत्तथाबलमाक्रम्यनचिरा।
त्संप्रवर्तते ३८ यथाहिकस्यचित्

सावधानेनतदर्थेनिविडप्रयत्नेपिवे
तसिसतिजागरितेदृढमात्रोर्थोस्
फुटोस्फुटोभातिप्रयत्ने स्वप्ने न
तरांस्वबलोद्योगभाविनः स्वस्यात्म
नः सर्वज्ञस्यसामर्थ्येज्ञानादिलक्ष
णाशक्तिस्तयोर्योगः उद्यमोनिवि
डतरावधानतयादर्शनोत्साहस्वे
नभाविनोलब्धिनः सर्वस्फुटतरो।
भातिप्रमभिज्ञायमानोनिरवशेष
विशेषः सोयमितिप्रयत्नः इत्युपमा
नवाक्ये उपमेयेदनासंधे यस्यकस्य
चिदृष्टमभीष्टार्थोजागितिविस्फा
रितमात्रचक्षुषोनसम्यग्दृश्यते।
सापद्यते पुनः त्वगणंतेनेदृशागत
स्यैवमदतिनिमदस्फुटतरः प्र

सं.टी. ५८

68

काशनेन त्वकोहन्तः नहितेनव्या
तिरिक्ते विशेषदर्शनसाधनेकिंचि
दाक्रियते तेन नास्तिकस्वभावा
त्प्रवेशापवर्नस्य संजायते यद्दल
स्पर्शनस्य सोर्थोपार्थ्यात्म्येन प्रष्ट
मे ततः स्वतलोयोगमात्रे सर्वार्थ
प्रकाशनेसर्वप्राणिसाधारणेसर्व
देहिनां नामस्किंचिदिमेवचार्थप्र
काशनेसर्वप्राणिसाधारणमपि
प्रवृद्धस्य योगिनापवर्गमवस्थ।
मानेमनसाप्रकाशनेनामस्यमार्थ
त्रिमिरतिरस्कृतमस्यदर्शनस्येति
योगीपवर्गेनेनोपदेशेनस्यार्थेनया।
वमिमाख्यपमेयवाकोक्तेनयथा
त्यर्थोस्फटोद्दभार्थः स्वत्वतमेवाक

स्फुटतरंप्रकाशते यवमनैनैवोप।
मानवाक्योक्तेनप्रकारेणावलेखसा
मर्थ्यमाक्रम्यादिदृष्टान्तेनतदभेदे
नापिष्टायवर्तमानस्ययोगिनस्त।
थातेनैवनतदवस्थाकारदेशका।
लायविसंविदिनाप्रकारेणसंभव
तेनेसम्यगाभिव्यक्तिमेति समग्रेह
यतयाभिस्वाविर्भवति किंतदृत्त
परमार्थेनतत्त्वतोयदृत्तगवादि
यथायेनावस्थांसनाप्रकारेणेय
नयादृशेनसाम्नादिमता कारे।
ण यत्रयस्मिन्नव्यवहितेविप्रकृष्टे
देदेशेभूतादौवाकालेस्थितंतत्तम
प्यासेप्रवर्तेतइति अयमर्थस्तत्रभा
वार्थः अस्फुटेर्थेदृष्टेनस्यास्फुटतरा

सं. लौ. ८

वतास्तायसर्वज्ञस्वस्वभावाभेदोयः।
सर्वस्यकस्यचिद्दृश्यत्वेनोमन्यते अ
त्रुटस्तस्यरामर्शाभ्यासाद्देशकाला
दिव्यवहितानपियथाभिमतार्थो।
स्तम्भोजानातीमवाधिनायोग्रुको
स्थितायोसर्वज्ञत्वादिगुणाभिव्यक्ते
वयमेवहेतुः अतएवोक्तं परिमित
विषयमतोनानागतज्ञानेनकिंचि
दाश्चर्यं निरावरणस्वभावत्वप्रदीप्ते
नस्योह्निदर्पणायोदेशकाद्यनिरुद्ध लौ
स्वस्वभावंवलमभिव्यज्यते अस्तु।
दोष्योह्यदृष्टमुपलक्षणार्थमेतन्म
नत्वं नेषतन्तुनादिष्वेवमेवयोज्यं
पतेनवदृश्यादेर्थसस्फुटनरदर्श
नार्थमप्रयत्नविशेषमस्यायोमेपा

यस्मात्तेन प्रतिष्ठितसंदानुप्रवेशात्ते
सर्वज्ञत्वज्ञानव्यापारात्मकजाग्रदव
स्थाश्रयः परतत्त्वोपलक्षणाय यस्य स
गास्मीतिः पादितो वेदितव्यः व्याख्या
तमेहृत्तिकृता पृथक्पृथग्यथा
किलाहमस्मादिनानयानेनैवप्रय
त्नप्रविशेषेणेत्यादिनाग्रंथेन ११
अथतयैवप्रक्रययाहृत्सादिजयं
प्रतिपादयितुमाह इदंलोपितं।
दाक्रम्यपतः कार्यप्रवर्तने श्राक्षे
दयेदक्षतांचतन्यायोतिवक्ष्यतिनः १९
यतोयस्मादेतावले सर्वकर्तृत्व।
स्यातेश्चलत्त्वेनसामर्थ्यमात्मीय
मात्रमप्यवैक्तेनयाप्रक्रयानत्वा।
व्यतिरेकेणास्थितानाइदंलोपप्रवि

सं.
टी.
८१

तदेहृद्यातत्वादसमर्थोपिसन्का।
श्चित्कार्येभारोद्वहनादिव्यापारेश
वेतनेक्रियाप्रधानोभवेमिनटहो।
नवाकं प्रसेदनामर्थे यःपरिक्ष
शकायत्वादशक्तपवसेथ्यादिव्या
पारणस्थमाणोप्यासवलाद्दिश।
यंतरेवलवनैरेणाप्यशकंव्याप
दिकमेकनैश्रभवति तस्यतथासा
मर्थ्योमनोसाक्षप्रतिपादिप्रुका
स्वस्वभाववलाक्रमणमेकंवजे।
यिनानामकिंविचित्रमितं तत्व
मेयहूसर्वेककर्तृत्वलत्वणंवल।
मात्मतत्वस्यमायीयःकर्तामाया
प्रतिवद्धशक्तिस्वानियतकारणि
नरापेतनियतकार्यसंपादनसाम

थ्यंममते सोपीदमहंकर्तुंशक्नो
मीमविकलोत्साहदशायांनदेव
वलमवलंवमानस्तत्कार्यंसंपाद
नक्षमोभवतीतिशक्तियोगिनय।
वप्रतिपत्तिगोचरीभवतीतितामे
तांदृशातीक्रमनश्रमेववेदंदार्ष्णी
तीक्रमनश्रमेववेदंदांर्ष्णीतिकवा
कैर्नोपदिश्यते यथाउद्वेलोपिव
लवत्संपाद्यकार्यमवाध्यकार्यंसं।
पादनसमर्थः स्वस्वभाववलाक्रम
णादेवभवति तथातेनैववप्रकारे
णसर्वकार्यसंपादनस्यानेकस्व
लमाक्रमणनस्वशक्तिनयापिहाप
योतिवुभुक्षितोमर्त्यंभोजनेच्छा।
विघ्नः सतांभोजनेच्छामाच्छादये

सं॰टी॰ ८२

ग्रज्ञर्यात् निमित्तमाकृतकस्वरू
पसामर्थ्यप्रथनादन्नाद्यव्यवहा
कारणमेवद्देनिह्नमादिकार्येषु
निनियतशक्तिधनिवेधविदलने
नसत्तिसमेतेनोनिरोभावयेत् नि
मत्तमपवसादिसमर्थः दुर्बलः ती
णयात्तरपीमादिनाव्याख्यातमे।
तहूतो ११ पंचएयकत्वेज्ञसर्वा
कत्तृत्वादिगुणग्रुक्तपायोपपत्तीः
प्रतिपाद्यइनेकोपपत्तिनिदर्शी
नेनतः प्रतिमादयितुमाह यत।
नाधिष्ठितोदेहेयथ्यासर्वज्ञनादयः
तथात्मानमपिहानात्सर्वज्ञेयम
विष्यति ४ अनेनात्मनावितथविज्ञा।
विहितनिदर्शनमितिप्रतिप्रतिपत्तमाख्या

मितिदेहेणशरीरेसर्वेज्ञनादयः शा।
रीराश्रयाणिज्ञेयानिकार्याणिच।
तेषुज्ञनात्त्वमादियेषांनात्मवेक
तृत्वाद्योयंमायथ्यासर्वेस्यस्थिता
इतिदृष्टान्तवाक्ये ऽस्पदंतामयं य
द्यहमात्माहमितिश्रुतिप्रमाथिनि।
हृतिनत्तदस्यशरीरं तदाश्रयंच।
सर्वमयंस्थूलसूक्ष्मंवाज्ञेयंका।
र्यंयज्ज्ञानान्निकरोतिचेमनेनन्नि
दर्शनेनतथातेनैवप्रकारेणाहंत
यादेहाधिष्ठानवस्त्वात्मनिस्वस्व।
भावे नडुःखंनस्वंवयत्रमादिनो
क्तलनाणिदेहादिष्वनितिरिक्तवि
सुखादयचिन्मात्रवपुष्याधिष्ठाना
देहेनयाध्यासनादेवशरीराश्रय

सं
टी
६२

समस्तज्ञेयकार्यवस्तुतत्त्वादि
वस्तुकलेषु पिशुवेनेषु योगिनः स
र्वज्ञत्वादयो भविष्यन्ति सर्वज्ञत्वमभिव्य
क्रियासंति परस्परव्यतिरिक्ताद्दे
हभावाद्देहभावत्वत्वात्प्रतिबंधभं
गाद्दृष्टविनाशत्वात्मप्रतिष्ठिता
देहकारस्य योगिनो निर्विघ्नः सर्वज्ञ
त्वादयः सर्वज्ञाभिव्यज्यंते तदेवम
र्थः अनेनात्मस्वभावेनेमापादना
त्काख्यानमन्तहृतो ध॰ ख्यातिवि
लेठिकादेहेतेमपापाच्चाज्ञानतः।
ख्यातिः तदुन्मेषविलुप्तमेवैतत्कृतः
साम्यादहेतुका ध। ख्यातिर्मो
ख्यादिजनिताहर्षहानिः सादे
हेशरीरेविलेठिकायामुवलवर

णतेजः पात्मादीनां दृष्टेन दृष्टी न
स्याश्चाज्ञानतः स्फूर्तिः प्रतिपादित
तत्वावगमाभावात् स्फूर्तिः स्फुरणं प्र
वृत्तिः तदज्ञानमुन्मेषविलंभं चैव
उन्मेषेणवक्ष्यमाणेन स्वभावालो
कविकासेन विलंभविच्छित्तिंनिर्मू
लतां नीतेयदितदासौम्लानिरहि
तकोकारणरहिताऊनोभवेन्नभ
वेदेव ॐनिमित्तस्योमादाभावात्
श्रज्ञानतामजन्मपरिणामविवृद्धि
क्षयविनाशात्मकविकाररहितः
निमित्तनिर्विकारस्वस्वभावाश्रमभि
ज्ञानाजन्मादिविकाराधिकरणे
कलेवरादावात्माभिमानः तस्मि
न्नसमयवस्तुहेजनत्वहिकारंज

मारीनात्मसमारोपयत्नस्तामावि
लंकृते यस्तुवत्यमासोन्मेषपरि
शीलनादाविर्भूतसमात्मश्रमयस्य
सङ्कृतोस्तानिरितिसंब्धफलंसह
जानदेहानिरूणायाग्लेनस्भावोगे
णस्तवलीपलिताद्यभावोयतस्त
दाञतःसास्लानिःकारणरहितामभ
वेदितिव्याख्यायगुनर्हेतिङ्कताव्या
ख्यातमनैनैवकारणेनवलीपलि
ताद्यभावःशरीरदार्ढ्यंचयोगिना
मिति ४१ अथोन्मेषस्तानिकार
णभूतात्तानविनाशहेतोःस्वरूप
प्रतिपादनायाह एकविंताश्रम
कस्पयतःस्यादयरोदयःउन्मेषः
सतविज्ञेयःस्वपनत्रुपलत्यथेत ४२

सततसमुत्कृष्टमेवः स्वस्वभावावभा
सविकासोऽविज्ञेयः वोद्धव्यः लव
णीयः कोसौ यकश्चिन्नाश्रसत्कैस
कस्मिंचिन्नापाहृश्यमानस्सर्वथमा
णतन्नहस्यपरकेज्ञानेश्रसत्कैस
कात्रस्यचिंतयितुः यतोयस्माश्चि
माभासात्तुपरकज्ञानात्मनः स्वस्व
भावप्रकाशात्कारणभूतादपर
स्याश्चिन्नायाग्राह्याल्लविनेज्ञाना
नस्योदय उमत्तिःस्यात् नेवस्व
यंयोगीश्वरात्मनैवोपलब्धयित
परमार्थपरमेश्वरः सर्वतोविवि
क्तः परमकारणेपरमापमहम
स्मीतिप्रतिपद्यतेनद्विनस्यशाह्य
दिवदिदंतयास्वरूपमुपलब्धपि

सं टी ८५

75

तेंणक्वे स्वसंवेदनसंविदितस्वभा
वत्वात् नैसेवं विधमपि निमित्तादिन
स्याप्युपदेश्येप्रतिनदानीमेवाभि
धन्यमानत्वाऽन्यमेवशाह्येनव्यप
देशः कृतः यस्यैवंसमतेयस्या
विनाशसमोऽश्वमराष्ट्रिनोदयः सा
विनैव विनेतरस्कारणानोतराल
वर्तिवसंन्तरेविषयेनपाष्ट्रिनाद्वय
स्वरूपव्यविभेकेणोपलक्षणीयं
मेकंद्वितीयविनाकारणस्या
दित्तिनप्रतिकार्यभावेनकारण
भावेनव्याभिमतस्यसर्वोपरीभूत
स्यविनाद्वयस्येसंबंधोनसिद्ध
ति अत्रेसथानारंतनीयेविनाश
वकारणमपराचकार्यभूताविने

नियोत्र संशयः यस्माभावनप्रक
र्षीयोत्र संधातास्तोत्र संशयश्चिन्ता
ह्ययव्यापकविशुद्धचिन्मात्र स्वरू
पः सर्वकारणमात्मैवात्मेषस्तु के
वलपद्महृत्स्थितात्मनो ध्यानं वि
नाद्वयोनेव्यापकनयोत्र संशयमा
त्रमादिना ॥४१॥ इदानीं तत्त्वाव
तविशेषाभिनिविष्टानां योगिनां
प्रायेणायाः शापफलनयानीष्टा
सिद्धयस्तापनद्रुपामायोगिनोवि
घ्नपरस्परापवेमन्नेषाभ्यासप्रभा
वप्रतिपादयित्वमाह ध्येनोविंद्धर
तेनात्स्थौपमस्मादेतारसः प्रवर्त
तेचिरेणैवदीभकत्वेनदेहिनः ॥४१॥
प्रतोस्मात्सानिपादिनस्वरूपाडमे

सं टी ८९

७८

गात्रगराघवस्यागतस्त्वविन्दुः।वा
यत्रभवदर्पणांवविल्लमेनावधाने
नप्रतित्तणविविच्त्रपरानेत्रतस्त्र।
त्रूणाहेयवल्लनोवैधर्मेणभावमा
नासर्वकारणभ्रनाद्विरेणाल्पी
यमाकालेनपनानिसिद्दविक्राते
दोभकेनेनसंनोषस्पयाभिमाना
दिभिश्चिनाच्चुस्यापकेतेनदेहेवो
नितरामत्रुर्मलिनदेहाघंस्यमय
स्यैयोगिनःप्रवर्तनेप्राडुर्भवतिका
नितानिविंडःस्नमथ्यादोषवेषेषा
नाभ्यासप्रकर्षप्रवर्धमानोनतेराग्र
सादस्त्रैवोविशेषोविंडुःभेदाद्या।
साद्दारानन्वय्याविनामभिमज्यते
नयानादेवेगवन्नयोवनिर्योषव्व

नोपक्रमः क्रमस्तत्त्वीभावाविस्म
ज्यमानमप्युमन्तमप्रकरथनिमात्र
कारीस्वचोदितेनोपनिविशेषोयंमे
मंतव्याभ्यासिनः स्फुरंतितथाप्यप
मेनसमाधावपिसतिनतद्दर्श
कारवस्तदर्शने यतेनतत्त्वमद
नित्विममनयोनिर्दीलते नथारसः
रसवद्वस्तुविरहेमृतनास्वादः स्वेव
लोलाग्रलग्निकादियारणानिर्गते
रास्तत्र्व्याधिभिर्यत्स्वल्प्यते प
वनतत्वप्यापिनास्पर्शविशेषोपि
योभिहृज्यते सोप्यस्मात्स्वर्ज्यते
इतिहृष्टं इदमनन्तानर्थेयम उ
मेषाभ्यासयोगिनानन्दावरणाभा
भ्यासविरलभ्यासविरक्षाप्यासे।

सं. टी. ११

तामूपलक्षितुं संतोषिताणनभावं
निहत्यरूपदारोहयन्त्रस्हस्तनादांसा
पताश्चिनरयोगिनांक्रमभाविमो।
पुन्मेषाभ्यामयोगिनांनदोभसंधि
विरहाद्क्रमेणापिप्रवर्तनेनइतिन
श्चेवनिर्दिष्टाः व्याख्यातमेतदतोस
माडन्मेषादेर्मादिनाचूतो ५२ पव
मुन्मेषोपदेशात्मनोदेहादिवय
वतिरिक्तस्वरूपतोप्रागवक्रभिः
प्रकारैः प्रतिपादितो सत्रेहेणप्र
तिपाद्य इदानीं तथैव तस्य सकल
लोकस्वात्मभवप्रोरूढव्यवहारं।
प्रदर्शनीक्रमोविश्वरूपतां संदे
पतः प्रतिपादयसमस्तप्रकाराणा
ंयतामर्थमाह दिदृक्षयेवसर्वार

धामदाभ्यासप्रावनिष्ठते तदाकिं
वक्तव्योक्तेन स्वयमेवावभास्यते ४४
यदायस्मिन्कालेसाधकोदृढ
येवदृढभूमिकयायथासर्वाण्यो।
नविलास्मेयपदवीजयोभावा
त्वाभ्यासंसवित्प्रकाशेनाच्छाय
तदंतलीनोकृतावीनिष्ठते नाना
त्वंभ्रांतिनिष्कृतेरेकत्वतन्त्रैविश्राम
निमित्तसंपादयायायमकलमनु
भूयते तत्त्वज्ञानाभ्युपमोक्षेनफ
लाभियोनेनकिंतत्त्वेनिपादनेच्छ
याग्रंथसहस्राण्यमुकानिनिर
र्थकानिभवंति तस्मवचनगोच
रातीतत्वान् अतआह स्वयंतद
वभास्यतइतितत्त्वादर्शफलस्व

सं.
टी.
७८
78

स्वयमात्मनैवव्यतिरिक्तसाधनत्वे
रपदेशेणप्रतिपन्नस्यैतेभियुक्तः स्वा
मेवेयत्वात्तस्य इदमव्वतामर्थम
योगिनां सर्वभावानां स्वस्वभावव्य
तिरेकेणि ज्ञातुमनात्मानुभूतादिह
ष्टावस्थानिदर्शनीकार्योनदाहृ
ष्टमभीष्टा भावाः स्वस्वभावाभेदे
नव्यवतिष्ठंते भावभेदहेतोरिदंता
प्रमयस्यात्तन्मेषान् नदायथाभेद
दृष्टावस्थायांदेवत्र्ज स्वभावाद्भे
दस्नादिदृष्टिमानंभावानांतथा
परमात्मस्वभावादखिलजगद्भा
वानामभेदपर्वेतिमूर्वोपदिष्टव्य
तिरिक्तात्मस्वरूपोपलब्धिपराम
र्शाभ्यामाडुक्तिमिषितनदृष्टत्वाणा

पलत्वाणत्वमविज्ञानवद्वंधयोगि
नःप्रमेवायमुपदेशः मायाशक्ति।
जनितेनविकल्पतिमिरेणतिरस्
कृतसम्यग्ज्ञानदृशएकपदविनि।
विभागचिन्मात्रस्वरूपमात्मतत्त्वं।
प्रमातृभेदेनप्रमेयभेदेनचनाना।
रूपंपश्यंतोदिदृक्षितंदृश्यमान
दृष्टाद्यवस्थाविभागंभावानांपरि
कल्प सदिदृक्षितानामपितेषां
जीवानांस्वभावादभेदंवक्ष्यतः स
तमेवपरामृष्टमशक्ताः ऊतोज
गज्जीवानांपरमात्मस्वभावादभेद
प्रतिपद्येरन् नदायोगिनैवदृष्टं
नोकृतस्वदिदृक्षालणपरामर्शी
दिशास्वस्वभावाभेदमाविलक्षव

सं टी ७६

79

भावाभावसतांभावयताभेदध्वांतरे
भेदभास्करेणभवितव्यं यावान
मेनेदिदन्ताइछुमिक्कातदवर्ण्णा
स्थ्यैवमादिनाहृतो यथ यतमेवा
पदेशाद्रूपयितमाह प्रवृत्तः सर्व
दातिछ्ञ्जनेनालोच्यगोचरं पक
ग्रारोपयन्सर्वंतनोमेननग्नीऽस्मते यं
सर्वदासर्वास्वनुभवदर्पणास्तप्रवृद्ध
क्लिष्टेन प्रतिपादितोपदेशाभ्यास
परमादनिमीलितसम्यग्ज्ञानदृ
ष्टिः जायदेवासीत कथंज्ञानेनसं
वेदनेनगोचरं विषयमालोच्यप
रिछ्छेद्य तथाऽर्पनयानिश्चितैक
ज्ञातानरिस्वात्मनिसर्वंपरिछ्छेद्य।
मारोपयेदर्पयेतदीभूतनयाश्रते

पाद्येनेत्यर्थः ततश्च सर्वभावानामे
कप्रमातृस्वरूपाभेदप्रतिपत्तिरूपा
दारोपणादनेनव्यतिरिक्ततयाव
भासमानेन प्रमेयेणवक्ष्यमाणेन
कलाद्यात्मकेनभावजातेननपीड्य
तेविनश्वरभावाद्देहभावप्रतिपत्त्या
दिनापाशेनसंसारचक्रेनिबध्यन
कदर्थ्यते इदमत्रतात्पर्यं यथम
थैरूपादिकंचन्द्रादिज्ञानेनप्रमा
तालोचयतिनिश्चिनोति ममेति
स्थयावस्थायांप्रमातृरूपादभिन्न
एवभवतिनिश्चितत्वंहिनामवस्तु
नः प्रकाशमानत्वं तच्चप्रकाशाद
भिन्नमेवनामङ्गवित्वमर्हति प्रका
शाव्यतिरिक्तरूपत्वेनतस्यप्रकाशमा

सं. टी. ८.

80

ततापत्तेः एवं निश्चयावस्थायोंशा
कांशमात्रस्वरूपभ्रमात्रभेदः सर्वे
भावानेसिद्धः ननु एवं वियोग्यस्व
गृहीतस्वरूपेणसर्वेथः स्थितोप्यप
रामृश्यमानोनानाविधमोहजालेन
वभातिसर्वजंतून् अतःसर्वोस्व
स्यास्वविरतपरामर्शोभवेत येनैं
कक्षमात्रपरमार्थंतंजगज्ञावानो
प्रतिपन्नःसखनःसंसारीनस्यात
नदेवंप्रबुद्धःसर्वदानिर्द्वंदस्वकं
प्रबुद्धोसकृद्वितरणक्रियमादित्या
ख्याख्यानमेतद्धतो ४५ इदानीमेव
स्वयंसर्वत्रावस्थितः स्वात्मैवपरमे
श्वरएकः पदार्थः संतिजयेवमा
याशात्मापतिपश्चभेदेनात्मानमव

भासमं यत्क्रीडतीति द्वितीयपदार्थं
भावमेवसमर्थयमानः पञ्चस्वरूप
प्रतिपादनद्वारेण शक्तिप्रसरक्री
डमेवास्य प्रतिपादयितुमाह शा
क्तिव्रातेति समस्तस्य शक्तिवर्ग
स्य भोग्यतां कलाविलसविभवो
गतः समस्तपशुः स्फुरनः समस्तनाथ
वंद्येन प्रतिपादितस्वरूपश्चात्मैवं
स्पष्टीवक्ष्यमाणेनेहेत्तुनापरार्थी
नसर्वहृत्तिनेनावभासितात्माय
स्तुलिर्यकृपायः स्फुरनः धनादिना
नसमारक्रीडावत्व्रहास्यसदास्म
र्यमाणत्वेनस्थितः कीदृशः सत्
शात्र्व्रातेति समस्तस्य शक्तिवर्गस्य
कलाविलसद्विभवोभोग्यताग

सं
वी
८

81

गतः समरमेरुवर्णाः प्राकेर्वन्द्यमा
णत्वाद्रूपप्रसराभिप्रायेणादिदेवा
नवर्णैसमुदायात्मिकस्तद्विपरी।
त ` ` ` ४८ परामृतरसाप्याय
लस्पर्यः श्रमयोद्भवः नेनास्वंतत्रता
मेतिसर्वतन्मात्रगोचरः ४९ परा
मृतरसात्स्वरूपाद्द्यायः प्रच्युतिल
क्षयः श्रमयोद्भवो विषयदर्शनेस्म
रणोदयः यतस्तेनप्रकृष्टोस्वतंत्र
तामसर्वेगतंत्रप्राप्नोति सचश्रमय
स्तन्मात्रगोचरोस्य रूपाद्यभिला।
षात्मकः अस्वतंत्रो व्यतिरिक्त सा
यत्तसामग्र्ययेत्सकलसमीहि।
तार्थः श्रमोत्तद्भावमापद्यते जा
गरस्वसमस्तश्रमावस्थापमेयसक

लविज्ञानाकालप्रलयकेवलांथ्य
भेदत्रयायोगीमहृजादिमलत्रया।
स्मृतः पशुर्भवतीत्यर्थः यतस्तस्य
प्रमयोङ्गवपवपरमात्मतत्वसापाय
परमत्तत्वरमत्मतत्त्वमविनाशयद्वयद्वै
त्मयंशिवात्वंस्वरूपंतस्यामसत्या
प्रत्यवमर्शात्मकस्यास्याद्दतस्माद
पायः एष्यमभावोमथ्याहनिरिद।
मित्यादिविकल्परूपः इदमत्रवा।
केयंभीकृते पकैसैवपरस्यतत्व
स्वेस्वेच्छापरिकल्पितात्वयाह्यात्वग्रा
हकभाववैविविक्तात्मतोत्वग्राह्योर्प
यायं नथैवस्वेच्छयापरिकल्पित।
शिवशक्तिसदाशिवेश्वरविद्यात्म
कविभागाभासस्यप्रक्रियाशाहि

सं
टी
८२

82

ध्रुपमेवरूपंमवस्थितं तस्मात्स्व
नशाहिनैरमशाहिनचैंसयहिणोक्तम
तथाचाहमिमेवासंतभेदेसस्पर्शा।
श्र्मपरमशिवाख्यास्वभाववाचक
त्वेनपरामृतशब्दः तमरामर्शोद्भपश
क्तिंतत्ववाचकत्वेनचसमशाह्वांसत।
प्रशंसानतिघ्नरामर्शोश्नमप्रायशिव
तत्ववायिपत्तनिरासार्थंयः श्रास्र।
क्तः सपर्वंव्याख्यातमपव तदेवंतत्व।
हयंशिवशक्त्याख्यंयदीभन्नसपिख
रूपप्रतिपादनात्मथाल्लुपपत्यावि
भर्गांतत्वविद्भिः प्रकर्षयते तथाव
तत्वगर्भस्तोत्रेरुक्तिभिः सततमवि।
लमोपलब्धनालंबतणास्वयमेद्दपा
मः शाक्तैः प्राथामप्रतिपादनाभिप्रा

यथाशिवतत्त्वमेवमस्य यंतत्रयस्यापि
रूपाणिज्ञेयानीह्युपायाः शिवासंज्ञा।
याश्चपदेशः परानेनामस्वानिस
मुपपामहेइति शक्तितत्त्वंचविंद
नपरमार्थैः स्वरूपश्चमवमर्शसामा
मस्पंदादिसंज्ञाभिर्व्यवह्रियमाणे
नामर्थश्चूतोन्मेषादिपदाभिधेयत।
याश्चतिपादिते यदुक्तं किंचिदुव
कननापेतहृन्मेषादिपदाभिदः
प्रवर्तेतेन्नायापिशिवशक्तिनानेयदा
चिके नचयदाशहृङ्कानिभ्य` के
दाचिदेषाशक्त्यावस्थाभवति कदा
चिन्नभवतीतिमंतव्यं यतः स्वभा
वंस्वेवेदनात्मकोनिमेः सामान्यस
दस्यापवर्गः किंचिदुस्मनतेस्वके

सं
टी
८२

83

ततः परं सदाशिवेश्वरविद्याख्येन
त्त्वत्रयमपि परामृतशाह्वाच्यमे
व यतः परमेश्वरस्य परमार्थतय
कैवैष्यङ्गतैश्वर्यवीर्येण विशुद्ध
चिन्मात्ररूपतया विश्वात्मकत्वेन
चोत्तर्वहीरूपेद्वैविध्यं यदवस्थितं
तत्र विश्वात्मकस्य वाह्यस्य रूपस्य
ज्ञेयकार्यभावेन लब्धस्वरूपत्वात्
पकापितत्त्वं क्रियोन्मीलनक्रियारूपत
याहि वैनोपवर्ण्यते नच ज्ञानक्रि-
यात्मकं च यच्चावीहारूहीनोन्मेष
मतः सामैवैवावर्तितेहते त्रैगुण्य
मिवाव्यक्तावस्थायां सा परमेश्वर
भोगात्मकज्ञानक्रियारूपतेषां त
मेव त्वात्मिमेषात्मिका सदाशिव

दशा यत्र पुनः शाक्तेः क्रियाख्याया
मेव बहिर्गृहीतोन्मेषायाः परांह
भावविश्रान्तिः सैषा दशा यस्यां तु
न ज्ञानशक्तेरुद्रेकेणास्या बहिर्मुख
ऽवाह्याभ्यन्तरद्रूपसामानाधिकर
ण्यपर्यवसायिनात्मरूपविश्रान्ति
निष्ठत्वमेव सा विद्यादशेति निर
स्तैषैता स्वदशास्वभेदप्रथमयमल
नाल्लज्ञानात्मिकापि मायाशक्तिः प
रस्याः संविदः सर्वोमरकपरिस्फुर्ण
ह्रकारलक्षणस्वभावपर्वाविश्रान
नात्मकत्वमितामनीपरमानंदेति
भ्रूषिवत्वणोशिरोयांतनात्नमिति
पदत्रयमेतनतमाम्नातमेव षडंके न
नगर्भयवज्ञानक्रियात्वत्रयेणाभू

सं
टी
८४
84

मूलायाशक्तेशिवे सदाशिवत्वे
जगदुन्मेषांगीकृतत्ववादिनः गुणी
भूतत्वशक्तिस्त्वव्यक्तीभूतक्रिया।
त्मिकायदातदैश्वरंतत्वमाक्रान्तामे
निवृत्तिमे प्रहूमावस्माविर्भूताभ।
वैश्वपरमेयदा ज्ञानशक्तिस्तदो
दाविद्यातत्वपरिगीययमे नथ्यष
रप्रमाभिज्ञायो एवमेतत्वबहिर्वृत्तिः
क्रियाकालक्रमानुगा ध्यानेरव
तदमीमायाविशुद्धेशानकर्मणी
किंयोतरदशायेकान्मदाख्यन
त्माहितः वहिर्भावपरत्वेतुपर
तः परमेश्वरे ईश्वरोवहिरुन्मेषो।
निमेषोन्तः सदाशिवः सामानाधि
करण्यंचसद्विद्याहमिदंहयोस

देभावोपपन्नानांवेद्यश्चमिन्त्रविष्ठ
ष्ठा भावानांवोध्यसारत्वाद्यथावल
वलोकनात्इति ततःपरंतत्पर।
मार्थरिहाराविस्थिताहं प्रतीति।
लक्षणभिन्नविषयापेक्षिणि ना
नाभेदनियतात्माभिमानत्वानावि
केषयोनुभिद्धेदेनेद्रतत्वमाया
शक्तिरेवकेवलाप्रभोविश्वरूपे।
ष्वर्थभूताविजृंभते यथोक्तं तत्र
गर्भपवयदानेवंविपादत्रतिजा
भोगज्ञानापशोः तदामायास्वरू।
पेति ज्ञायसेवेभवाश्रयःप्रमृभि
ज्ञायामपि भेदेनेकरसेभानेहंत
यानात्मनीदिते श्रमेवुद्धोशरीरे
वामायाशक्तिविजृंभतेइति सेह

सं० टी० ८५

85

प्रमयोऽन्वशाह्वेनप्रतिपादिता
यतोऽहमित्येवीशिवात्मकस्यस्व
भावस्यपरामर्शात्मके सम्यगता
नेतस्यैवचस्वभावस्याविष्कृतयन
याभासमानेस्यदैनोहिविनभेदो।
ज्ञावनसामर्थ्येमायाशक्तिराख्ये
नानभ्युब्लेतरंकिंचित इदमिति
वपरामृष्यमाणोऽर्थः प्रकाशमान
त्वमतिक्रम्यान्यथाभवितुंयतोन
शक्नोतिततोभेदस्वपाप्यसौमा।
याप्रकाशात्मकपारमेश्वरयमा।
नानतिक्रमात् भगवतःशक्तिरे।
वेयममस्वज्ञायनस्वरूपसएवेश्व
रूपंचबदयत् यदुक्तम् दैवीह्येषा
गुणमयीममामायादुरत्यया मा

मेवव्यपश्यंतेमायामेमांतरंतिते
इति तथाह्यत्रायमर्थः पश्चाममदे
वोमायादेवस्यक्रीडनैकरसस्य
स्वरसस्य सतः शक्तिरेवन संबंधिनी
किंस्वरूपागुणमयीगुणाः सत्वा
द्यात्मनः सत्वाद्यभिधानस्तत्र प्रकृ
तिकासाहि भेदावभासस्वभावा।
भिन्नस्यार्थः शब्दादिविषयात्मक
विषयस्य सुखादिसंवेदनपर्यंत
सितात्मेति सुखादिरूपग्राह्या।
कारनिर्भासिनीमायागुणमयी
सुखान्यथाडरनया दुःखेनामे
होपाक्रान्तदतिक्रमणोक्तेनास्या।
हेः प्रवृद्धेरपि सपदि सकलसर्व
मेवस्योच्छेदानुपपत्तेर्भेदे व्यव।

सं.
टी.
८८
86

ह्रासखण्डं लेह्यत्वात् किं त्वमामेव
येषपं ये तेषां च्छिन्नं हि इयदृशाः प्रति
ष्ठितः संविदः स्वप्रबुद्धाः संतोमा।
मेवैकं तत्त्वमभेदेनात्मनया श्रत्यभि
जानते तेमज्ञावमापन्नापन्नामनि
तेरति त्वस्यांभिहृदृशायां दिवसस्य
नाविवक्ष्योत्म्मानापोऽइयथामिनी
वनिर्मूलनहृतपानैरवाप्तिकें।
नाभवति षडंकेस्माद्वै समाधि।
वैवैरण्यायमेस्मेयोभेदृभूयरः प
रास्वस्थनस्स्वनस्त्रैकिवलक्षणा।
लिभिः पवंप्रसमयोऽस्त्वमात्रेमाया
नत्त्वलेवदेवसतंत्रयष्ठपर्याये
णालवतंत्रशाहेनात्रप्रतिपादितं
प्रमयोऽस्त्ववृपयाह्लनयामायया

स्वभावात्मशक्त्याविनस्यासतत्त्वमवि
परीतेनकालादिरूपेणस्वशक्तेवि
तथापाशपंचकेनग्रथितस्यपारतंत्र्य
यस्तुस्वज्ञाख्येनतथाचायमनयाब्रा
मोहितेनवच्छिन्नादिरूपस्वधर्म
मपरामृशन्सोहिपरीतेनस्ववच्छे।
दकेनकलनाम्नाभूतभविष्यदा
दिविकल्पविभ्रमेनकालाख्येन
तथासर्वात्मकत्वधर्मविस्मृतेन
सर्वत्रनियतकार्यकारणभावा
त्मात्मकेननियतिनाम्नातथास
र्वत्रसर्वकर्तृत्वलक्षणधर्मद्वे
षोदासीनाकिंचित्कर्तृत्वाकिंचि
ज्ज्ञत्वरूपाभ्यांकलाविद्याभिधाना
भ्यांतथाप्रेप्सितार्थविरहात्मिर

सं० ही० ८०

87

भिलाषबलवत्त्वेन स्वधर्मापरामर्शी
हि विषयाभिलाषितारूपेण रागाख्ये
न वपाशेन बध्यमानः पराधीनवृ
त्तिः पशुः संबध्यते पशुश्च मायाशाक्तेः
यं च भेदः प्रमवः समलपशुश्चैवं यस्य
विशेषेण स्वरूपमाहात्म्यमवस्थिता
यस्त्वशक्तिश्राणि विचित्रवृद्ध्यादिरू
पतया परिणमेत्स्वमाहात्म्येति न
स्पष्टयानानव्याख्यास्पष्टमवस्पष्टपंचे
प्रमयोऽस्वविषयप्रतिपादनद्वा
रेण ह्रस्वचनत्वमात्रगोचरः तन्मा
त्राणि शब्दादिसामान्यगोचरो
विषयो यस्य सन्न्यात् प्रमयो ह्यय
प्रमेयं भिन्नविषयमप्यैवन्न्यथाऽ
भवति विषयविषयिभावस्पष्टो

त्यग्रहणयोग्यत्वेपित्रितयेसमस्यप
पद्यते तदपित्रितयेसाधारणेश्रा
हेतिकारणंविनानस्यादितिनश्च
वक्तव्यमनेनवाकनादितिम नच।
गृहीतानामसमयत्वार्थश्चयालाः श्राय
मेनशब्दस्पर्शरूपरसगंधाश्चाकाश
दिस्थूलभूताश्रयाविशेषात्मकाउ
णाः तदात्मनासमस्तविषयोपल
ब्धेः तेषांचात्रोपादानेउपपन्नेसा।
मान्येसचविशेषाणामेतभावरस्ते
सामान्यवाचिनातन्मात्रशब्देनोष
ताः नेशब्दादिभिराश्रयभूतानिस
स्थूलान्याकाशादिभूतानिसूचितानि।
सोनिनिराश्रयाणांतेषामनुपपत्तेः
नदेतदर्थाविंयंकार्यसवप्रमयवा

सं
टी
८८
88

मरवशः पञ्चविषयेष्वेसन्तोह्यानि
हविषयज्ञानादानक्रियायांकर
णमपेक्षते नश्रेयनविषयेनिश्च
नोतिनसकाशप्रधानेवुद्ध्याख्ये
करणे येनचानामभूतेदह्लादिक
मर्थमात्मत्वयाभिमन्यते नाहंपंच
यात्मकेनियमप्रधानमहंकारा
ख्ये येनचप्रहृतिप्रधानेनविष
येविकल्पयति नत्सेशप्रधानंकाम
नोभिधानमितित्रिविधंमनःकर
णयथोतरकार्यवेनोक्तं येनत्व
गाद्वादीनरम्लानितच्छ्रोत्रादिवु
द्धीन्द्रियपंचकम् इतिदशविधंवा
ह्यकरणंउस्माहंकारकार्यतेयेवो
क्तं नेदस्तदाभ्यंतरंबाह्यंचकरणम्

पंचत्रयोविंशतिविधः कार्यकारण
वर्गोविषयत्वामथात्रपंचम्याचाह
मः तथासर्वनेकेंद्रंमतेरणविष
यग्रहणेनभावादपिविषयंवेनोप
पद्यतइतिसंदेहेनरत्रसुत्वोद्यात्मप
धानाभिधानस्यादिमः तथाहिह
विप्रतिपाणिहवासनात्रगुणेष्टवि
षयप्रामेरूमिपतिमस्यानंदसेन
संयुक्तः सोनिष्टविषयादानायप्र
वर्तनेनहिपर्येयाडुः खमनिष्टिनिः
ततोनिष्टविषयहानायउभयमप्रा
वस्तुमोहस्तासमिभातिव्यवतिष्टते
इतिस्वाविडः खमोहात्मकप्रकाश
प्रवृत्तिनियमार्थंसत्वाद्यभिधान।
गुणत्रयमंगविकारावस्थायामम

मोत्याविनाश्वरत्वादेकमेवप्रधाना
त्मिसर्वप्राणिनांविविधवासनात्र
गुणनानारूपकार्थकारणात्मकः।
स्वपरिणामप्रपंचानुगतसाधारणं
प्रकृतिकारणंमगात्मिमायीयमल
प्रपंचभूतेष्वेतेनैवाभिप्रायेणाहुनि
हेतनासर्वतन्मात्रेगोचरसमस्वपद
स्वपदस्वरूपाभ्याभिलाषात्मकः।
निपर्णायःप्रवृत्तःरूपादिष्वयोऽभि
लाषोरागःनीत्रमित्तकमाह्लदा।
त्मकःप्रमयोऽद्ववलतस्याभिलाष
प्रपंचपवस्वाबोधात्मकेप्रधानेके
रणाभिमसप्रधानिकीतस्वत्।
विंपत्तिःसर्वतन्मात्रगोचरसमने
नातिमा शाक्तहादप्रानवानिनि

णोनानितयथा शिवादिविद्यान्ता
नि पंच मायाकलादि पंचकं पञ्च
तत्वं चेति षट्त्रिंशत्तत्वरूपतया या
रमेश्वर्यैकैव शक्तिविजृंभते स्वा
त्मानन्दमयेन हृत्नो परामृतरसा
स्वरूपाटपायः प्रच्युतिरिमादिना ५१
पंचधमयोऽद्भवस्य पशुत्वकारणभा
वेश्नियादिनशक्तिवर्गस्य भोग्य
गतः सम्यपशुः स्यन्न शिव एवोक्त
विरोधपरिहारार्थमाह स्वरूपा
वरणे चास्य शक्तयः सततोत्थिताः
यतः पाशाश्चैव येन वि न विनाश्य
योऽद्भवः ५८ श्रीसेवेश्मयापादिन
पशुत्वस्यात्मनः स्वरूपावरणे स्व
रूपस्य शिवात्मकस्य स्वभावस्याव

सं. टी. ९.

९०

रोणेन तथा श्रमवमर्शाभावमात्रेण।
हेतुनाख्यवधानेस्य योगेन नत्रिमित्त
शक्तयः श्रागकाः सततोस्थिताः
पतिपश्चव्यवहारस्य न कदाचिद्
परमात्मनत्वे निमग्नक्तिनानयता
यतो ख्यतेत्रत्वापादनात्मना ऽख्तर
सापायहेतुत्वेन श्रुतिपादितो यः श्र
मयोद्भवः स पाशाणुत्वे येन पाहू सं
भेदेन विनानं संभवतीति पोषः प
तेदेवऊत इति चेतन उच्यते शह्
त्वितत्वश्रमवमर्शात्मावभासात्मा
नोथ्यस्यात्मनः स्वङ्गोच्चकादर्शादे
रत्तः कोडीकृततनत्तमदार्थसाथ्यो
जउऽङदतः स्वभावभूतपवनथा।
वश्चमाभिता स्वभावमवभासस्य

विमर्शविद्रूपस्याप्रकाशोऽर्थोपरो
क्तोपि स्फटिकादिजडोपम इति
अन्यत्राप्युक्तं न सोस्ति प्रत्ययो लो।
के यः शब्दानुगमादृते अनुविद्ध
मिव ज्ञानं सर्वं शब्देन भासत इत्येव
सर्वावच्छेदविरहितविमृष्टचित्प्र
काशात्मकमुख्यार्थनिष्ठः सत्प्र
वमर्श इत्युच्यते जातिगुणक्रिया।
भिधानादिविविधविशेषावच्छि
न्नभिन्नरूपविश्वात्मकार्थावभास
निष्ठस्तु विविधकल्पनात्मकत्वा।
द्विकल्प इत्युच्यते नैतद्वशात्स्व
स्वरूपं नैसांकेतिकत्वेन व्यवस्थि
तः श्रोत्रग्राह्यो ध्वनिविशेषात्मको
र्णपदवाक्यरूपेण शब्द इति व्यवस्थित

सं० तं० ८८

91

ते तस्माच्छुद्धरूपतामापन्नाः प्रमेया
ऽवभासकाः शक्तय एवास्य तत्र
पावरोणस्यदोङ्कार इति शक्तिवर्ग
सम्भोगपतौ गतः संपुटपथः स्फुरत इ
ति सर्वोक्तेन विरोधः प्रतिपादितः
स्वरूपस्य स्वभावस्याच्छादनस्यादि
त्याख्यातमेनहुमे ५७ अथास्य श
रूपं येनास्य प्रसरस्यपरस्याश्च शक्ते
रभेदस्तीर्यादानस्त्वेनात्वरूपाय
सत्तामात्रनिर्बन्धनोर्बन्धमोदो प्र
तिपादयितुमाह सेयं क्रियात्मि
का शक्तिः शिवस्य पशुवर्तिनी ब
न्धयित्री स्वमार्गस्था ज्ञाता सिद्ध्युप
पादिका ५८ सा शिवस्य स्वभा
वे सेयं परमेश्वरस्य क्रियात्मिका

तत्स्वरूपप्रत्यवमर्शलक्षणव्यापार
शरीरा शक्तिरव्यभिचारी धर्मः सम
र्थितात्स्वरूपः इयं प्रतिपादितप्रसरा क्रे
नाशक्तिः सैवाद्वयचिन्मात्रस्वभा।
वप्रमवमर्शात्मा पराशक्तिः परमेश
रस्यैषैव चर्थमित्यप्रसृतावभासने
तत्वतो नास्त्यस्यास्ततो भेद इत्यर्थः
यथोक्तं हृतौ तस्या जीवकलाका
चित्स्पन्दनान्तर्हृदयवर्तिनी व्यामोशि।
वकलायस्यामपि ह्याद्येन विधेन
इत्यस्याहि श्लोकस्यायमर्थः जीव।
स्य प्रसः पशोः कलानोद्विविधः स
ज्ञानो ज्ञानरूपः क्रियारूपश्च तत्र।
ज्ञानरूपोन्तःकरणात्मकः द्विवि
धः क्रियार्थोपबाह्यकरणात्मकः

सं टी ५२

92

स्वभावेवस्यज्ञाणशक्तिसहितप।
कादशविधइतिचन्द्रदेशविधोजी
वकलासंतानःसंग्रहन्नाद्विविधः।
एवंस्मानहृदयवर्तितीजीवस्यात्म
नःकलासानकाचिन्संभवतीति।
पोषःयस्मात्मार्झीदेशकालायन
वच्छिन्नवैभवापिष्ठाज्ञीवेश्वरादि
केसर्वेसपिष्ठायात्मपरत्वेत्रहत्वा
वंतेमात्नापिशिवकलाशिवस्यपर।
मात्मनःकलापराशक्तिरूतकत्र
यात्तविद्येनेसंतोऽभिचरतिसे।
वश्वे मवभासतेइत्यर्थः वैश्व।
रूप्यवभासलक्षणस्यसामान्यब्र
परशिवधर्मस्यव्यापकत्वात्तिरो
भावात् सैवपराशक्तिरित्थममा।

गास्यजक्रियानुपेतिपरापरयोः
शक्तेोरभेदपपवपासमाथिकः प्र
तिज्ञातः नदेतचज्ञानगर्भस्तोत्रे।
प्पुनम्मवहिष्करणतुक्ष्मह्मकति
मनः सद्गुमागाभ्यायाचनदेशसवे
उिकोपविभुयेनयेनव्रजेनकला
शिवनिकेतनेजननिनत्रसनाह
शीदेशोदयविडलेभाजगतिषा
खैरणहो ग्रस्मापिस्तोकस्माय
नामयोर्थः श्रोत्रादिपंचकेवाग
दिपंचकेदशविधवहिष्करणे।
तुक्ष्मह्यतिमनोंसित्रिविधमेनः
करणेमध्यमध्राणस्थनिकलाया।
श्चितात्मिकायासूकेस्थनदेशभेदा
तेषांयेनावेतपववपंथ्यानः प्रसरमा

:

गोलेभमध्येयेनकेनविटेकतमे
नपैथ्येषाकालाशिवनिकेतनेम्र
जेम शिवःपरमात्मासपवनिके
तनमालयलङ्क्षेन नत्रदशा
दशानीतिसंवधः शिवनिकेतने
मेजेटितिमायीयभमेदश्यसयव्य
निरेकेणशिवात्मस्वपदाश्रयण
ह्यपः पारमार्थिकः कलायाःप्रा
पारःसिद्धवक्षवत्तनः इयंकल्प
शिवात्मिकाचिजासंदात्रडःख
नस्वविमिमादिनाकृतलक्षणा।
दुरेति कृतकृत्या चतैवेतेश।
विश्वसमरसीभवतिसरिदिव।
सागरमध्येपिवृक्षायमासीभव
प्रसरद्रूपतयानानाविनावभास

मातापि जलतरङ्गवन्मिवसामान्यं
चिदात्मकं तन्नव्यभिचारतीति न
कदाचिच्छिवस्वभावादपैति किंतु
मायाशक्तिर्व्यामोहिनी तत्र तथा प्रस
भिज्ञायते रसेव मेषा कलायेन ये
न कलापश्याशिवानिकेतनं व्रजे
त् तत्र तत्र सा तादृशी स्वसंवेद्यता
ह्यपदेह्यमशान्याकस्वविम्बवृंह
येव दृशावस्थादयमभिव्याप्येत
यास्तैः ब्रह्मादिभिरपि दुर्लभा ते
नहि प्रसयोऽद्भवजनितब्रह्मवाख्य
वच्छिन्नपाशवाभिमानानति क्र
मांच्छिवत्वपापनिर्दशा कथमाप्न
प्नुरिति प्रकृतमिदं व्याख्यायते
किंत्वं वत्वयाप्यसा परमेश्वरी क्रिया

सं
टी
९४

94

त्मिकापराशक्तिः पशुवर्त्तिनीबंध
यित्रीपशोर्भेदप्रथयोद्भवापादित
यानेच्छेषुसिवर्त्तमानाबंधयत्यज्ञान
मादिशबंधपरिवर्त्तनात्मकसंसा
सारस्यकर्त्रीपशुःकिलसर्वतोव्या
वच्छिन्नस्यात्मनएव स्वेनैनामथ
वस्यनिष्टानिष्टविषयोपादानहा
नस्यनितसुखदुःखानुभवमात्रपर्य
वसितनिजज्ञानक्रियापरिस्पंद
नादपरामृष्टतमस्मायीयमवच्छि
न्नतिसाचैवमवच्छिन्नेनेनग्राह्या
माणानमात्रबोधप्रमेदयात्मस्वैव
नरूपानीतिपशुवर्त्तिनीबंधयित्री
त्युक्तं नन्वेवंस्वभावनादस्याः पशो
बंधध्वंसाऽभावःप्रसंगस्तत्राह

ज्ञात्वा विदित्वा शिवात्मकस्वस्वभा-
वप्रत्यवमर्शा क्रियारूपं तथा प्रत्यभि-
ज्ञामतोसि कृपया पादिका सिद्धेर्ज्ञाने
ष्वर्थो विगमलत्वाण्यायाः परायाश्चा
नुषंगिकविविधविभूमाविर्भावरू
पायाश्चापराया उपपादिका वस्व
स्वभावबलात्स्फोटयित्री यतन्यथा
स्वमार्गस्थास्वसिद्धान्तो येशिव-
स्वभावरूपमार्गे ध्वनिष्ठितानन्द्रं ते
विकृविषयांतरनिहत्य गतिविम
र्थः परमयोऽक्षवरूपमायावैभवोज्ञा
वितन्द्रदीपनतया पशुवर्त्तिनो जीव
केलस्तुच्यते प्रमुदितप्रबोधसन
यथावस्थितेन प्रत्यभिज्ञायमाना
सर्वाः सिद्धीरुपपादयन्तीति सा

सं॰ टी॰ ९५

95

कार्थं ख्यापयेदानीं यथैषा स्वमा
ंगस्यानन्यत्वेन प्रतिपाद्यते एः
षा हि परमेश्वरस्वरूपप्रकाशाश्म
विमर्शमात्ररूपा पैरवशक्तिर्वा रू
पतया प्रसरतीति परमेश्वरेणापा हि
षुवक्रयाः प्रदर्शयता सर्वदा स्वमाग
स्वनमस्याः प्रतिपादिते तथा वश्री
मा चिन्तीविजये यासा शक्तिजेग
द्यातः कश्चिना समवायिनी इच्छा
ंवेनस्मादेवि सिसृक्षोः प्रतिपद्य
ते से कामि सहेन कंव यथा गच्छ
ति तच्छ्राउपव भेन्दिति ज्ञेयं नाम
येति स्व निक्षिंते ज्ञापयंती जगाप
त्रस्तान शक्तिर्निगद्यते एवं भवदे
ंद सर्वं मिनि कार्यौन्मुखी यदा जा

तातेदेवतनत्वक्तंवेमन्त्रक्रियामता
पवंयथाहिद्वैपवपुनर्भेदैवेनकता
म्रर्थोपायनशाद्वैविद्यानिचिंताम
नितिविस्वरि नत्रनावत्समापन्नमा
त्मभावविभिद्यते भियाचनवया।
चैवंपचाशद्वावशालिनी इमादि
नाम्रकाशिनोयमर्थः तथाशद्दा
इयवादिभिर्यपि विघ्नतिवाचोग्र।
नयानन्मसंरप्रतिपादयद्भिः स्वमा
गंस्यत्वमेवास्याः प्रदर्शितं यदाङ्ग
वाग्रपताचेउक्तामिदववोधस।
पाद्यन्नी प्रतम्प्रकाशः प्रकाशन
सादिग्रमवमर्शिनी सैवासंता।
भेदेटदृष्टायस्यांस्फुटमेवास्याः।
स्वमागंस्यत्वं यदापुनरिदमिति।

सं टी ९८

96

भानाद्रूपविभक्तत्वेनक्रमिकत्वेना
चेतनः स्फुरितमाविर्लजगदीवम
शोऽपंसत्यन्यविभागक्रमशून्य
स्वमहिम्नि स्वभाववोऽस्मिन्निमिषे
नौ स्वरूपप्रकाशमात्रपरिशेषएव
भवति नंदानन्दस्पर्शस्पन्दात्तुःप
ंपसमभियानवाग्रूपादिहातिरि
क्तका यदाहुः नभिविभागात्तुपश्यं
तीसर्वतः संहृतक्रमा स्वरूपज्योति
निरेवांतः सूक्ष्मावागनपायिनी
श्मन्नापिस्वभागेस्थैवैषा यदाश
ण्ययत्नहृतिरेकेणाश्रितश्रोत्रा
शरीरांतरस्वोदितानादिनिधन
ध्वनिविशेषात्मकतयाक्रकाला
दिक्रमवर्णादिविभागेचभावित

मत्रुगाच्छंतीप्रसंगरक्तानितदाम
ध्यमाख्यावाग्रूपाविहृतिरिमभि
हितानदापिसंविन्मात्रशक्तिक
न्वमत्रुतिक्रांतानखमार्गेष्यैवशाय
उक्तं केवलवक्षुणादनाक्रमस्पा
त्रुपातिनी पाणहृतिमतिक्रमम
ध्यमावाक्प्रवर्तते यदात्वपयो।
क्रपुरुषक्कातुविचापिप्रपतिशे
नेश्वाणाभियानेमकृति पारीवोदे
शेषुरःप्रभृतिजानाभिचानेसेवः
सामान्यधीनरूपास्वरंव्यंजनादिभे
दविभक्ताकारादिनियतवर्णात्म।
पतांप्रयोजकेभेदप्रथाभिचेतनी प्र
सपति नदावर्णाभेदाभिव्यंजकश
णमानाश्रया वेवैर्याभिधानवाग

सं॰ टी॰ ८०

९७

अपाविहृतितिरस्कृते यद्रके स्या।
नेषुभिहृतेवाग्योक्तनवर्णापरित्र।
हा वैखरीवाक्प्रयोक्तृणांशाण
वृत्तिनिवंधनेति नदाप्यसौदेशका
लाधारप्रयोक्तादिवैविध्येरविका
र्यनियतवर्णसमुदायात्मिकतां।
पुरुषेच्छादिसापेक्ष्यभिव्यक्तिका
मजहतीतिमेव संविद्रूपतमसप्त
गतमेव मध्यमावदस्यामपीति स
मार्गस्थतमप्यस्यानव्याहृतपते प
वमसौवैखरीरूपतामापन्नापिस
र्वकार्वंगवर्णपदवाक्यार्थभेदेना
पंर्यन्तप्रसंरप्रकाति यथाचवर्ण
वैखरीरूपेयमेवानंतप्रसरातथा
स्वरवैखरीरूपापिस्वरग्रामसमुक्तं

नानानजातरागादिभेदेनाप्यनेन ।
प्रसवान्तेदेवमियंपारमेश्वरीपरा
शक्तिः स्वभावप्रसवमर्शात्क्रिया ।
दिनांकेतिकशाहृपर्यंतेननिव
वीप्यनोवमहिम्नाप्रस्तनापिसर्व ।
सैवपदार्थजातस्यसामान्यसंवि
त्स्वकाराव्यतिरेकेणानुपपन्नस्वा
त्मलाभस्यप्रसवमर्शिनीमतीसा ।
दाखमार्गस्यवंनव्यभिचरतीतत
स्वजगत्कोऽर्थमीश्वरोऽज्ञाविन
मायाशक्तिजनितेनानाविकल्पै
र्वाववर्णैः संवध्यमानापिस्वउपरह
शक्तिसर्पोनिमिषितसमनहूपय ।
ह्रणाङ्कपालविमलविज्ञानहंशः
प्रमात्रन्नप्रतितेः स्थगयितममम

सं
टी
९८

98

तंतिरोधानमशक्त्यैवषडकं सेव
माकीर्यमाणाविनिममागन्तकै
मैलैः अस्माकलेवसोमस्यनाम
नमभिभूयतेइति तदिदंपरमे
वकारंणयथाविभक्तंणाहंतुपन्न
यापिभस्तन्मितिस्थितं समंपरा
गतत्तत्त्वेमनिरवद्यमन्ततं अथ।
अस्यपूर्वंपातनमादिवर्णत्वमागत
मिमादि तथावणहाहंपवादिस
मामेतपाहार्थोभयत्वपोपर्यन्ता।
वानरभेदोयायमीस्वरस्पशक्ति।
प्रसरत्निविवर्तंवाचोरुगमकत्वमव
ह्रतिस्मयदाह अथायमान्तरो
त्तानास्वेमेवागात्मनिस्थितःव
क्रोयेस्वस्वत्पस्पशाहंत्वेनविवर्ते

ते इति अतोऽपि नियतं ब्रह्मशब्देन।
नेयदक्षरं विवर्ततेर्थभावेन श।
क्रियाजगतो यत इति अत्र ब्रह्मप
दीयशब्दनवतयामारमेश्वरमेव
स्वरूपनिर्दिष्टं तदियं पराशक्तिरेव
स्वमार्गस्थाजानाननथासमक्षश।
निपत्रस्वभावासती संपूर्णासिद्ध
स्तुपपादयतिस्तुके सर्यमेवैवस्व
री इपनामापञ्चाग्रुरुषप्राणस्य
रिसंदर्शीनाभ्योव्यक्तिकन्यास्व
ताक्रियाशक्तिरिमपिकविडका
तस्वंविचयपश्यंतीच्छाशक्तिः म
ध्यमावाक्सा ज्ञानशक्तिरिति तद्देवं
शक्तिलेसतिशक्तिमंतमियमपि
दतः इसभिन्नमातृकात्मकः श

हृगशित्रूपक्रियाशक्तिप्रधानेप।
ष्ठेरोविग्रहात्मनः समाश्रयः येत्रै
वेवर्गादिभिर्वाक्यपर्यंतैस्वप्रमातृ
भेदैर्विजृंभते योपिवाक्याद्रूपः प्रस
रोस्याः सनिमानिमभेदेनद्विविधः
तत्रमंत्रात्मकः शास्त्रात्मकश्चेति।
मः लौकिकव्यवहारविषयलौकि
कवाक्यात्मसारस्यकंत्रीपश्चः कि
लसर्वतोव्यवच्छिन्नस्यात्मनपवस्व
लैनैनामयव्यवस्थानिष्ठानिष्टविष
योपादानहानजनितसहावावयत्रभ
वमात्रपर्यवसित निजज्ञानक्रिया
परिस्पंदनादपरामृष्टनमरमोर्थो
यवच्छिन्नेति साधैवमवच्छिन्ना
वेनग्राहमाणात्माप्रवेयप्रमद

कस्त्वनिमः एवंपरमेश्वरशक्तित्वे।
नप्रत्यभिज्ञायमानैषावांगयीवि।
मृतिः परीमहिश्वदानानापशुसंवे
दितयानवच्छिद्यमानावंधहेत्वभ
वतीति व्याख्यातेमतहेमोसैवयं।
क्रियात्मिकाक्रियास्वभावेमादि
ना ४८ एवंपतिस्वभावैसैवात्मा।
नत्वस्यस्वमायावभासितेपशुत्वप
तिपाद्यदानीपशोः स्वनोविद्योद
यात्स्वमार्गस्थितेनाभिज्ञाचमात्रे
षायवाशक्तिः पतिनाभिव्याप्यमा
वहंतीसंसारविच्छेदहेतवयथा।
भवति तथ्यांसमास्कारणश्चेति।
पादनमेवंहेत्वकथनेप्रतिज्ञाता
नः श्लोकद्वयमाह तन्मात्रोदय

सं. टी. ८

10

रूपेणमनोहंबुद्धिवर्तिना स्वर्येह।
केनसंस्कृतस्थूलतुल्यप्रमयोर्वे ५८
शुक्रोपरवशेणभोगेनज्ञात्वास्मसरे
दतः संसृहिप्रलयस्यास्यकारणे।
संप्रवक्ष्महे ५९ श्लोकोहेमोक्षतोर
सोऽहवक्ष्यमाणरूपस्यपश्यौः यः।
संसृतिप्रलयः संसारलयः तस्य।
कारणेहेतुसंप्रवक्ष्महे पुद्गलका
दस्मादनेनश्लोकेनसम्यक्प्रक
र्षेणवक्ष्महे अत्रअधिकरणेनस
हौसाम्यविये ऊनोहेनयोनोयथा।
सुःपुर्यष्टकेनसंस्कृतः संभोगस्तुके
पर्यं सूक्ष्मशरीरे तन्मात्रपंचकेऽन्त
णत्रयमितिस्थूलशरीरकारणम्।
नमष्टकेयस्मिन्विष्टंतन्मन्त्रविज्ञेयं।

के तत्कार्यत्वात्तत्स्थूलमपि शरीर
तेस्थूदेहेनेहत्वर्थहूकमिमस्त्यते ते
नंसहत्वलावमात्रमात्मत्वेनाभि
मन्यमानो विस्मृतसर्वात्मकत्वादि
स्वसामर्थ्यवशादृशे न पवपरवश
सर्वशक्तिस्वभावव्यतिरिक्तकारा
ऐणातरायीनसकलमोहिनार्थस्वि
ह्नवादस्वतंत्रः सम्भोगमायावभा
सितनामादिनिजकर्मोपचितवास
नानुगुणसुखादिसंवेदनात्मकत
यापर्यवसितस्वविषयमात्र भुंक्ते
ऽत्र भवति कीदृशं न दुःख्यपि न तस्मा
त्पर्यैहिकादुःख्यपि नमुत्रूंते देहत्वे
पिसतिभोगानिहतिरूपपद्यतेके
नभोगं प्रमथोऽङ्गवै प्राग्वायतनस्व

रूपनियतस्वविषयज्ञानोत्पादन
रूपं स्वविषयमात्रभोक्तृत्वाभिर्म
नरूपस्पर्शमयस्योत्पादपदभोगइ
मर्थः कीदृशोनञुर्थेष्टकेनसहकृः
तन्मात्रोत्पादयरूपेणतन्मात्राणिस्थू
लभूतकारणभावेनेष्वरेक्षयेवा।
भासिताः स्वल्पाः शब्दादयस्तेषा
मुदयः स्थूलशरीकात्वपरिणता।
काशाद्यास्मनाभिव्यक्तिः तथावा
त्रयस्यमर्थादिस्वविषैरतदाकाशेश
हातन्मात्रोदयः यद्यस्क्रियेषा।
णादिसवायुः स्पर्शतन्मात्रोदयः २
यद्वयस्पृशभास्वरादिरूपमग्न्यादि
तत्तेजोरूपतन्मात्रोदयः ३ यद्ध।
वस्तूंपकृपितादिनाशापोरसतन्मा।

त्रोदयः ४ यद्यत्कठिनंमांसास्थि
न्त्राद्यादि सा पृथ्वी गंधतन्मात्रोद
यइति तन्मात्रोदयोरूपमकरोय।
सा न तन्नयातेन पवेतन्मात्रोदयमप
संख्याख्यायगुणोदयरूपंवदर्शयि
तुंविशेषणांतरमाह मनोहंबुद्धि
हन्निनेति अनुभूयमानस्यात्म
नालाभोऽनुभवस्यांतःकरणनिहइ।
तिमनसिरजोगुणोदयेअहंकारे
तमोगुणोदयेबुद्धौचसत्त्वगुणोद
यइत्युपायोहन्निर्वर्तमानमवस्थितं
ध्येस्यनाहप्रोनसर्वैर्वविधेनसर्वयह
केनसंरुद्धः समस्तसंज्ञावानस
प्रेथहकस्यस्वलक्ष्मस्वभावाद्वि
घमानन्वानप्रवीथेसमवच्छेदान

सं
टी
१२

102

संसेरदनवरतं नानाशरीरभोग्य
वासनाकर्मचक्रभ्रमणमनुभवेदाश
वोपशमादयात इदमज्ञनामर्यदेह
संरुद्धसप्तुसः प्रतिनियतस्वभावाद्दे
संवेदनात्मनि भोगयोभोक्तृत्वाभि
मानस्तत्संसारकारणमतोस्य निरा
वरणस्वस्वरूपस्थितिमात्रं संसार
विनाशहेतुं संश्च वदमहेश इति व्या
ख्यानमेनन्व्यातिकृत्वा नमाश्रोद
यस्मादिनाभ्रुकेऽप्याज्ञानिपरवशाद्द
माद्विनाच ५ श्रयुक्तात्मनपवशिव
स्यपेयाकेस्सर्वदंपपतिनवेयनाभि
यन्येनेनक्रममनेमरसुपादिशस्यक
रणमुपसंहरति यदाव्याकवसंह
फलदानसमलयोस्मौ नियमस्तत

भोक्तृतामितिनतनश्चकेषरीभवेत्
यदाप्रनस्लिकत्रेमादि यदान्वय।
स्मिन्नुनःकालेस्थूलसूक्ष्मत्वादन
योःपूर्वसूक्ष्मसंज्ञानिर्दिष्टयोःप्रम
योरुद्भवमात्रम्मूलयोःशरीरयोर्म।
ध्यादेकत्रामतत्रस्मिन्नथवाशकप्र
तिपादितोपपमासेवेयमानस्येवा
र्थस्पशरीरत्वेवविशिष्टत्वेश्वनात्मक
भावात्मकभेदेनस्थूलसूक्ष्मयोः।
शरीरयोर्मध्यादेकत्रायवाप्येय
नयालंबनीयोयःस्थूलसूक्ष्मयो।
भावयोर्मध्यादेकसंस्थःसम्यग्वे
लंबनतयास्वरूपकार्यनाशकत्वाद
भेदनयपरिणामसंविनाशकत्वदानस्मि
न्हेणनस्याभेदेनप्रतिपन्नस्ययथा

संवी ९२
103

कस्यशरीरस्यलयोऽज्ञ्वोमागयद्दत्र
योविनाशोमादोनियच्छन्भोक्तृश
हेनवक्ष्यमाणस्यसमस्यकर्तृतात्म।
नयवकार्यतयावधारयत्रहमेवनि
मनिरावरणस्वतंत्रचिन्मात्रस्वरूपो
ऽन्यो:कर्तैतिनिर्विकल्पनयावस्था
पयभोक्तृतामेतिभोक्तृस्यलक्षमा
त्स्वभावस्यपरमात्मनोभावोभोक्तृता
मामेतिसतोऽपिनदानीमेवश्रम
भित्तयास्वीकृतनेनतः समस्तान्मस्व।
रूपश्रमीभज्ञानलक्षणाद्वेतोश्चके।
श्वेतोभवेत चक्रस्यशक्तिपाद
तस्यिमाचराचरभावपर्यंतेनसर्व
वेनश्वरूनस्यशहृत्तिशिसमस्यस्पस्त
शक्तिसमहस्पश्चोपिपहानान्वशः।

येविज्ञं भमात्रतयावगम्यमानस्य
येषुविनियोकासंपद्येनतैदेवस्य
भाविकत्वान्तत्राभिप्रेकेः पशुश्रम
यत्रंश्रेससतिशक्तिचक्रोभोग्यता।
विसृष्टानज्ञोत्कभावत्तद्वपेमेस्यंयेश्रुति
पद्येन श्रुतस्नोलयोऽवोनत्रभोक्त
योत्मोनियच्छेदितिवाकार्थः इद
मत्रनामर्थं यथास्वंः कश्चिद्देहीदे
हमात्रश्रुतिस्थितात्माभिमानेवाल
स्यचटादेः पदार्थस्यग्राह्यतेयेश्रुति
पत्रस्वमागग्रहोनाटशिवात्मनि।
नियच्छत्रहमेवैनयोः कर्तेतिनि।
श्चिंत्वस्तावतिस्वतंत्रेकर्तारशारीर
तानिविहमात्मानंममनेयैवतस्य
शारीरस्येवयक्षमिकापादनेनाक्रि

यस्माणोस्मागयग्रहोन्नहिलद्रणेसर्वे
दोवेयत्नासंस्पर्णोमहिम्नावनन्म
साधारणकार्हनस्वभावसमेस्वात
मनिवस्त्तसामर्थ्यान्नियमेभजतो
वाप्यस्त्रुहनात्रश्रतिपद्यते ततःश
रीराशरीरविवेकग्रहणयोग्यश्र
तमत्रुहमेवश्रमयन्तुपदेशः यता
ताहशपवात्रग्रहणाक्लिशाकलि
नेसंशायग्रेप्यः परमेश्वरस्मेवंवि।
धविशेषोपदेशमात्रं यदाह अ
हंसर्वस्यप्रभवः मत्तः सर्वंप्रवर्तते
इतिमत्वाभजन्तेमांबुधाभावसम
न्विताः मच्चित्तामद्गतप्राणाबो।
धयन्तःपरस्परं कथयन्तश्चमांनि
त्यंतुष्यंतिचरमंतिच तेषांसततं।

मुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकं ददा
मि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते
तेषामेवानुकंपार्थमहमज्ञानजं त
मः नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदी
पेन भास्वतेति यस्मादुपदेशादत्रा
पौलमानादपेयेकत्रेति प्रतिपादि
तस्य शरीरस्य प्रतिभासमानस्य स
तः समनंतरं वेद्यो क्रियमाणस्य
मागमहात्मकौलयोऽद्वैतहिय
मिणि भोक्तरि सर्वेश्वरे स्वात्मन्येव
स्वात्मन्येव स्वातंत्र्येण कार्यं तयोन
यमयमानो नियंतः परस्वभावप्रम
भिज्ञामावहंतां सर्वेश्वर्यीयकस्य
नैतनस्योनियच्छेदिति वाक्यार्थः
नदनेनात्मनपशिवस्यस्वेच्छामा

सं टी १५

605

त्राधीनो जगतः प्रमेलयो जगदपि
तत्स्वरूपाभेदात्तस्य स्वशक्तिचक्रमा
यो विभव इति प्रथमोपक्रान्तार्थनि
र्वाहादेकमेवतत्त्वं स्वस्वरूपपरामर्श
मात्राव्यभिचारकं परमार्थसत्त्वा
नो व्यतिरिक्तं किंचित्संभवतीत्युप
पादितं यदुक्तं परमार्थतो नैक
विश्वकाङ्क्षितलक्षणम् एवं
चैकेन रूपेण तत्त्वमेकं प्रकाश
ते यत्स्वरूपत्वेन सिद्ध्यंत्तत्त्वार्थान्
त्वभिधीयते यथा द्यौः क्षमा वायुरादयः
सागराः सरितो दिशः अन्तःकर ।
णतत्त्वस्य भागा बहिरवस्थिता इति
अयमेवार्थ उक्तं तेरेणास्माभिः
स्वलोचने प्रत्यादितः विज्ञालो ।

कविकल्पकल्पितनवाकल्पोकः।
नानाकृतिनिर्मितीबहुयावद्धिः स
वपुषोप्यंतनैभिन्नोप्यनः निर्मितवृत
नकोनकःप्रियतमोस्वाशक्तिमा
लोकयन्नाक्षिप्तनिमग्नमोदम
द्दिमाशेषभुजंयमेककइति तदंने
नरञमसमंनतरवाख्यातेस्मोकेश।
करणारेभस्मोकमतिशातस्वसंवे
दनस्ववेद्यग्रातेमघर्यापर्यंलब्द।
णोर्थोनिर्वोढ्तः व्याख्यातमेतद्
तिक्षणायद्दाप्तुनरेकञस्त्रलेखदे
वैद्यादिनाग्रंथेन इतिश्रीराजा।
नकरामविरचितायांस्पंदविवृतौप्र
कव्मकविस्था ति को प वि

सं॰ टी॰ ९८

106

को स्यवर्णोऽथछंदः ॥ इदानीमात्म
नपकस्यतत्त्वस्यशाय्यमात्रमप्यथने।
कारणेतस्यमहत्त्वपदेशव्यतिरेके
णनशाकस्तुमूलपित्र परमेश्वरो
द्विरुक्त्वतिमाविद्यानुग्रहात्स्वय
मभिज्ञापयन्तेनप्रवोधयतीतिनिज
गुरुसरस्वतीस्तवनद्वारेणाह स
गायसंशयाभोधिसमुत्तारणनारी
णीम् वेदविविज्ञार्थपदांविश्रांता
गुरुभारतीं अगाधोऽत्रमतिहीनोऽवे।
नः समामेसदसद्वेसमष्टमेभेठ।
कल्हदान स्वप्रकाशेकविनवपरि
रंभस्येत्सकात् रुद्धमहादेवगि
रोमहेशसभोपदिष्टांछिवसत्र
सिंधोःस्वरामृतेयहरखउसमपाटेः

श्रीकण्ठस्तत्रकटीचकार न्या।
मणाकारस्वरूपश्रितिपादेनाप्युदित
कुरेतीगुरुभारंतीवदेयुरोर्वस्तु
माभिधानस्यसात्वामिह लब्धे
क्रोनसमस्तरहस्योपनिषद्भूतस्य
दत्ततामस्तनिः छेदस्यभारंतीवा
चेलोमिकोटशीश्रमायेमायकर्ये
नविशेषणाम् अविषमानोगाथी
विश्रांतिभूमिकायत्रसनातशोधः
मशायस्तत्वाशतिपतितपीविश्रम
सपवद्धेरविकल्पोर्मिजालजा।
लसैकत्तत्वाविविनांभोधिः सम
दृस्यसमुत्तरेणसम्याविलेचनेता
रिणीनांव नण्याविविचार्थपदा
विविचद्भूतोथ्योभियेयवल्लयेषा

सं टी ९७

10

दृताहशिपदानियस्याः स्मातश्या
नोविचित्रोचटनाविशेषमालि।
नाहिस्मयायापिनी विशेषणेड
येनानर्थगनेशाह्यागनेशानिशाय
यन्नोत्रसकललोकाशयनिविषा
यः कतिपयलोकोनरपत्रुहृदयद।
यसेवादीविचित्रोर्थ्यः पदानामाहग
र्थ्येप्रतिपादनशालिनोचविद्यापद
वाकरचनाचेमोम् व्याख्यानमेन।
हृतो श्रगायोत्सप्रतिष्ठोनेतत्रम्या।
दिनाग्रेष्येन पक्षसदाभयानोनि
यिविहविहृनोवीतसेदेहृत्रासः सं
सर्गोसिद्धिप्रदीनरतिशायस्नानमा
णिकगर्भः सर्वोर्थिम्योविलज्या
स्वयमपिसहजानेरमोगोपलज्या

भवानामस्तलाभे सफलभुनपरः
शंकरस्यप्रसादः सद्विद्यासरसी।
विभूषणवंशोभाकारोमलान्वेषण
श्रोत्स्यंसमस्यिकवयोमधुपैर्नेदम
यायाश्रियत् रामेणात्रयमप्रमोद
मधुरेत्तुहावधानस्यनच्छोतःकस्य
चैतननस्यनतुतेविश्रांतिमंतःपरा
चेतस्याऊलितेक्कचित्तविश्येत्
सीविहमास्थितोबावमंप्रणाया
स्यसायचशनैःकांतोनिजोचेतना
चैवंतोविगलद्विभागानिविज्ञासैः
षोहलसमूतनानंदासटनिमीलि।
तावमनिषंभूयास्लभव्याशाद्याः
श्रस्वकेयदिद्दास्यनकमपियधद्वा
उत्कंठयेस्लक्ष्मोशानित्यपैणे

सं ती १८

108

कनिहतवश्रेरवज्रयंताम् स्रुष्णं।
नमस्कारदसारकणिकास्वादोत्क
काः कानने किं विदन्ति कठोरकं
ठकशिलावासपर्शेव्याघ्रहृष्टदाः
शाखिन्येतनिर्भीवशमृतिभिरशा।
केषामपि न यदासीन्निः संदीह
नसकललोकाकिलनमः गतेतत्र
दानीतयममलस्तर्योगमहृतेह
नार्थाः संकोचे विजहन्तविनिद्र
जनहृशः संपूर्णे यहृन्यनुसारि।
णोश्रीसंवहृत्तिः कृतिसत्रभव
तोश्रीमहामाहेश्वराचार्यशि।
रोमणिराजानकश्रीमडमलदे
वात्मजोविनोराजानकश्रीराम।
स्यभव्यायचोभवीविति ॥ जय

तिजनमतिशयाद्वहंतीभवानीजय
तिनिजविभूतिव्याप्तविश्वःस्मरा
रिः जयतिचगजवक्त्रः सोत्रयस्य
प्रसादादुपरमतिसमस्तोविघ्नवर्
गोपसर्गः ॥ १९५० श्रीनगरे लिखितम्

109